Szentmihályi Szabó Péter

# GELLÉRT

**Szentmihályi Szabó Péter**

# Gellért

(Tartalom)

„Hallod-e a magyarok szimfóniáját,
mily édesen hangzik?”

*Ajánlom a külföldön élő magyaroknak,*
*akik magyarok tudtak maradni,*
*s anyanyelvükön beszélnek gyermekeikkel.*

Írópolca előtt állott Gellért, és kitekintett az erdőre, amely lombját hullatta. Szinte szemlátomást csupaszodtak a fák az erős szélben, és ma már jóval messzebb lehetett látni, mint tegnap. Az októberi szél besüvített a halhólyag ablakon és a durván összerakott kőfalak résein is. Visszanyomta a füstöt a fekete kürtőből.

Hideg volt. Gellért köhögött, összehúzta mellén a fekete kámzsát. Már csak homályosan, inkább az értelmével emlékezett Itália melegére, s azt is tudta, hívságos dolog meleget áhítani, ha az Úristen hideget rendelt, hiszen északabbra még fagyosabbak a napok ilyenkor, és ott is emberek élnek, talán még arrafelé is, ahol a tudós utazók szerint örökké jég és hó van.

Csend volt, bár odahallatszott távolról a szolgálattevők gyermekeinek vidám kurjongatása. Fogót játszottak, vagy fáradhatatlanul gyakorolták a dárdavetést, a nyilazást, hiába pisszegték le őket szüleik vagy akár a kolostor főnöke, a következő percben csak előtört belőlük a barbár, s elfeledték, másféle lenne itt a rend.

Írópolca előtt állott Gellért, és úgy gondolta, ideje lenne írásba foglalni mindazt, amit Pannóniában tapasztalt. Nem mintha szíve legmélyén bízott volna a pergamen örökkévalóságában, hiszen sok más tudós férfiúnál jobban tudta, milyen könnyen lángra gyúlnak, elporladnak a kéziratok, s milyen töredékesek a legjobb másolatok is, amelyeket a görög és római klasszikusokból készítettek, nem is beszélve az egyházatyák munkáiról, amelyeknek fennmaradásában még az Úr sem igen segédkezett.

Elhessegette magától a szentségtörő gondolatot, amely mintegy kétségbevonta Isten gondviselő akaratát és hatalmát, s megpróbált hinni abban: száz, ötszáz, avagy ezer évvel később is fennmarad ez az írás, vagy ha mégis elveszne és olvasatlan maradna, akkor is ott áll majd Isten mindent számon tartó elméjében az ő szerény életének lenyomata, mert Őelőtte nincsenek hiábavaló életek és felesleges pillanatok.

Cella volt az övé is, akár a többi ezen a szűk folyosón, amelyet nappal is mécses világított meg, vagy inkább burkolt sötétségbe, de azért ez a cella világiasabb volt a remeteéletet gyakorló többi szerzetesével összehasonlítva. Cella volt, de volt benne írópolc, penna és kalamáris, és voltak benne tekercsek és könyvek, amelyeket Itáliából kapott, és féltékenyen őrzött. Szerzetestársai közül csak Ince testvér értett az olvasás tudományához, de ő is csak lassan betűzgette-értelmezte azokat a szövegeket, amelyeket Gellért folyamatosan olvasott, sőt számos passzusukat betéve is tudta.

Ez a bakonybéli kis kolostor voltaképpen nem volt egyik rendnek sem tulajdona, bár a benediktinusok területén feküdt, és a bencések mindent meg is tettek azért, hogy teljesen hatáskörük alá vonják ezt a sokféle emberből magától összeverődött közösséget, amelynek Gellért személye adott tekintélyt és királyi támogatást. Pedig Gellért maga is bencés volt, ezt a kis kolostort azonban egyelőre nem akarta alárendelni a Szent Regulának, úgy akarta, hogy Szent Romuald példájára minden keresztény férfi, aki

elhivatottságot érez a magányra és a szent életre, önként és minden kötöttségtől mentesen élhessen itt, s ha közösség fejlődik belőlük, akkor az önmagától jöjjön létre, s formálódjék mindenki közös akaratából Krisztus urunk fegyelmét vállaló renddé.
A szerzetestársak „mesternek” szólították, hiszen névleg nem volt apátja ennek a kis közösségnek, bár gyakorlatilag annál több is volt, hiszen pártfogója, védelmezője, szemmeltartója és igehirdetője volt azoknak, akik nyugalmat és menedéket leltek itt. Szeretett itt lenni Gellért, talán e miatt a háborítatlan nyugalom miatt is, amelyet tekintélyének és tapasztalatainak köszönhetett. Mindenki tudta, ő volt Imre herceg nevelője, a trónörökösé, akire nemrég bízta atyja a nyugati gyepük védelmét. S ha Imre egykor trónra kerül, minden bizonnyal az őt megillető helyre szólítja Gellértet, talán még bíborosságot is szerez neki Rómában. Gellért csak mosolygott, ha ezek a mendemondák a fülébe jutottak, de a szíve tele volt aggodalommal István és Imre, az egész magyar királyság sorsa miatt. Közelről és legbelülről ismerte meg a frissen alakult állam hatalmas erejét és óriási gyengéit is, de erről soha, senkivel nem beszélt, csak akkor, ha véleményt, segítséget kértek tőle.
Gellért ötvenéves volt, a haja már csaknem teljesen őszült, de arca sima és majdnem ránctalan volt, nem is annyira ifjúnak, mint inkább kortalannak tetszett. Igaz, sosem élt túlságig borral és hússal, még akkor sem, amikor a királyi asztal bősége sokakat tobzódásba és korai elhízásba, eltunyulásba, a sírba is vitt. Ötven esztendejével már öregembernek számított, mégis, ha idegen vetődött a bakonybéli kis kolostor környékére, és magányos sétáin szembe találkozott Gellérttel, gyakran megesett, hogy leereszkedően vagy éppen szemtelenül kérdezgették-faggatták Gellértet a szállás lehetőségeiről vagy a Márton-hegyre vezető útról. Gellért barátságosan, jó szívvel szóba ereszkedett szántóvetőkkel, vadászokkal, vagabundusokkal, örömmel vette, ha külhoniakkal is szót válthatott, legalább gyakorolhatta a nyelveket, amelyeket megtanult ugyan, de amelynek ízes fordulatai oly könnyen kikopnak az ember emlékezetéből. Már gyakran kapta magát azon is, hogy nem olasz anyanyelvén, avagy latinul gondolkodik, hanem ezen a kissé monoton, ugató nyelven, a barbár hangzású, bonyolult magyaron, sőt egyszer-kétszer még magyarul is álmodott, ami állítólag a legbiztosabb jele annak, hogy otthon érezzük magunkat külföldön.
Gellért bármikor hazautazhatott volna, már évekkel ezelőtt. De egész életében a döntést Istenre bízta, és sosem tett egyetlen lépést sem külső késztetés nélkül saját céljai elérésére. Hitt a gondviselésben, de nem hitt abban, hogy fizikai létünk helyének változtatásával bármilyen mértékben is követhetjük Isten útjait. Velence messze süllyedt térben és időben.
A szolgálattevő halkan kopogtatott, és behozta Gellért vacsoráját. Korán étkezett, aminthogy korán is tért nyugovóra. Jóízűen elfogyasztotta a sajtból, durva fekete kenyérből és aludttejből álló vacsorát, aztán letérdepelt a feszület elé, és elmondta esti imáját. „Majd holnap... – gondolta –, majd holnap elkezdem az emlékezést.”
Az írópolc aznap még üresen maradt. De másnaptól már egyre szaporodtak rajta a sűrűn telerótt pergamenlapok. Később Gellért egy nagy bőrtáskába dobálta a lapokat, azzal a szándékkal, hogy egyszer majd a Márton-hegyi könyves baráttal bekötteti.

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Ezt legkönnyebb leírni, de vajon mit mondhatunk mi igazán, joggal és hűséggel az Atya, Fiú és a Szentlélek nevében? Minden emlékiratíró vágya, hogy hűséggel és csakis a tiszta igazat szólja, de vajon nem kísért-e minket állandóan az ördög, a botor hiúság és a szépítő emlékezés, hogy a múlt tetteit aranyos ködbe borítsuk, és csak a számunkra kedvező tényeket emeljük ki?
De mivel úgy kezdem írni e lapokat, hogy talán mindörökre töredékek maradnak, s mivel nem számíthatok kései fennmaradásukra nagyobb okkal, mint ama nagy emberek, akiknek még ércből és

kőből alkotott monumentumait is elnyelte az idő, magam előtt tiszta szándékkal állok legalább, inkább csak mankót kívánván nyújtani fogyatkozó elmémnek és az emlékezetnek azon késői napokra, amikor jóleshetnék elolvasni, miként vélekedtem azokról a dolgokról, amelyek velem születésemtől fogva megtörténtek.
Szent György napján születtem, és apám Gregorius Gerhardus velencei patrícius volt. Katonaember volt, de egy ütközetben megsebesült, én már úgy ismertem meg mint kereskedő és hajós embert, aki többet volt távol, mint otthon. Magas, fekete, szúrós bajuszú férfi volt, és erősen sántított, abból a sebesülésből kifolyólag. Nem tudom bizonyosan megmondani, szerettem-e apámat, mindenesetre tiszteltem, már csak azért is, mert mindenki tisztelte, és ha egy-egy útjáról hazatért, mindig barátainak és üzlettársainak serege kereste fel. Apám szerette a szépen és bőséggel terített asztalt, bár útjain állítólag embereivel egy étken élt, és igénytelennek mutatkozott. Rám kezet sosem emelt, rossz szót sem igen mondott, mégis tartottam tőle. Ha felgerjedt haragja, annak a némaság volt legbiztosabb jele, ilyenkor kissé kivörösödött az arca, és a homlokán lüktetni kezdett egy nagy, kékes színű ér. Ilyenkor a szolgák is igyekeztek messze kerülni tőle, de anyám is inkább gyorsan visszavonult szobájába.
Apám vallásos ember volt, néha rajtakaptam, hogy szobájában imádkozik, ilyenkor maga mellé vont, és jobb kezével keresztet rajzolt a homlokomra. Idős ember volt, amikor elvette anyámat, és örökké rettegésben élt, előbb elszólítja az Isten, mintsem kellőképp gondoskodhatna rólam és anyámról. Veszélyes kereskedelmi ügyletekbe bonyolódott, hogy siettesse az időt, evezős gályáival eljutott a Krímig, Alexandriáig, Bizáncig, sőt egy alkalommal arab kalózok fogságába is esett, ahonnan a velencei dózse közbenjárásával váltották ki, természetesen apám költségére.
Anyám vékony, sápadt, beteges asszony volt, előkelő családból, akinek rokonai hosszú ideig elzárkóztak apámtól, akit afféle felkapaszkodott jövevénynek tartottak, s csak kereskedelmi sikerei és patríciussága idején kezdtek megenyhülni iránta, de ekkor már apám volt az, aki nem hajlott a velük való találkozásra. Apám tudtommal nem tiltotta el anyámat saját rokonainak látásától, de anyám mégis közösséget vállalt férjével, és meglehetős magányban élt, csak a cselédekkel és persze velem érintkezett, egyetlen kivételt a templomba járás jelentett, erre mindig szívesen és hosszan készült, s a leggazdagabban díszített ruháit vette fel, gondolom, nem is annyira Isten dicsőségére, hanem apám ellenségeinek pukkasztására. Apám barátaival és üzlettársaival szemben mindig gyanakvó volt, megtartotta a távolságot, és csak a kötelező udvariasság szintjén érintkezett velük. Csak egyik húgával találkozott néha titokban, akit a családja kitagadott, mert összeállt egy idegen zsoldossal, és gyermeket is szült neki – anyám aztán havonta juttatott neki néhány ezüstöt, mert a zsoldos minden pénzüket elitta, és azokban az időkben életéért amúgy sem fizetett sokat a Signoria. Ezt a nőt – Maddalenának hívták – én nagyon szerettem, mert sokat játszott velem, és szép, finom arca volt, szebb volt, mint anyám, mert nem voltak ajkai és szeme olyan szomorúak. Anyám észrevette, hogy felderül a kedvem, ha Maddalena megjelenik, és játszik velem: az igazság az lehetett, hogy koromhoz illő játszópajtásom egyáltalán nem volt, anyámat csak az étkezések idején láttam, apámat még ritkábban, a cselédség pedig öreg és mogorva férfiakból és nőkből állott, akik ritkán mosolyogtak, és ritkán cselekedtek olyan felesleges dolgot, mint megcirógatni vagy megnevettetni egy kisgyereket.
Velencét szerettem is, nem is. Így visszagondolva már sokkal jobban szeretem, mert az embert becsapja a szépítő emlékezet, a távolság térben és időben. De azt gyermeki ésszel sohasem értettem túlságosan, mit szeretnek annyira a velenceiek Velencén. Kopár szigetek, amelyeket azért választottak nyilván lakhelyül, mert jól lehetett védeni őket. Iszapos, mocsaras vidék volt ez, nyaranta rengeteg volt a szúnyog, és persze éjszakánként békakuruttyolás verte fel a csendet. Óriási tölgyfákat döntöttek ki messze, s hozták hajón ide, törzsüket lehántották, bekenték olajjal, s leverték a mocsárba. Ezekre a törzsekre épültek a házak, a középületek – csupa gerendaház, amelynek legfeljebb oromzata volt

díszesebb. Kőház akkoriban ott is kevés volt, akárcsak itt, Magyarországon, meg is süllyedt volna hamar az épület, egyedül a Szent Márk székesegyházat építették kőből, de bizony sok száz hajó hordta a követ csak az alapozáshoz: úgy tetszett, a tenger mindent el akar nyelni. Az emberek a szemetet is a vízbe öntötték, a mocsok néhol megrekedt, és iszonyú bűzt árasztott. Minden nyáron sok volt a lázas ember, ellenszerét pedig nemigen tudták ennek a nyavalyának. Szerencsére ebben az országban – mármint Magyarországon – sokkal kevesebb a mocsár, egészségesebb a levegő, talán mert északabbra vagyunk. Ezek az emberek, akik a barbárságból éppen hogy kijöttek, és a kereszténységet még főembereik is csak politikából vállalták, ha ugyan vállalták, a közemberek pedig babonaságban és mélységes tudatlanságban élnek, s ha István hasonló szigorral rájuk parancsolt volna, most névleg imádnák akár a meséikben szereplő hétfejű sárkányt is, ha egyszer az ellenkezőjét oly kegyetlen szigorral büntetik. Nekem ez nem nagyon tetszett soha, mert karddal vezetni a kereszthez az embereket nagyon veszélyes vállalkozás, éppen azért, mert karddal szinte bármire kényszeríthetünk bárkit, de legkevésbé az üdvösségre. Erről Istvánnal volt módom beszélgetni is, majd más helyütt elő is adom a beszélgetés tartalmát annak rendje és módja szerint, bár nem foglalkoztam soha történetek előadásával, amelyekben általában több a hazugság, a kitalálás, mint az eleven igazság.
Az Orseolo-család várossá formálta Velencét, és azt hiszem, nem nehéz megjósolni, hogy szülővárosom előtt fényes jövő áll, mert helyzete igen kedvező, szigetei, erődítményei jól védhetők, hajósai ügyesek és merészek, kereskedői pedig ravaszok, gazdagok és vállalkozó szelleműek. Orsó Partecipazio kemény ember volt, ha nagyon akarta volna, akár királysággá is válhatott volna Velence, de hát király és herceg volt már elég szétszaggatott Itáliánkban, dózse pedig csak egy, és ezt a dózsét az ő akaratából a patríciusok választották. A választott uralkodónál erősebbet pedig aligha képzelhetünk el, nemcsak azért, mert „a nép szava Isten szava”, hanem mert minden koronás uralkodó Nagy Károly óta Istentől eredezteti uralmát, bármily zsarnoki módon szerezte is meg...

Tenger, szigetek... Régen nem láttam tengert, de sós ízére, morajlására még mindig emlékszem. Ennek a nagy országnak lakói nem ismerik a tengert, ők a sík föld szülöttei, a hegyeket sem szeretik, nagy hegységeikbe inkább idegeneket engednek, mintsem hogy ők lakják, és emiatt néha aggódom, mert mélyen megrögződött bennem apám mondása, amely szerint egy ország tenger nélkül mindig olyan marad, mint a félkarú ember. Bármilyen kitartó és ügyes munkás fél karjával, sosem veheti fel a versenyt a mégoly ügyetlen két karúval. A tenger szabadságot jelent, és szabad vadászterületet azoknak a nyugtalan, békétlen, kalandvágyó embereknek a számára, akik így hírnevet és gazdagságot szereztek, szerezhettek nemcsak maguknak, hanem hazájuknak is. De hol van erre mód Magyarországon, legyen bármily gazdag is földje és folyói?
Ötesztendős voltam, amikor megkaptam a vörhenyt. Ebből a betegségből igen kevesen gyógyulnak ki ebben a korban, mint mondják. Az apám – nem tudom, igazán szeretett-e –, megrémült, hogy fiúörökös nélkül marad. Egy kereskedő számára ez kétszeres halál, mert a kereskedő vagyonának nagy része mozgó vagyon, és folytatást kíván, nem föld, nem kastély, hanem áru, amelynek csak akkor van értéke, ha megfelelő ember is akad, aki jó áron el tudja adni. De az is lehet, hogy anyámnak volt nagy része ebben a fogadalomban, amely életemet meghatározta. Melyik az az anya, aki nem álmodna arról, hogy az ő fia fogja tartani a szentmisét a legnagyobb templomban, aranyos ornátusban, csengettyűszó mellett felmutatja a szent ostyát, és az Úr előtt csakúgy térdre omlik mindenki, ahogyan egy kissé az Úr szolgája előtt is. De benne van ebben a vágyban – a tisztességen túl – az a tisztaság, szeplőtlenség utáni vágyakozás is, amelybe belevegyül nyilván egy jó adag féltékenység is: ne érinthesse más nő, ne csókolhassa más asszony azt a fiút, aki elérte azt, amit asszonyember sosem érhet el: az Úr felszentelt papja lesz.

Johannes, a dózse sógora az én születésem táján alapította Szent Benedeknek azt a kolostorát, amely éppen a Szent Márk-templommal szemközti szigeten épült. Nem volt ez valami nagy kolostor, kőből és fából vegyesen épült, tornya sem volt, csak kettő, és könyvesszobájában alig ötven tekercset tudtak összehordani, mégis szép, nagy épület volt, és a város lakói bőkezűen gondoskodtak nemcsak a szerzetesekről, hanem az iskoláról is, ahová főként a város gyermekei jártak, de más itáliai városokból is befogadtak bentlakó növendékeket. Nos, szüleim megfogadták, ebbe a kolostorba adnak, ha felgyógyulok a vörhenyből, s mivel Isten kegyelméből meggyógyultam, ötesztendős koromban a bencések keze alá kerültem. Amennyire vissza tudok emlékezni erre az időre, nem mondhatnám, hogy kezdetben boldog voltam. Túl közel maradtam a szülői házhoz, bosszantóan közel, s aggasztóan távol minden személyemnek szóló gondoskodástól. Sokszor elpityeredtem napközben, éjjel meg sírdogáltam, és egyszerre mennyországnak tűnt minden, ami otthon volt, és persze elérhetetlennek. Az olyan kicsinyek, mint én, a legfaragatlanabb laikus fráterek kezére jutottak, akik a tudományoknak még rudimentumaival sem rendelkeztek, s a tanítás egyetlen eszközének csakis a pálcát ismerték el. Rajtam ugyan nem gyakorolták ezt a mesterséget, mert tartottak apám haragjától, de éppen elég fájdalmat okozott nekem az a sok igazságtalanság is, ami kis társaimmal megesett. Igaz, egy ízben egy ismeretlen fráter mérgében pofon cserdített, és ez a pofon még most is ég orcámon, mert érdemtelenül, más helyett kaptam. Ez volt az idegenektől elszenvedett megaláztatások, a nyers erőszak első komoly üzenete életemben...

Féltem a fráterektől, és nehezen barátkoztam össze társaimmal. A kolostornak volt egy kis kertje, ahol egyébként dolgoztattak is minket naponta, oda szabad volt kijárnunk délidőben, ebéd után. Itt aztán általában sikerült keresnem egy magányos szögletet, többnyire egy ágasbogas, bokorszerű fát, amelynek alacsony, kígyószerűén hajladozó törzsén és ágain kellemes ülés esett, és saját súlyomnál fogva gyönyörűen hintáztatott. Nyáron valóságos lugas volt ez, árnyas, hűvös és védelmező, és féltékenyen őriztem helyemet, olyannyira, hogy társaim kerülték a helyet, és másnak is megmondták, ne zavarjanak. Ott olvastam, miután megtanultam ezt a tudományt, ott is tanultam jó előre, hogy biztosan megfeleljek a magisztereknek, akik ugyancsak szigorúak voltak, és mosoly alig hagyta el ajkukat egész ottlétem alatt.

Szorgalmas nebuló voltam, végigtanultam a triviumot és a kvadriviumot. A triviumból a retorika volt az én kedvenc tárgyam, páter Andreas engem szólított, ha beszédet kellett rögtönözni megadott témából, egyszer az apát úr is ellátogatott hozzánk, és Andreas atya úgy mutatványozott velem, mint vándor csepűrágók majmokkal, medvékkel, kutyákkal, én meg boldogan hadartam a leckét, már nem is tudom, hogy a Horatiusok és Curiatiusokról vagy Mucius Scaevola hőstettéről, persze kicifrázva és az alkalomhoz illő körítéssel. Ezért szerettem is Andreas atya diskurzusait, a történetekért az ókorból, mert ezek a történetek valami egészen más, tisztább és felhőtlenebb világ létezését sugallták, s bár papi iskola volt ez, és valamennyien papnak tanultunk, azért Andreas atya belénk csepegtetett valamit a klasszikus erkölcsökből, lévén maga is lelkes velencei polgár és köztársaság párti. Ha kedvére való részhez ért a skandálásban, iszonyatosakat csapott asztalára, akkorákat, hogy egy ökör is összerogyott volna az ütéstől, s évente elhasznált egy asztalt erre a célra. De ezeket a döndüléseket hamar megszokta az ember, és lám, hogyan ragadnak az ilyen gyarló szokások, néha rajtakapom magamat, hogy egy-egy szentbeszéd alatt akkorát csapok a szószék karfájára, már ahol egyáltalán van szószék, hogy majd összerogy alattam, s a jámbor hivők nyilván azt gondolják, összerezzenve: ni, a bolond tálján pap megint tűzbe jött. S még jó, ha csak ezt gondolják.

A kvadriviumból viszont ki nem állhattam az aritmetikát, Lucianus atya ugyanis folyton afféle légből kapott feladatokkal gyötört bennünket halálra, amelyeket lehetetlen volt magunk elé képzelni, mint például az a jól ismert feladat, hogy ha egyik s másik városból egyszerre indul el két ember, hogy

találkozzék, de más és más sebességgel, hol fognak végül is találkozni... Én egyszer szólásra jelentkeztem, s nagy szemtelenül azt mondtam, hogy az a két ember igen ostoba lehet, ha előre meg nem beszéli, hol találkozik, ha pedig nem fontos nekik annyira, minek bíbelődni az ilyen számításokkal. Lucianus atya ezért a megjegyzésemért öt suhogó vesszőcsapást mért az ülepemre, a többiek nagy vihogása közepette, mert az ilyen büntetéssel is telik az idő, és látványosságnak sem utolsó, ha valaki az írópadra hajol, és grimaszokat vág minden suhintásra.
No de ezek valóban gyermeteg emlékek és gyermeteg gondolatok, csak az öregedő elme lel bennük gyönyörűséget, figyelmezzünk komolyabb dolgokra. Annyit azért még el kell mondanom, hogy akkoriban mindent nehezen tanultam, ami kötelező volt, s bár szorgalmas voltam, nehezen gyűrtem le titkos belső ellenállásom. Különösen utáltam az emlékezetből való tanulást, bár később nagy hasznát vettem az idézeteknek, amelyeket fejembe vertek. A latin nyelvet tisztességesen igazából sosem tanultam meg, úgy, ahogy szerettem volna, mert mindig zavart a torz itáliai dialektus, amely ugyan hangzásra csúnyább volt, és kevésbé tömör, de anyanyelvem volt mégis, és örömmel töltött el, ha valakivel ezen a konyhanyelven érintkezhettem a kolostorban, a laikus testvérek vagy a szolgák közül.
Pedig a latinra igen nagy szükségem volt és lett is ebben az országban, amelynek vad nyelvét sokáig csupán törtem, és még ma is szívesebben szólok latinul, ha fontos kérdésekről pontosan akarok szólni, mert a magyar nyelv gazdag és képszerű, amikor a barbár testi létezés eseményeit írja le, de szegényes, ha a fizikai létezéstől elvonatkoztatott, szellemi szféráról eshetnék szó. Hitünk titkait éppen ezért a magyarok kevéssé érthetik, hitvallásuk csak formális és Istennek kevéssé tetsző aktus lehet a latin nyelv ismerete nélkül, mely bevilágítja és megkülönbözteti a szellemvilág apróbb részleteit is.
Andreas atya, mai eszemmel visszagondolva, nem lehetett nagyon művelt férfiú, de maga a tény, hogy minden új iránt érdeklődött és szerette tanítványait, a gyermekek kedvencévé tette. Ha valamiért cellájába szólított, mindig megkínált valamivel, s bár sosem voltam torkos, jólesett a mézes dió vagy a gerezd narancs, csepp nádméz, amivel megkóstoltatott, mert a kolostorban kása volt kásával, s csak hetenként egyszer húsféle, nehogy a test ingerei túl hamar jelentkezzenek.
Tizenegy éves lehettem, amikor egy metsző hideg téli napon odakint dideregtem a kolostorkertben. Mindennap ebéd után két óra hosszat kötelező volt kint lenni, sétálni és magányosan elmélkedni. Én nagyon szerettem ezeket a magányos órákat, mert gyönyörködtem a fákban, növényekben, az apró állatokban, és az ő tökéletességükben Istent láttam, az ő végtelen bölcsességét és tökéletességét. De az öltözetünk télvíz idején is igen gyér volt, és bizony Velencére szokatlanul kemény hideg köszöntött. Abban az évben láttam először havat is.
Akkor jött oda hozzám Andreas atya sietve. Először azt hittem, beszélgetni hív cellájába, már előre örültem a viszonylagos melegnek, de csak a vállamra tette a kezét, összerezzentem, mert az efféle testi érintés a kolostorban ha nem is volt éppen tilos, de mindenképpen szokatlannak tetszett.
– Gerhardus, fiacskám – mondta gyöngéden. – Rossz hírt kell neked mondanom. De remélem, tudod, hogy Isten kegyelme minden látszólag rossz dologban is benne munkál. Odakint, a városban gonosz járvány dúl. Erről ti szerencsére nem tudtok, kérlek, ne is tudjanak a többiek. Isten magához vette a te kedves szüleidet. Nem sokat szenvedtek, úgy mondják, és a vallás kegyelmében és vigaszában hunytak el. Te most már itt maradsz mivelünk, és szüleid helyett leszünk gondos és szerető atyáid.
Már nagyon régen volt mindez, de arra világosan emlékszem, hogy az első pillanatban semmi megrendülést nem éreztem, csupán csodálkozást, hitetlenséget. Akkor találkoztam először a halállal ilyen közvetlenül, bár láttam már akkor is halottat vagy haldoklót, de már az emberi természet olyan, hogy ismeretlenek iránt kevesebb szánalmat, együttérzést képes csak tanúsítani a hit ereje nélkül. Azóta nagyon sok embert láttam meghalni, és nem mondhatnám, hogy megszoktam ezt a látványt, ezt az élményt. Láttam betegeket, láttam ártatlanul elítélteket, s láttam gyilkosokat, akik elvették földi

büntetésüket.
Én akkor, gyermekkoromban lettem felnőtté, mert akinek nem élnek már szülei, az visszavonhatatlanul felnőtté válik, mert csak saját maga felel a sorsáért, nincs felette védő kar, mely megoltalmazná, nincs senki, aki a vér szavára hajolva megbocsátana neki, akármit hibázott is.
Később megéreztem, hogy szánnak az atyák, és szánnak társaim is. Még Lucianus atya sem gyötört lehetetlen stúdiumaival egy jó ideig, míg úgy nem ítélte, behegedtek lelkem sebei. De én büszkeségből nem fogadtam el ezt a megalázó szánakozást, és kettőzött erőfeszítéssel kezdtem el tanulni, sok olyasmit is, ami korántsem volt kötelező. Bejárást kaptam a könyvesházba, bontogattam és silabizáltam a pergamen tekercseket. Kis bűnös módjára élveztem a hiúság gyönyöreit, mert kivívtam tanáraim csodálatát még az általam nehezen tanult és alapjában véve idegenszerű tárgyakban is.
Gyorsan teltek az évek, mert a gyermekkor évei villámgyorsan elrepülnek, még akkor is, ha monoton egyformaságuk miatt a gyermek néha csigalassúnak érzi. Most éppen fordítva van: éveim gyorsan elröpülni érzem, holott a valóságban csigalassúságúak. Természettől fogva vidám fiúcska lehettem, mégis szüleim váratlan halála időnek előtte éretté és komollyá tett. Bár atyám nagyobb pénzösszeget hagyott a kolostorra, azért ettől kezdve az atyák jóindulatára voltam hagyatva, mert családom távolabbi tagjai nem törődtek velem, hiszen úgyis papnak szántak, és jó helyen voltam: inkább siettek hamar felosztani és elprédálni atyám vagyonát. Ezért a vagyonért azonban sosem bánkódtam, mert korán megértettem Krisztus urunk tanításának lényegét a mezők liliomairól és az ég madarairól, amely nem a közösből tollasodni akaró léhűtőknek szól, hanem a keményen dolgozó embernek, aki megkeresi betevő falatját, de nem akar aranyat-ezüstöt felhalmozni, mert bízik az isteni gondviselésben. Az „Ora et labora!” mondásért külön becsültem Szent Benedek gyermekeit, s valóban úgy tetszhet Istennek, ha mindenki képességéhez és erejéhez mérten kiveszi részét a testi munkából éppúgy, mint a szellemiekből. Szívet melengető látvány, ha a koros apát úr is kaszat-kapát fog az atyákkal és testvérekkel együtt, hiszen közös asztalról származik majd a szerény eleség, s közös veríték gyümölcse lesz.
Szívesen és sokat olvastam a Bibliát, különösen az Újszövetséget, mert az Ószövetséget sokáig – leszámítva Mózes könyveit s más passzusokat – kifejezetten unalmas zagyvaságnak találtam, Isten bocsássa meg tiszteletlenségemet, ahol pedig gyermeki ésszel felfogtam, miről van benne szó, azt egy pogány, vad nemzet kegyetlen és esztelen történeteként láttam. Szívesebben éreztem Istent olyannak, ahogyan Jézus és tanítványai festették le: szelíd, igazságos, szerető és szeretetre méltó Atyának.
A legkedvesebb olvasmányom azonban alapító atyánk, Szent Benedek Regulája volt, és továbbra is az maradt mindmáig. Már kisdiák koromban meg-megálltam a könyv- és képíró atyák műhelyének ablakánál, s belestem, milyen végtelennek tetsző lassúsággal dolgoznak íróállványuk előtt állva. Később be is bocsátottak maguk közé, és a legöregebb és legtapasztaltabb miniátor, Efraim atya lassacskán beavatott a kalligráfia és a képírás titkaiba. Nagy nap volt, amikor először megengedte, hogy egy különösen nagy és díszes iniciálé egyik részletét megfesthessem. A képíró atyák csodájára jártak, s csakhamar több mesternek is én rajzoltam elő a díszesebb betűket és a szentek képmásait. Általában a szentekről nagyon keveset tudunk, még kevesebbet a vértanúkról, legfeljebb az életkorukat, de ábrázolás aligha maradt fenn róluk, így hát el kell képzelnünk őket, olyan arcvonásokkal kell felruháznunk, amelyek lelki alkatuknak jól megfelelnek. Én pedig szívesen pingáltam szenteket és mártírokat, vonzott a sok arany, piros és kék festék, amelyek között szabadon garázdálkodhattam megbízásom idején. Nos, így esett, hogy nem is sejtettem, azt a Regulát, amelyen már hónapok óta dolgoztunk Efraim atyával, nem valami királynak, hercegnek vagy velencei főembernek, főpapnak szánják, hanem az én karácsonyi ajándékom lészen. Ez az egy könyv az, amely

minden hányattatásom során is velem maradt, most is itt áll polcomon, s ha kinyitom, megelevenedik ifjúkorom, és mintha Efraim atya is itt állna mellettem, szótlanul, ám mégis szeretettel.
Amint a Prológus jól ismert kezdő mondatait olvasom, már nem is a szövegre és jelentésére gondolok, hanem a belőle áradó szeretetre. „Hallgasd meg, ó, fiam, a mester parancsait, és nyisd meg szíved ajtaját, fogadd a jóságos atya intéseit készségesen, és tettekkel teljesítsd, hogy visszatérj ahhoz az engedelmesség munkájával, akitől elszakadtál az engedetlenség tunyasága által. Hozzád intézem most tehát szavaimat, aki lemondasz saját akaratodról, és az engedelmességnek hatalmas és dicső fegyverzetét veszed magadra, hogy Krisztus urunknak, az igaz királynak harcosa légy." Tetszett énnekem ez a tanítás, Krisztus katonájának lenni – ma talán kevésbé érzem azt az ifjonti hévét, amellyel a hitet fegyvernek és pajzsnak tekintettem, de ez talán a korral jár. Aztán pedig: „...lemondasz saját akaratodról..." – bizony, ez nem volt könnyű, és nehéz kifürkészni Isten akaratát az egyházi és világi elöljárók akarata mögött. Ha pedig minden Isten akarata, ami a világban megtörténik, akkor vajon nem az cselekszik-e helyesen, aki követi vágyait és saját akaratát, abban bízván, hogy Isten majd elvégzi, miben teljesedjék a vágya és miben követheti saját akaratát. Ez azonban ismét túl messzire visz. Én egész életemben ingadoztam a saját akaratom és Isten vélt akarata között, s csak abban reménykedhetem, jól imádkoztam, hogy a kettő egybeessék néha.
A Regula felsorolja a szerzetesek fajait, a cenobitákat, vagyis az együttélőket, az anakorétákat (a különélőket), a szarabaitákat, akik saját vágyaik követését Isten szolgálatának nevezik, s a girovágus, azaz kóborló szerzeteseket, akik kolostorról kolostorra járnak szerte a világban. Benedek atyánk természetesen a cenobitákat nevezi Isten legderekabb szerzetének, s mivel magam is cenobitaként nőttem fel, ezt tartottam magam is igaznak, jónak és követendőnek. De akkor és később is gyakran eltöprengtem, vajon az anakoréták remetesége nem volna-e kedvemre valóbb, vajon nem kellene-e többet tudni ezekről a szarabaitákról, és vajon nem lettem-e magam is akarva-akaratlan afféle girovágus szerzetes, akinek nyomorult életmódjáról Benedek atyánk oly szigorúan emlékezett meg...
A mi szigeten épült kolostorunk nem volt nagy, mint ahogyan abban az időben sehol sem voltak a lakott világban sok száz embert is magukba fogadó, templomhoz hasonló kőépületek, s az atyák is úgy tartották, Istennek tetszőbb, ha szerény számban gyülekeznek össze a hívek, úgy, hogy mindenki ismerhet mindenkit személyesen, és minden emlékezet-erőltetés nélkül néven szólítja a másikat, és úgy tud viselt dolgairól, mintha testvérét szólítaná. A mezei munkákban a prior rendelkezése szerint atyáknak és tanítványoknak éppúgy részt kellett venniük, mint a nem fölszentelt testvéreknek, de alkalmasint dolgoztunk szükség szerint a műhelyben vagy az állatok körül is. Akkoriban még senkinek nem jutott eszébe, hogy a testi munka megalázó lehetne, hiszen mindannyiunk szükségletéhez éppúgy hozzátartozik, mint az imádság. „Imádkozzál és dolgozzál!" – mondogatták az atyák, szántás vagy sarlózás közben, derekuk köré kötött reverendában, és az emberek akkoriban nem nevették ki őket. Itt, idegen földön a papok megszokták a király úr rendelkezése szerint, hogy az új hitnek tekintélyesnek kell lennie, képviselői, terjesztői ne foglalatoskodjanak alantas munkákkal, csak a lelkek nemesítésével, így aztán a magyarok bizony barbár módra kinevetik, kicsúfolják azt a csuhást, akit testi munkával foglalatoskodni látnak. Én azonban sosem tartottam magam szigorúan e rendelkezéshez, mert veszedelmesnek látom azt a lehetőséget, hogy a pogányságra húzó népek a papokban, szerzetesekben csak haszontalan, here embereket lássanak, akik az imádságon és zsolozsmázáson kívül semmi egyébhez nem értenek. S ha szelídebb idők jönnek, így könnyen elfeledhetik maguk a papok is, hogy nekik is arcuk verítékével kell kenyerüket megszolgálni, s nem várhatják híveik adományait.
A mi velencei kolostorunkban emlékezetem szerint körülbelül ötvenen lehettünk összesen, és ahogyan múlt az idő, egyre otthonosabban éreztem magam közöttük, és egyre több feladatot kaptam az idősebb

atyáktól. A parancsolatokat egyre könnyebben tartottam meg, szinte vérembe ivódtak, s a kolostori napirend monoton egyhangúsága már nem is tűnt fel: egyik nap olyan volt, mint a másik, Isten akaratából. Szívesen engedelmeskedtem, de szívesen parancsoltam is, ha úgy hozta a sors, mert észrevettem, és nem csupán én, hogy könnyen és gyorsan tudok dönteni válságos pillanatokban. Nem mintha válságos pillanatok gyakran adódtak volna a kolostor életében, talán a refektóriumban támadt tűzeset kivételével, egy igen hideg, téli napon, amikor valaki a konyhából áthozott egy kis faszéntűzhelyt, és ottfelejtette. A padlózat tüzet fogott, és rohamosan terjedt tovább. A szörnyű füstben sikerült eljutnom a tűz fészkéig, és a lángoló asztalokat, székeket kihajítottam az ablakon. Isten csodálatos hatalmával megkímélt még a legkisebb égési sebtől is, ez sokáig szóbeszéd tárgya volt rendtársaim között. Ők kifejezetten csodát emlegettek, és ez növelte tekintélyemet, bár én azt hiszem, inkább gyors mozgásomnak és lélekjelenlétemnek köszönhetem menekülésemet, persze nem tagadom Isten kegyelmét sem, mégsem gondolom, hogy az Úr minden pillanatban közbeavatkoznék akár szolgái érdekében is, különben nem lenne annyi szenvedés a világban, és a Biblia sem lenne telistele érdemtelenül és ártatlanul szenvedőkkel, első helyen Jézus Krisztus urunkkal...

Húszéves bizonyosan elmúltam már, amikor először elhagytam a kolostort, valamilyen gazdasági megbízatással, amellyel a már igen élemedett korú prior atya bízott meg. Úgy jártam Velencében, mint aki hosszú ideig aludt, s most bántja szemét a fény: a világi emberek és életmód zaja és pompája, a piaci nyüzsgés, a páncélok és fegyverek csörgése, a hajósnép kiáltozása mintha az én csöndben és tanulásban eltöltött éveimmel feleselt volna. Akkor láttam először, igaz, csak messziről, egy barbár magyar követet és kíséretét. Torzonborzak voltak, állatbőrökkel, prémekkel, arany és ezüst ékszerekkel teleaggatva, hogy az utcai nép megállt, és ujjal mutogatott rájuk. A hungarusokról addig jószerével semmit sem tudtam, csak annyit, hogy keletről betört, vad, pogány nép, amely lovakat áldoz vad istenének, és amerre járnak, félelmet keltenek. Most furcsa volt látnom ezt a követséget, mert inkább mulatságosak voltak, mint félelmesek, kincseik és fegyvereik ellenére inkább védteleneknek és ámuldozóknak tetszettek, úgyhogy a kolostor mappáján hazatértemkor meg is néztem azonnal Pannóniát, de csak nagy ürességet találtam a Danubius folyó mindkét oldalán, mert ezeket a tájakat a rendszerető rómaiak, vagyis az én felmenő rokonaim távozása után mindenféle vad népek vették rövid időre birtokukba, és úgy tetszett, a hungarusokat is előbb-utóbb széttiporja valamelyik erősebb és civilizáltabb nemzet. Később hírét vettem, hogy ennek a vad törzsnek a feje koronát kért és kapott a pápa úrtól, ez ismét felkeltette pillanatnyi érdeklődésemet, bár úgy véltem, ez csupán ügyes, avagy ügyesnek látszó politikai sakkhúzás, mert megvolt a véleményem az ilyen áttérésekről. Ha Velencének fennmaradása érdekében át kellene térnie a muszlimok hitére, akik igencsak terjeszkednek és fenyegetnek délről és keletről, hát azt hiszem, Velence patríciusainak nagy része nem sokat habozna, sőt jó érveket találna maga előtt, miért is kell ezentúl Mohamed istenét imádnia. Isten ne vegye vétkemül, de azt gondoltam, talán még apám is hasonlóképpen cselekedett volna, ha még élt volna, ámbár vannak kemény emberek, akik időről időre saját, személyes érdekük ellen mernek és akarnak cselekedni – ezeket tartja úgy számon a história mint hősöket, mártírokat, szenteket, avagy a köznép mint őrülteket. Azonban ezek inkább mai gondolataim, akkor mindez csak úgy, céltalanul gomolygott a fejemben, és Hungária éppen olyan messzinek tetszett, mint a terjeszkedő muszlim hatalom.

Eltelt újabb öt esztendő, és prior atyánk megtért az Úrhoz. Ez volt az első priorválasztás, amelyet megértem, s bár a pápa úrnak és Velencének közösen volt jó jelöltje erre a nem is túl fontos tisztségre, társaim meglehetős döbbenetemre engem, a fiatal szerzetest választottak meg.

Így utólag, visszagondolva erre a meglepetésre, azt kell hinnem, nem annyira szeretetből és elismerésből választottak meg társaim, sokkal inkább az vezethette őket, hogy ellentmondjanak a felsőbbség nyomásának, és Benedek atyánk szellemében megmutassák, az ő szavuk többet ér, mint a

felsőbbség sugalmazása. Tény, hogy fiatal koromnál fogva igen felemás helyzetbe kerültem, amikor rövid időre átvettem a kolostor vezetését. Rövid időre, mert felfigyeltek rám, és néhány hónap múlva Bolognába küldtek, hogy az ottani neves egyetemen folytassam tanulmányaimat. Az egészben nem nehéz meglátni az Egyház kebelén belül folyó intrikákat, amelyek azonban végső soron nekem kedveztek, hiszen én nem kívántam vezető lenni, s még kevésbé másokat, idősebbeket elütni a priori állás javadalmaitól, én tanulni akartam, és csak az éltetett, hogy Isten nagyobb dicsőségére egyre több dolgot tudhatok meg a világ működésének igazi okairól, rendjéről és formáiról. Hogy elmozdításom ne legyen feltűnő, mellém adtak még valakit a kolostorból. Anselmus volt, nálamnál öt esztendővel idősebb, de legalább annyi évvel visszamaradottabb: olyasvalaki, akinek tudatlanságánál csak gyengesége és gyávasága volt nagyobb, ezek a tulajdonságai tüntették ki elöljárói szemében, mert itt megvallhatom, az Anyaszentegyházon belül ugyanaz a rend érvényesül, mint a külső életben: minél ostobább vagy, annál biztosabban számíthatsz elöljáróid jóakaratára. Anselmus az én szememben még férfiszámba is alig ment, mert micsoda férfi az, aki nem küzd meg buja vágyaival? Anselmusnak nem voltak buja vágyai, ő csak a gyomrának élt, és lassan szűrte fogai közt a szót, ennél fogva bölcs ember hírébe került, holott csupán ostoba volt. Az univerzitásba küldték, holott írni-olvasni sem tudott rendesen, de maga a dózse is pártolta valami rokoni nyomásra, úgyhogy Anselmus bölcs volt, és efelől vitatkozni szükségtelen és veszélyes is lett volna. Bennem azonban mindig megvolt a törekvés, hogy minden emberben csak a jót lássam, így hát Anselmusszal kénytelen-kelletlen barátságba keveredtem, mert hiszen egyedül voltunk Bolognában velenceiek, s egy szobát béreltünk közösen a Reno folyó mellett, jócskán kívül a kőből épült városon, de annyival olcsóbban is. Azt hittük, hogy Bolognia híres egyetemének van saját épülete is, de meglepetéssel értesültünk arról, hogy különböző épületekben, főleg kolostorokban tartanak előadásokat híres professzorok, s csupán a vizsgákat tartják egyetlen helyen, egy szerény ház kibérelt földszintjén. Nehéz volt kezdetben megjegyezni, melyik előadást ki és főleg hol tartja, de Anselmusnak erős gyakorlati érzéke volt, és csekély stipendiumunkból is viszonylag kényelmesen éltünk. Ő hajlandó volt alkudozni a piaci kofákkal, cselédekkel, és bizony, kijátszotta ellenük felszentelt mivoltának összes tekintélyét, úgyhogy csaknem ingyen laktunk és étkeztünk, sőt alamizsnákat sem restellt elfogadni. Meg kell vallanom, hosszas együttlétünk során megszerettem Anselmust, szembetűnő hibáival egyetemben, olyannyira, hogy váratlan halála mélyen megrendített és felháborított, mintha vér szerinti testvéremet veszítettem volna el. Történt pedig mindez a következőképpen.

Együtt sétáltunk a Reno partján, valamennyi vizsgánkat letettük sikerrel, már csupán néhány nap választott el bennünket attól, hogy megkapjuk díszes oklevelünket, mint a teológia doktorai, s visszatérhettünk Velencébe. Anselmus éppen hogy kegyelemből átbukdácsolt a vizsgákon, de így is nagyon elégedett volt önmagával. Egy sonkacsontot rágcsált, és arról ábrándozott hangosan, hogy most már apát úr lesz belőle, lehetőleg délen, ahol jobb a konyha, és kedvesebbek, adakozóbbak a hívek is. Hatalmas teste megrázkódott az elképzelt ételek-italok gyönyörűségétől, én meg fanyarul elmosolyodtam, mert az Egyháznak véleményem szerint nem éppen ilyen katonákra lett volna szüksége ezekben a nehéz időkben.

Ekkor távolabbról sikoltozást hallottunk a bozótosból, segítségkérő asszonyi sikolyokat, amelyek félbeszakadtak, mintha erőszakkal elfojtották volna. Már alkonyodott, és a környék már néptelen volt, csak a sikeres vizsgák öröme feledtette el velünk is, hogy ilyenkor a város falain kívül járkálni nem tanácsos még fegyverrel sem, nemhogy ketten és kíséret nélkül, ámbár tőlünk csuhánkon és sarunkon kívül aligha vehettek volna el bármit is kóbor zsoldosok vagy martalócok. Első mozdulatom, bevallom magam előtt is, a futás lett volna, mielőbb el erről a kihalt vidékről, Anselmus azonban felragadott valami korhadó fustélyt a földről, és rohanvást indult a sikoltozó némber segítségére.

Három állig felfegyverzett zsoldos erőszakoskodott a bozótban valami leányzóval, aki talán gombászni jött ide, mert a nedves árterületen gazdagon termett ez a finom étek. Anselmus gondolkodás nélkül a katonákra rontott, és alaposan fejbe verte egyiküket, a másik kettő azonban kardot rántott, s mire odaértem, már lekaszabolták. Óvakodtam kibújni rejtekhelyemről, és borzadva láttam, hogy a katonák a biztonság kedvéért káromkodva beledöfnek Anselmusba, majd az arcát eltakaró nőszeméllyel hasonló módon végeztek. Ez volt az első, de sajnos, korántsem az utolsó erőszakos cselekedet, amelynek életemben szemtanúja voltam. Elveszthettem eszméletemet, mert már koromsötét volt, amikor magamhoz tértem. Egy pillanatig azt hittem, Isten csak rossz álmot bocsátott rám, de aztán odamentem a tetemekhez, és megbizonyosodtam arról, hogy nem lélegeznek. A kapuőrség csak nagy könyörgésre eresztett be, miután fáklyafénynél meggyőződtek róla, valóban papi személy vagyok, és fegyvertelen. Egy jó órába telt, míg fellármáztam a városi katonaságot, akik a zsoldosokat csak ímmel-ámmal keresték a vaksötétben, és végül csupán a holttesteket szállították be. Tudtam akkor is, hogy nem szabad e kegyetlen gyilkosok halálát kívánni, mert Istennél a büntetés és a kegyelem is, én akkor mégis vétkeztem, és szerettem volna, ha a világi törvény kezére jutnak.
Elmentem Bologna püspökéhez, elbeszéltem neki Anselmus kegyetlen halálát. Nem kérdezett sokat, behívatta a saját katonáit, s melléjük adott engem is. – Ezek nem zsoldosok, fiam, hanem banditák – mondta. – Remélem, sikerül rájuk találnotok. Az ilyenfélék általában egy helyen tanyáznak.
A püspök katonáit látván, a város is kiküldte felesleges őreit, így legalább százan kutattuk át Bologna környékét. Mintegy két tucat csavargót, latrot fogtunk el, és közöttük volt a három zsoldos is, akiket vallomásom alapján felakasztottak a piactéren. Három napig lógtak ott, és hosszú időre megtisztult a város környéke a rablóktól. A fiatalság kevélysége dolgozott bennem, hogy Krisztusnak csak katonája akartam lenni, de talán az is közrejátszott, hogy saját késlekedésem, gyávaságom bűnét is le akartam vezekelni az ő bűnhődésükkel. Úgy gondoltam, s ma is úgy vélem, nem lehet minden emberi dolgot az Úr kezére bízni, mert Ő általunk és bennünk is munkál. A mi akaratunk szabadsága végső soron az Ő terveibe illeszkedik bele.
Kicsit furcsa volt, hogy vissza kellett mennem a viszonylag szabad bologniai életből Velencébe. Most már úgy éreztem, nehezen szokom meg a kolostor zártságát, fegyelmét megint. Naponta több ezer sor görög és latin szöveget kellett kívülről megtanulnunk, professzoraink mindig azt hajtogatták, nem lehet tudni, mikor jutunk hozzá újból valamilyen szent szöveghez, most véssük az agyunkba úgy, hogy bármikor szó szerint idézhessük, ha kell, mások okulására, a szent hagyományok élesztésére, barbárok világosítására.
A barbárok világosítása... Ebben az időben gyakran gondoltam távoli tájakra, idegen népekre. Úgy gondoltam, teljes vadságban élnek mindenütt, ahová az egykori római Impérium fénye nem hatolt el, s meglepve tapasztaltam útjaim során, hogy az általunk vadaknak képzelt népek meglehetősen hasonló módon és logikus szervezetben élnek, sőt bűneik sem számosabbak, mint azokéi, akiket Krisztus keresztje alá vittek.
Nos, erről még lesz alkalmam elmélkedni. A Szentírást forgattam természetesen leggyakrabban, és abban az időben betéve tudtam is, ezt ma már csak módjával merném állítani, mert agyam megkopott, megöregedett, s észrevettem, régebbi dolgokra voltaképp sokkal világosabban emlékszem, mint nemrég történtekre, ami az öregedés legbiztosabb jele. Szent Jeromost szerettem meg leginkább, a nagy Szentírás-magyarázót, akinek élete egy kicsikét talán hasonlított is az enyémhez, nemcsak abban, hogy vonzódott az idegen népekhez és nyelvekhez, a remeteség eszméjéhez, hanem abban is, hogy szívesen végzett kancelláriai munkát, csakhogy ő Damasus pápa mellett. Jeromos a klasszikus idők utolsó tanúja, aki még eredetiben láthatta, olvashatta a szent kéziratokat, aki látta Nyugat lassú összeomlását, a gót uralmat, s közben rendületlenül fordította latinra a mi szent Bibliánkat. Ha

választhatnék, mikor éltem volna, hát az ő famulusa szeretnék lenni abban az időben. Persze, volna még szemérmetlenebb vágyam is ilyen lehetetlen esetben: Krisztus urunk korában élni, s az Ő tanítványa lenni, testi valójában is személyesen ismerni Isten egyszülött fiát...
Amikor visszatértem a kolostorba, már csaknem harmincesztendős voltam. Régi társaim, barátaim, mestereim közül sokan meghaltak vagy más rendházba mentek közben, de a szerzetesek száma még így is gyarapodott, és a sok ismeretlen arc kellemetlenül érintett a régi helyen. Tekintélyem megnőtt távollétem alatt, a tanítványból immár mester lettem, anélkül hogy különösebben törekedtem volna rá, s velem egykorú társaim is tisztelettel adóztak Bologniában szerzett tudásomnak. Néhány hónap eltelte után megválasztottak apát uruknak. Mit is mondhatnék ezekről a csöndes esztendőkről a jámbor olvasónak? Csak aki valaha is önként vagy kényszerűségből elzárta magát a világ elől, az tudja, ilyen helyen sem egyformák a napok, s unatkozni csak az unatkozhat, aki önmagát is unja. Hiszen váltakoznak az évszakok, a szavak, az étkek, az emberek, hol testi-lelki nyavalyája támad valakinek, hol Isten kegyelméből meggyógyul. Lassúbb az élet, mint odakint, de korántsem egyhangú, sőt a szerzetesi életmód regulái és önként vállalt ismétlődései, szigorú napirendje miatt igen gyorsan repül az idő.
Már Bolognába utazásom előtt találkoztam Romuald atyával, aki korábban Marinus remete vezetése alatt sanyargatta testét, de most egyik kolostorunkba vonult, s őt választották apátjukul az ott élő szerzetesek. Most, visszatértemkor azt hallottam, hogy a Ravenna környéki mocsarakban remetéskedett, majd Camaldoli mellett új rendet alapított, és szent életű remeték veszik körül. Camaldoli a toszkán hegyekben van, Firenze mellett, és szívből sajnáltam, Bolognában nem jutott el hozzám a hír Romualdról, mert könnyebb lett volna onnan meglátogatnom őt, mint innen, több száz mérföldről, Velencéből. De most, hogy jobbára én parancsoltam, és rendelkeztem saját magam felől, eltökéltem, mihelyt időm engedi, valamelyik testvér kíséretében útra kelek, és a szent életű remete lábai elé borulok. A vártnál hamarabb jött el a lehetőség, mert a bolognai püspök levélben kívánt szerencsét apátságomhoz, és meghívott házába, annak ellenére, hogy csupán egyszer találkoztunk, s akkor is szomorú ügyben, a zsoldosok kegyetlen gyilkossága ügyében. Végül is egyedül indultam el, valami belső sugallatnak engedve, bár ésszerűbb és biztonságosabb lett volna társsal nekivágni a bizonytalan útnak, de én ezt spirituális zarándoklatnak szántam, s nem lett volna erőm udvarias fecsegessél tölteni időmet útitársam kedvéért.
Lovat béreltem az útra, bár eszemben tartottam Krisztus urunk példáját, de magas ember lévén igencsak mulatságosan festettem volna szamárháton, no meg jóval lassabban is haladtam volna. Okulva Anselmus halálán, kardot és tőrt kötöttem oldalamra, s inkább látszottam holmi nemes úrnak, mint szerzetesnek, de akkoriban Itáliában a papok jó része kezdett inkább úrnak, mint szegénynek látszani, s ha nem akartam koldulásból tengetni életemet, adnom kellett apáti méltóságomra.
Most, hogy e sorokat írom cselekedeteimről, ki tudja, miért, hiszen tudván tudom, sem eddigi életem, sem írásmódom miatt nem számíthatok még a pogány auktorok múló dicsőségére és kérdéses halhatatlanságára sem – talán valamiféle lelki gyakorlatnak foghatnám fel e töprengéseket, félig-meddig világi témájú, ám mégsem egészen haszontalan meditációnak –, újraolvasom, ami keveset eddig sikerült leírnom, s mélységesen elégedetlen vagyok vele. Nem mintha szándékkal törekednék igaztalanságra, de a mélyebb igazság valahogyan angolnaként kisiklik a megfogalmazás szorító markából. Azt írtam például, hogy „magas ember lévén”, holott csak valamikor voltam magas ember, azóta összetöpörödtem, meghajlott a hátam, s ma még az alacsony termetű magyarok között sem számíthatok magasnak. De István királynál tényleg magasabb voltam, bár ő csaknem mindig ülve fogadott mindenkit, magas trónszéken, nem tudom, vajon termete miatt, avagy méltóságának állandó hangsúlyozása végett-e. Lám, öreges elmém ide-oda csapong, kit érdekelhet, milyen termetű volt egy

nagy és kegyes uralkodó, ha csak nem a históriaírókat, a gestahazudozókat, akik egyes locsogó római históriagyártókat akarnak utánozni.
Több napig tartott utam, míg Camaldoliba nem értem, mert csak a biztonságosabb nappali órákban haladtam, s lovamat kíméltem, mert bérelt paripára jobban ügyel az ember illendőségből, elővigyázatból is.
A parasztok szívesen útbaigazítottak, bár egyikük szemtelenül végigmért, s valami olyasfélét mormogott, hogy azok az önsanyargatók nem szeretik az idegeneket, s még adományokat sem fogadnak el – ami kevés kell nekik, megtermelik maguknak. A köves, bozótos hegyoldalról leereszkedve aztán megpillantottam a szerény kápolnát, amely körül szánalmas kunyhók, rozoga tákolmányok sorakoztak, szépen megművelt veteményeskerttel. Az egészet kövekből durván összerakott, két ember magasságú fal kerítette be, s közelebb érve láttam, a kápolna, is ilyen kövekből van összeállítva, habarcs és vakolás nélkül. Azt is láttam, hogy a monostornak – hogyan is nevezhetném? – fala ugyan volt, de kapuja már nem. Talán nem telt nekik rá, talán feleslegesnek érezték. Az utóbbi elképzelés jobban tetszett, mert az olyan önkéntes társuláshoz, amilyen egy szerzetesség, szükségesek a falak, magunk és a külvilág figyelmeztetésére, de nem szükséges a kapu, mert kijönni és bemenni szabad a testnek s a léleknek is.
A néptelen udvaron egy fráter sietett át, s elborzadtam, amikor ösztövér, sanyargatott testére pillantottam, amelyet kámzsájának rongyai alig takartak. Alkonyodott, s pőreségétől szinte fázni kezdtem. A fráter mosolyra vonta vértelen ajkát, mint aki kitalálta gondolatomat, de nem hajlandó válaszolni rá. Szótlanul Romuald kunyhójához vezetett.
Romuald a puszta földön térdelt, szemét a feszületre függesztve, amely alatt apró olajmécses füstölgött. Oldalról láttam az arcát, és elcsodálkoztam, mennyire megöregedett. Nemes vonású arcából szirtként ugrott ki orra, és ősz haja megritkult, egyetlen, óriási homlok volt az egész koponyája. A porban ott hevert a korbács is, amelynek fonatai szeggel voltak kiverve. Csend és béke volt Romuald körül, ha nem térdepelt volna, azt hihettem volna, meghalt.
Nem nézett rám, bár gyönge árnyékom rávetült, s türelmesen vártam, míg lassan felállt, alaposan megnézett, mint aki fel akarja frissíteni emlékezetét, s megölelt. Olyan méltósággal tette ezt, akár egy király, s eszembe jutott, gót vagy longobárd királyok voltak az ősei. Arra a durva deszkaládára ültünk, amely a fekhelye lehetett, s amelyben, mint később láttam, kevés élelmét tartotta. Rosszallóan megnézte ruhámat, megérintette kardomat, s visszarántotta kezét, mintha megégette volna.
– Csak a latrok elrettentésére viselem, atyám – szabadkoztam.
– Tudom – mondta Romuald rekedten. – A fegyverek... hiszen te nem tudhatod. Túl sok véres fegyvert láttam én már. Az apám véres párviadalban megölt valakit... aki élhetett volna még. Húszéves voltam akkor. Negyven napra bevonultam egy kolostorba, hogy vezekeljek apám vétkéért... és ott maradtam. Negyven nap kevés egy életért. Gondoltál arra, mit szenvedhetett Krisztus urunk, aki magára vette a világ valamennyi bűnét? Valamennyit. Minden már elkövetett s még el nem követett bűn, kisebb és nagyobb, együtt és külön-külön... A mi bűneink is...
– Ki nem gondolt rá, aki igaz keresztény?
– Sokan vannak a meghívottak... Én egyszer láttam egy leplet... Velencében, egy hitetlen kereskedő mutatta nekem. Véltem, hazudik, de kíváncsiságból megtekintettem a vásznat, amelybe állítólag betekerték, miután a holttestet bebalzsamozták. Nos, ott láttam a szögek helyét... a vért... a korbácsütések nyomait, a töviskorona helyét... és az arcát. Lehetséges, hogy hamisítvány volt, de az arca... az Istenemberé volt. Fenséges és végtelenül szomorú arc. Olyat képíró keze nem alkothat soha. Az a hitetlen kétezer velencei aranyat kért érte. Ha valóban hamisítvány lett volna, nem követelt volna ennyi pénzt, nem gondolod, Gerhardus? Nem tudtam összekönyörögni a pénzt. Még a felét, a negyedét

sem. Megpróbáltam mindent. S közben az a szmirnai árus eltűnt. Vagy eladta a portékáját másnak.
– Bizonyosan hamisítvány volt – mondtam vigasztalóan. – Ilyen szent ereklye hogyan maradhatna meg ezer esztendeig?
– Isten képmása? Én éreztem, tudtam, hogy az Ő arca! Ó, ha itt lehetne most, Camaldoliban, s megmutathatnám a testvéreknek! Egyetlen szót sem kellene szólni soha többé, csak újra meg újra rámutatni!
Hirtelen behunytam a szemem, s mintha egy pillanatra én is megpillantottam volna az Arcot, olyan látnoki erővel közvetítette felém Romuald atya égő, sóvárgó hite.
– Hadd maradjak itt tiköztetek, atyám! – A szent remete nem válaszolt azonnal. Tudtam, hogy hallotta a kérdést, s fontolgatja feleletét.
– Mást látok benned, fiam – emelte rám a tekintetét egy idő múlva. – Téged a remeteségből elszólít az Úr, s azt sugallja, nem ebben a földben fogsz megnyugodni. Nézz magadba, s vegyítsd össze szándékodat az Úr szándékaival.
Többet nem szólt hozzám, soha többé. Megvendégelt juhsajttal, fekete kenyérrel, tiszta vízzel, vackot vetett magának a földre, s minden ügyetlen tiltakozásom ellenére átengedte saját helyét a deszkaládán. Megvallom, azóta sem aludtam törődött testemmel olyan mélyen és nyugodtan, mint ott, a szent ember árnyékában, aki már a feszület előtt térdelt, amikor kinyitottam újból a szemem.
Hosszú, száraz, barna ujjaival keresztet rajzolt homlokomra.
– Mindent köszönök, atyám. Talán a Szentföldre megyek, ha jól olvastam a szavaidból – mondtam bizonytalanul.
Romuald csak halványan mosolygott. Ott állt, míg fel nem kaptattam a hegyi ösvényen, s apró, barna ponttá zsugorodott a reggeli fényözönben.
Mintha az egész Nap az ő glóriája lett volna, így hagytam el a camaldoli völgyet, s a Szentföldre hajózom, ha lehet, társakkal, ha másképp nem, egyedül, s úgy élek majd ott, mint Jeromos, a Szentírás Feltáró Doktora.
Lemondok apáti rangomról, és soha többé nem állok semmiféle közösség élére, ha csak úgy nem, mint Romuald: szótlan példával gyűjtve magam mellé remetetársakat.
Szótlan példával... még a mi urunk Krisztusnak is igencsak nehéz volt hatnia az emberekre, akikben a tudatlanság egyformán jelen van a jóra való restséggel együtt. Magamban is milyen sokszor tapasztalom e két ikerbűnt, mert bizony e kettő egy tőről származik, s akkor még nem is szóltam a velünk született ostobaságról, mely csak fokozatokban különbözik, s a körülmények következtében pallérozódik ugyan, de el sosem tűnik: így lehetséges, hogy a legnyomorultabb, betűt sem ismerő szántóvető, ki életében ki sem tette lábát falujának határán túl, gyakran lefőzi értelemben és természetes bölcsességben az univerzitások zavaros tudományaiban pácolódott doktorokat.
De hol lelem majd én fel Jeromos khalkiszi sivatagját? Szeretem Ágostont, Ambrust, de Jeromos életműve kápráztat el legjobban, mert egyházszervező, remete, tudós volt, és mindent tudott a világról, amit tudni lehet és érdemes. Micsoda csodálatos cél: az egész Szentírást Róma nyelvére lefordítani! Micsoda öröm és alázat! Egy egész világot megajándékozni! Bár akadna egyetlen kicsiny nép is, amely tőlem fogadná el ugyanezt a művet! S ráadásul Jeromos mindezt az ókori kultúra agóniájának éveiben hajtotta végre, amikor Kelet pokoli bugyraiból áradni kezdtek a vad, pogány népek, hogy egyetemes sötétségbe borítsák a művelt világot, s a tudás szövétnekei azóta is csak pislákolnak. Hiába építettek kővárakat, kővárosokat azóta a pogányok –, hol van az első néhány száz év hite és világossága? Hol van a virágzó észak-afrikai kereszténység? Ama hamis próféta, Mohamed igéi mindent megzavartak, vérbe borítottak, s a színleg és tömegesen Krisztust követő népek és uralkodók ugyanúgy gyilkolják egymást, mint annak előtte. És mi kénytelenek vagyunk minden zászlót

felszentelni, mert nem tudhatjuk előre Isten szándékát, s nem olvashatunk a jövőből, szent ügyért viszik-e majd elöl ama zászlót, vagy a Sátán földi helytartói rejtőznek mögötte.
Öregedő elmémmel igencsak összekuszálom mondanivalómat, fölösleges ismétlésekbe bocsátkozom, mint aki képtelen eldönteni, gyarló életének szószátyár krónikása kíván-e lenni, vagy megszentelt töprengések alázatos előtárója. Mentségemre szolgáljon korom és mindennemű állapotom mellett az is, hogy az utóbbi esztendőkben megfogyatkoztak könyveim s még inkább azok, akikkel klasszikus latinsággal érintkezhetnék. Az ungarmok közül még igen kevesen szólnak e nyelven, s azok is éppen hogy törik, olyan kiejtéssel és grammatikával, hogy Cicero sírva s köntösét szaggatva hallaná, ha poraiból kikelve e tájra vetődne.
Negyvennapos, szigorú böjt, sanyargatás és hallgatás után közöltem rendtársaimmal elhatározásomat, hogy lemondok apáti rangomról, s a Szentföldre indulok. Senki sem próbált erről lebeszélni, mert látván láthatták, alapos megfontolás, belső parancs és isteni sugallat egyformán indított erre, sőt többen is megkértek, hadd kísérjenek el a zarándokúton, s legyenek társaim a vad és veszedelmes remeteségben. Mindez történt pedig 1015-ben, VIII. Benedek pápa idején.
Sem erőt, sem jogot nem éreztem azonban ahhoz, hogy szétziláljam a kolostor rendjét, csupán egy társat fogadtam el, egy nálamnál kereken tíz esztendővel fiatalabb szerzetest, aki alázatosságban és jó kedélyben, valamint a tudományokban is kitűnt, s akit Walternak neveztek. Ez az ifjú magyar volt, s apja a pogány Koppány lázadása idején vesztette életét. Koppány tartománya, Somogy a Szent Márton-hegyi apátság birtoka lett, s népe nemcsak jószága, de lelkeinek száma szerint is adózott: a kisfiú árvaként került az atyák gondoskodása alá, mivel édesanyja eltűnt, elbujdosott, vagy elemésztette magát ura halála után. A törvény szerint minden tizedik férfi, asszony vagy gyermek szolgálattal tartozott, de a jámbor atyák számos esetben arra használták a szigorú törvényt, hogy eleven eszű, törzsökös híveket s új tanítványokat szerezzenek Krisztusnak. Waltert tanulni küldték Itáliába, s figyelmeztettem, nem bizonyos, hogy ezt kívánják tőle rendfőnökei, hogy velem valószínűleg örökre Keletre menjen, s hagyja elveszni megszerzett tudományát. Walter – akinek korábban valami kimondhatatlan pogány neve volt – csak mosolygott ártatlanul, s én, a mestere elszégyelltem magam. Hiszen hogyan veszhetnék el bármi is az emberek számára, amit Istennek ajánlunk fel? Jeromos sem tudhatta, csak hihette, hogy életének munkája hasznos lesz, mégis úgy hajtotta-gyötörte magát, mintha rajta múlott volna az Anyaszentegyház tanításának győzelme. De hát a hámba fogott lovaknak is úgy kell húzniuk, mintha egyedül húznák a terhet, így válik könnyűvé és sebesen száguldóvá a roskadásig megrakott szekér is. Walter széles járomcsontú arcán mindig halvány, szégyenlős mosoly lakozott, csontjai vaskos parasztcsontok voltak, amelyekre bivalyerős izmok-inak fonódtak, még a böjt s a cilicium – amelyet ő is állandóan hordott, némiképp példámra – sem apasztotta rettentő erejét. Megvallom, ez a tulajdonsága is amellett szólt, hogy őt válasszam a nagy útra: ilyen hűséges társ mellett nem sokat árthatnak a világ tekergős útjain leselkedő latrok a zarándoknak.
Derült egű, szép tavaszi hajnalon hagytuk el az Isola di San Giorgio Maggiore konfraternitását. Aznap éjjel, a zsolozsma után nem tértünk nyugovóra, alig pitymallott, amikor szentmisét mondtunk, s megtisztult lélekkel vágtunk neki az ismeretlennek. Övembe rejtve ott volt minden vagyonunk, az a tíz velencei arany, amellyel megválthatjuk hajóutunkat Szmirnáig, ahonnan már tervünk szerint gyalogszerrel, a szerencsére bízva életünket ereszkedünk majd le a Mediterraneum partján egészen Caesareáig, ahonnan a déli irányt ismét keletire cseréljük fel majd. A muszlimok, úgy értesültünk, a szegény zarándokokat nem bántják, ha nincs mit elrabolni tőlük puszta életükön kívül.
Egy velencei gályára könyörögtük fel magunkat, amely már többször megjárta a Bizánchoz tartozó Szmirna felé vezető hosszú utat. A velencei kapitány erősen tartott a kalózok támadásától, mivelhogy

míves ezüstneműket, fegyvereket és nemes bort szállított, s az ilyen rakomány híre a legnagyobb titoktartás ellenére is gyorsan elterjed a forgalmas kikötőkben. Doria kapitány végigmért bennünket, beleegyezőleg biccentett, s így szólt: – Te, atyám, majd imádkozol, hogy szerencsés legyen az utunk, te pedig – fordult Walterhoz –, ha kell, nemcsak imádkozol, de ki is töröd a kalózok nyakát!
Walter csak szégyenlősen mosolygott, szokás szerint.
Jó szelünk volt, az evezősök pihenhettek és kedvükre kockázhattak: ezt a játékot sosem szenvedhettem, talán rettentő egyhangúsága miatt, amely csak a legbarbárabb elméket tudja elkápráztatni a változatosság bűvöletével, de leginkább azért, mert az írás szerint Krisztus urunk ruháira is kockát vetettek a római katonák, akiknek tán magam is undok ivadéka vagyok. Gyakran eltűnődöm, s leginkább már itt, bakonybéli remeteségemben, vajon Ádámig s Éváig visszamenően hány nemzedék hány emberének és asszonyának vére keveredett, míg én is megszülettem. Akárhogyan is számolok, csak belezavarodom, mert a képzeletbeli családfa ágai egyre terebélyesednek, hiszen ha jól számolom, kétszáz esztendő alatt is hét nemzedékkel, százhuszonnyolc közvetlen őssel találkozunk, még hét nemzedék után már tizenhatezer-háromszáznyolcvankettővel és így tovább. Már ezer év alatt hihetetlen számot eredményez mindez, s ha még hozzávesszük, hogy a világot Isten egyes doktorok számításai szerint legalább hatezer évvel ezelőtt teremtette, egészen különös gondolatra jutunk, amelynek szentségtelen tartalmára még utalni sem merek. Igaz, csak a mózesi törvények tiltották az incestust...
Ifjabb koromban sokat szenvedtem a hús gerjedelmeitől, s ezek néha még ma is megkörnyékeznek, sőt voltak pillanatok, amikor úgy tetszett, az ördög végképp győzedelmeskedik fölöttem valamely asszonyállat csábítása és saját bűnös képzelgéseim folytán. De erről később.
Gályánk, a San Matteo fedélzetén egy tucat velencei íjász és csáklyás is volt, akik nemcsak a nyílt tengeren védelmezték a hajót és a rakományt az esetleges kalóztámadás ellen, de a kikötőkben is védőőrizetet biztosítottak, és szükség esetén csáklyáikkal eltaszították a hajókat, csónakokat, gyors nyilaikkal leszedték a martalócokat. Marcona, tagbaszakadt fickók voltak ezek, akik a hajózáshoz egyáltalán nem értettek, csupán az öldökléshez, s egymásra is könnyen rántottak kardot vagy tőrt. Az is megesett gyakran, mint hallottam, hogy maguk a zsoldosok foglalták el a védelmükre bízott hajót, s a veszélyesebb, de jövedelmezőbb kalózságra adták fejüket. Ezektől sem vártam semmi jót, s nem kerestem társaságukat. Meglepett viszont, hogy Walter melléjük telepszik, s azok nem kergetik el, hanem figyelemmel hallgatják. Később kíváncsian tudakoltam, miről folyt a társalgás.
– Először csak úgy, általában, a világ dolgairól, s aztán meg az élet értelméről, Istenről.
– Nem féltél, hogy kinevetnek?
Walter ártatlan őszinteséggel arcán csak ennyit mondott:
– Csak a sorrend a fontos. Először arról, amit ők is tapasztalnak, azután arról, ami után mindenki vágyakozik.
Megszégyenülve fordultam el, mert most a mester tanult tanítványától, mégpedig olyasmit, aminek minden térítő hasznát veszi. Ne tégy úgy, mintha különb lennél azoknál, akiknek valamit tanítani akarsz, mivelhogy nem is vagy különb, s akkor megnyílnak előtted a szívek. Később még sokszor tapasztaltam, hogy nincsen igazán gonosz ember, csak beteg, tudatlan, megkínzott emberek vannak, s ha kellő időt szentelsz annak, hogy belülről megértsd, milyen egy ember, vagy akár az egész nép, feltétlenül megkedveled. Avagy nem azért szeretjük jobban szüleinket, testvéreinket, mert a véletlen folytán a többi embernél jobban ismerjük őket?
Az első nap után este a part közelében vetettünk horgonyt, Doria kapitány nem tartozott ama vakmerő hajósok közé, akik éjszaka is folytatják útjukat. Másnap reggel továbbra is kedvező volt a szél, de a tenger habjai egyre tarajosabbak lettek, és nyugat felől sötét viharfelhők kezdtek, gyülekezni. Én a

fedélközbe húzódtam, mert a tenger háborgását gyomrom egyre rosszabbul állta, Walter azonban a matrózok és katonák közé állt, és segített nekik. Doria elképzelése az volt, hogy megelőzi a vihart, és még több vitorlát bontatott ki, de tévedett, mert néhány perc múlva már átcsapott a hajón az első, figyelmeztető hullám. A dalmát part veszedelmes közelségbe került, szirtjeivel és kisebb-nagyobb szigeteivel, és a szél mintha egyenesen a szikláknak akarta volna nyomni a San Matteót. Doria megpróbálta szembefordítani a hajót a viharral, de ez a szél erőssége és a matrózok gyengülő buzgalma miatt alig sikerült: már mindenki csontjaiban érezte a halál hidegét, s az egyik íjász térdre hullva kérte Waltert, oldozza fel bűnei alól. Én ugyan jól úszom – melyik velencei ne tudna –, de úgy véltem, a legjobb úszó is csak Isten könyörületében bízhat a két ember magasságú hullámverésben.

Aztán hajónk recsegve-ropogva valami zátonynak ütközött, és féloldalra dőlt. Volt, akinek sikerült megkapaszkodnia, többen azonban lecsúsztunk, egyenesen a vízbe. Istennek ajánlottam lelkemet, egy hullám megemelt, s láttam, Walter utánam ugrik. Hosszú időnek tetszett, míg mellém ért, s bár alig tettem néhány mozdulatot, valami csodálatos erő fenntartott, és vakító világosság öntötte el lelkem, Isten szeretetének bizonyossága, s az, hogy időm még nem telt be, nem itt kell, földi dolgaim végezetlen, meghalnom. Aztán Walter megragadott, és együttes erővel, némi horzsolások árán egy szirtben megkapaszkodtunk, s följebb húztuk magunkat. Az erősebb hullámok tajtékja itt is elért bennünket, de a közvetlen veszélytől megmenekültünk.

Még láttuk egy ideig, hogy a roncsot a rajta kapaszkodókkal együtt tovább sodorja a vihar, aztán az esőfüggöny és a távolság végképp elrejtette őket szemünk elől. Csak imádkozni tudtunk értük, hogy eljussanak valahogyan a partig.

Estére lecsendesedett a vihar, de helyzetünk nem sokat javult, mert a talpalatnyi helyen mozogni alig lehetett, tagjaink elgémberedtek, nedves ruhánkban dideregtünk, bár szélcsendes helyen nem lehetett hideg.

Akkor döbbentem rá először, hogy az önként vállalt megpróbáltatáshoz kevesebb lelkierő és bölcsesség kell, mint a vak véletlent isteni gondviselésként felfogni: ciliciumom kevésbé mélyen tépte derekamat, mint a hideg nedvesség egész testemet. S a test természetes éhsége jobban gyötört, mint amikor csak az akarat távolított el a terített asztaltól.

Fennhangon imádkoztunk Walterral, majd reszketésünket legyőzve zsolozsmázni kezdtünk, s az ősi dallamok különös módon, ott a tenger közepén mintha egyenest a Világegyetem templomában hangzottak volna fel. Azután Szent Pálról kezdtünk beszélgetni, aki több hajótörést is szenvedett. Midőn Pált fogolyként Rómába vitték, ugyancsak nehéz helyzetbe jutottak őrök és őrzöttek, amint az Apostolok cselekedeteiben mondja az írás: „Mikor pedig több napon át sem nap, sem csillagok nem látszottak, és nem kis vihar szorongatott, továbbra minden reménységünk elvétetett életben maradásunk felől.” De éjjel Pál apostol mellé állott Isten angyala, és azt mondta neki: „Ne félj, Pál! A császár elé kell néked állanod. És íme az Isten ajándékba adta néked mindazokat, kik teveled hajóznak.” És később: „Mikor pedig a tizennegyedik éjszaka eljött, a mint ide s tova hányatánk az Adrián, éjféltájban észrevevék a hajósok, hogy valami szárazföld közelget hozzájok.”

Ez különösképp felvidított bennünket, hogy Pál apostolt is az Adrián mentette meg az Úr.

Másnap kisütött a nap, kezdtünk magunkhoz térni nagy rémületünkből, megszárítkoztunk, s tanakodtunk, mitévők legyünk. A messzeségben látszott valamiféle sziget, sőt mintha csónakokat is megpillantottunk volna, de a szemkáprázató víztükör felett könnyű köd képződött, és nem hihettük, hogy úszva elérhetünk arra a szigetre ilyen elgyengült állapotban. Már alkonyodott, amikor hirtelen a víz felett emberi hangokat hallottunk meg, és evezőcsobbanásokat: halászok jöttek ki éjszakai hálókivetésre, s meghallván kiáltozásunkat, felvettek bennünket. Ott töltöttük velük az éjszakát, mivelhogy nem voltak hajlandók dolguk végezetlenül visszafordulni velünk, de nem is kívántuk tőlük,

miután megosztották velünk szerény elemózsiájukat, mely szárított halból, sajtból és néhány korty borból állt. Soha még étel-ital olyan jól nem esett, s ha nem restelltem volna, egymagám elpusztítottam volna mindent. A halászokhoz mindig vonzódtam, mert Krisztus urunk apostolainak utódait láttam bennük, a halban pedig urunk rejtett igéjét. Ezek a halászok is csendes, lassú beszédű emberek voltak, s volt, ki valami déli tálján, a többség azonban erősen torzult, vad nyelven értett csak. Csuhánkról látták, kik vagyunk, s nem sokat kérdezősködtek, annyi azonban kiderült, más hajótöröttekről nem tudnak a Szent András-szigeten, ahová valók. Reménykedtünk, a ronccsal vagy anélkül partot értek a többiek is, de soha többé nem hallottunk sorsuk felől – a drága rakomány minden bizonnyal örök hullámsírba merült.
Nem sajnáltam a kincseket, csak az emberekért fájt a szívem. Érdekes, a birtoklás vágya szinte sohasem kísértett, pedig szüleim tehetősek voltak, s nagykorúságomban jogom lett volna apám egyházra testált maradék vagyonához, ez azonban csak most jut először eszembe igazán. Ha tulajdon valaha megszédített, az csakis könyvek meg egy-egy szép vonalú, tetszetős tárgy formájában jelentkezett, de mihelyt megéreztem a vágyat, hogy tárgyakhoz kötődjem, tüstént módját leltem, hogy megszabaduljak tőle valamely Istennek tetsző módon, így ajándékozás formájában. Kivételt eddig csupán Regulámmal tettem, egyetlen emlékemmel a múltból, amely, megszentelt könyv lévén, talán nem számít oly igazán bűnös tulajdonnak.
A Szent András-szigeten jobbára csak halászok éltek, olyan viskókban, hogy beállhattak volna bízvást Romuald remetéi közé, de volt azért egyszerű, éppen hogy lecsupaszított fatörzsekből összerótt kápolnájuk, s a mellé eszkábált házikóban élt saját papjuk, akihez első utunk vezetett nemcsak a remélhető segítség miatt, a tisztesség is így kívánta. Számos gyerek futott elénk a házból, szőkék, taknyosak és mocskosak, kisingben vagy egészen meztelenül. Csapzott hajú, testes asszony jött ki elénk, s nem túl szívélyesen beinvitált a rendetlen házba, ahol a tűzhely körül tyúkok kapirgáltak, s volt is miben kapirgálniuk a szemetes, földes padozaton. Az asszony valami keverék nyelven és mutogatással megértette velünk, hogy a pap kiment a halászokkal, de ha akarjuk, megvárjuk. Csak később döbbentünk rá, hogy ez a loncsos némber a pap felesége. Tessék-lássék kínálgatott valami gyanús étekkel, de inkább elhárítottuk, mert habár éhesek voltunk, a szemünk elé táruló mocsok minden étvágyunkat elvette. Az asszony eztán már ránk ügyet sem vetve foglalatoskodott tovább, mi pedig latinul, nehogy véletlenül, megsértsük, beszélgetni kezdtünk Walterral.
– Látod, Walter, ezért nem jó, sőt bűnös dolog, ha egy pap, még ha világi is, ki nem tett tisztaságra fogadalmat, asszonyt vesz magához.
– Sem Mózes, sem pedig Krisztus nem tiltotta kifejezetten – mondta Walter töprengve. – Persze ezt csak a vita kedvéért mondom, atyám.
– Kifejezetten nem, de a sorok között többször is. Vagy talán a tanítványok magukkal vitték családjukat, egész pereputtyukat? Nem. Akinek családja volt, az is elhagyta Jézus kedvéért. „Valaki az eke szarvára veti kezét, és hátratekint, nem alkalmas az Isten országára.”
– De Isten azt is mondta: szaporodjatok és sokasodjatok!
– De nem szolgáinak mondta! Isten szolgálatára egész emberekre van szükség. Nézd meg ezt a némbert! El tudod képzelni, hogy mellette áhítatba lehet merülni? S akkor még nem szóltam a mindennapi gondról, amit az éhes szájak jelentenek. Avagy éhezzenek a pap gyermekei? Nem, a gyermekeknek enniük kell. Tehát a pap, ahelyett hogy lelkével törődne, testére gondol...
– S halászik, akár az Úr tanítványai – vágott közbe Walter diadalmasan. – Óra et labora!
– Jól van, nem a munkát, hanem a családért végzett munkát okoltam. És aztán a szorongatott helyzetek... a hitvallás, a mártírium örökös lehetőségei... vajon a nős, családos pap nem fogja ezeket messze elkerülni, akár a többi ember, arra hivatkozva, hogy immár nemcsak önmagáért felelős? Aztán

a világi hatalomtól való függetlenség nem lesz-e csak álom, ha szabadon nősülnek a papok? Origenész, Jeromos és számos más szent doktor ajánlja a cölibátust...
– De hiszen manapság már ritka az ilyen pap, atyám – mosolygott Walter. – Csak az ilyen eldugott tájakon találkozunk vele, s persze, minél inkább keletre érünk, annál gyakrabban.
Így szaporítottuk a szót, bár igazából akkor még nem foglalkoztatott ez a kérdés, sőt ennek a családnak a látványa hosszú időre inkább elriasztott a papi nőtlenség komoly megfontolásától. Jó óra múlva aztán megjött a pap is, aki alig különbözött külsejében a halászoktól, köntösét övébe tűrve viselte, és meztelen, a hidegtől meglilult lábszára illetlen és visszataszító látványt nyújtott csakúgy, mint hosszú haja és szőrös ábrázata. Latinul csak makogni tudott valamit, de anyanyelvemen elég jól kifejezte magát ez a dalmata, akinek papi mivoltáról és felszentelésének körülményeiről jobbnak láttam, ha nem is érdeklődünk túlságosan: még kiderülhetett volna, hogy valami elvetemült felekezethez tartozik, s a nyakában függő rézkereszt csak a tudatlanok mételyezésére szolgál.
A beszélgetés során azonban véleményünk fokozatosan megváltozott erről az emberről, aki úgy halmozta elénk minden földi javát és segítő szándékát, mintha maga a pápa őszentsége vetődött volna erre. Még néhány féltve őrzött ezüsttallérját is ránk akarta erőltetni, s egyet-egyet csak azért fogadtunk el, nehogy megbántsuk ezt a derék embert, aki végtelen türelemmel viselte el házi sárkányának zsémbelését és okvetetlenkedését.
Emberünk, akit Nikifornak hívtak, s valami görög-dalmát család szülötte volt, felajánlotta, hogy csónakján átvisz bennünket Ossero szigetére. Örömmel kiáltottam fel, hiszen Ossero szigetéről már sokat hallottam, a sziget püspöke a szentéletű Gaudentius, aki szerzetesként számos remetekolostort alapított, s most a Szent Márton-kolostor vezetője. Méghozzá azt is tudtam, hogy már járt a Szentföldön, és Romuald tanítványának vallja magát – tőle nemcsak tanácsot, de segítséget is kaphatunk, hogyan és merre folytassuk utunkat. Ugyanakkor kifejeztem kétségeim, vajon eljutunk-e egy lélekvesztőn odáig. Nikifor büszkén a partra vezetett bennünket, s megmutatta vitorlás bárkáját, amelyet a halászok segítségével épített, s amelyben legalább hat ember utazhat biztonságosan, s a nyílt tengerre is kimerészkedhet vele. Nikifor oly lelkesen és oly szakértelemmel magyarázgatta a hajózás minden csínját-bínját, hogy gyanakodni kezdtem, szívesebben menekül a tengerre is akár, csakhogy ne legyen asszonya körül.
A viskóhoz ragasztott s azzal egybe nyíló istállóban éjszakáztunk, egy öszvér és néhány kecske társaságában. A szigeten hideg volt az éjszaka, közel húzódtunk egymáshoz és az állatokhoz, behintettük magunkat szalmával, s békességben elaludtunk. Örömmel töltött el, hogy Walter mellettem van, s az is, hogy Isten megmenekített bennünket, ezzel jelét adva annak, hogy még további rendelései vannak számunkra. Másnap hajnalban elindultunk, Nikifor mellé még két halász is beszállt, mint mondták, visszafelé ismét kipróbálják szerencséjüket hálóikkal.
Baj nélkül megérkeztünk Ossero szigetére, ahol elbúcsúztunk Nikifortól és társaitól. Nikifor gyengéden megölelt, és áldásomat kérte, ami jólesett, de meg is lepett, hiszen nagyjából egykorúak voltunk, és én már nem voltam apát úr, csupán szerencsétlenül járt zarándok. A két halász is térdre ereszkedett, az áldás mozdulatát látva, s az emberek iránti szeretetben és bizalomban megerősödve indultunk a Szent Márton-kolostor felé. A zord kőépület most arányló napfényben tündökölt, és izgalommal vártam, hogy személyesen is találkozzam Gaudentius püspökkel.
Minden ceremónia nélkül elé vezettek bennünket. Idősebbnek képzeltem, és tekintélyesebb külsejűnek, de ezzel csaknem mindig így vagyunk, ha már előzetesen elképzelünk nagy hírű férfiakat: a csalódás pillanatnyi tövise óhatatlanul megszúr minket. Gaudentius gondterhelten és hűvösen fogadott minket, állítólag a szaracénok egészen Spalatumig háborítatlanul felhajóztak, s ki tudja, előbb-utóbb még az Adria kis szigeteire is lecsapnak akár a zsákmány kedvéért, akár csak keresztény

vér ontása céljából. A perjel atya gondjaira bízott minket, azzal, hogy vacsora közben majd elbeszélgetünk, s megismertet egy érdekes vendégével is. A perjel kis szobánkba vezetett, megtisztálkodtunk, és igyekeztünk valamelyest rendbe szedni öltözékünket, amikor egy fráter bekopogtatott, és mosolyogva ágyunkra tett egy-egy durva szövésű, de tetszetős és vadonatúj csuhát s más ruhadarabokat, melyeknek ugyancsak híjával voltunk. Este már Gaudentius ajándékát viseltük, s nem kellett szégyenkeznünk a tiszteletre méltó atyák előtt.
Gaudentius bemutatott minket vendégének, aki azonban nagy megdöbbenésemre összeölelkezett Walterral. Razina apát úr volt, Walter honfitársa, aki az esztergomi érsekké emelt Anasztázt követte a Szent Márton hegyén fekvő kolostor élén. „Szent Márton hegye eljött, hogy meglátogassa Szent Márton szigetét” – tréfálkozott Gaudentius. Razina testes, veres képű, középkorú férfiú volt, aki nem vetette meg a jó bort, és véget nem érő történetek jutottak bármilyen témáról azonnal eszébe.
Walter arca is nekitüzesedett, hogy honfitársára lelt, és egyre gyakrabban szúrtak beszédjükbe magyar mondatokat, amelyeknek hangzása idegenszerű és kissé riasztó volt, mintha ugattak volna, hiszen minden szó elejét megnyomták, és egészében véve barbár és zene nélküli hatást gyakoroltak fülemre. Mégis megrezdült bennem valami kíváncsiság és kívánság is, hogy érteném ezt a keleti idiómát, amely szerintük rokontalan a világon. Megvallom, máig sem sikerült tökéletesen elsajátítanom, bár hallgattam eleget pórok és nagyurak szájából, különösen nehéz volt megbirkóznom ragozásaikkal, s általában azzal, hogy keleti szokás szerint a szavakhoz ragasztják összes grammatikai végzetüket, a praefixumokat és praepositiókat is, amelyeknek minden művelt nyelvben elöl van a helye.
Szóba került hajótörésünk és tervbe vett szentföldi zarándoklatunk. Gaudentius hosszan és szárazon ecsetelte a ránk leselkedő veszélyeket és a szaracénok kegyetlenségeit, a nyomorúságos körülményeket és az egyre vadabb moszlim terjeszkedést és türelmetlenséget, s szavait azzal fejezte be, hogy nem Krisztus testének, hanem lelkének nyomdokait kell keresnünk, s igéjét elsősorban azoknak a népeknek kell elvinnünk, amelyek már hajlanak megértésére és befogadására.
Ekkor Razina apát úr váratlanul hozzám fordult, s kezét karomra téve így szólt:
– Gerhardus testvér, jöjj velem Magyarországra! Walter sok szépet mondott rólad, és szavaidból kitetszik, hogy olyan tudós férfiú vagy, amilyen nem sok van nemcsak az én hazámban, de még Európában sem. Nem kérlek, hogy telepedj le s hirdesd az igét nálunk, ha eltökélted, Betlehemben teszed ugyanezt, de vedd fontolóra: kis kerülővel, de biztonságosan elérheted célodat Magyarországon keresztül is. Királyunk mindenkit szívesen és bőkezűen fogad, aki Istent szolgálja, s talán neked sem lesz ártalmadra, ha megfordulsz egy olyan földön, amely félúton van barbárság és kereszténység között – legalábbis így mondják azok, akik nyugatról érkeznek hozzánk... – Razina nagyot fújt, mint aki hosszú időre befejezte a latin nyelvű ékesszólást, s megbökte Waltert, mondjon még valamit az ügy érdekében. De Walter csak mosolygott, nyilvánvalóan nem akart beleszólni döntésembe, bár megéreztem, szívesen viszontlátná szülőhazáját, akármerre indulunk is tovább. Megsejtettem, életem nagy, talán legnagyobb döntése előtt állok. Gaudentiusra pillantottam, ő is mosolygott.
– Én támogatom Razina apát úr ajánlatát, Gerhardus. Nagy ország, sok munka vár ott bárkire, aki munkálkodni akar az Úr szőlőskertjében. S onnan is haladnak zarándokok a Szentföld felé. Rendtársunk hív oda, Benedek atyánk szellemében.
Az illendőség és okosság úgy kívánta, ne adjak azonnal választ, de tudtam, másnap reggel igent fogok mondani, ha Walter is úgy akarja.
Szobánkban kevés szóval megbeszéltük Razina javaslatát. Walter nem titkolta örömét, hogy megmutathatja nekem hazáját, én pedig most már tüzetesebben kikérdeztem a magyarországi állapotokról, a főemberek szokásairól, a kereszténység terjedéséről és terjedésének akadályairól.

Amikor elaludtam, szörnyű álmot láttam, amelyre azonban másnap csak homályosan emlékeztem. Nem szoktam gyakran álmodni, és jól tudom, az álmok az ördög birodalmához tartoznak, vagy az ördögi kísértések közelébe vezetnek többnyire, ámbár Isten vagy angyalai nem egy esetben éppen az álmot használták fel szentséges üzenetük közvetítésére. Tény azonban, hogy az embernek álmai felett nincsen hatalma, s az is bizonyos, hogy a Sátán könnyebben és szívesebben támad a magatehetetlen emberre, akinek ésszerű gondolatai összekeveredtek emlékeivel, bűnös vágyaival és az ördögi sugallatokkal. Nos, ebben az álmomban hosszan zuhantam, éreztem, minden tagom darabokra törik, s vad, vicsorgó alakok döfték belém hosszú nyársaikat. Ez a borzongató álom baljós előjelként ért, bár mindmostanáig, amikor ezeket a sorokat írom, a Pokol nem nyújtotta ki felém karmait.

Gaudentius nemcsak felruházott bennünket, de bőségesen el is látott élelemmel, útbaigazításokkal, s ránk bízott néhány fontos levelet is, amelyet tervezett útvonalunkon található egyházi személyeknek címzett. Csodálatos érzés, hogy az ember kolostorról kolostorra végigjárhatja a világot, s mindenütt barátokra és segítségre lel, s olyan testvérekre, akik ugyanazon a nyelven imádkoznak. Krisztus egyháza terebélyesedik, s talán nem is kell sok idő, hogy az emberek rádöbbennek papjaik igazára, a békességet választják háborúk helyett, s a hasztalan gyűjtés és halmozás helyett a csöndes munkálkodást.

Elindultunk hát Pannóniába, mégpedig Razinával és két Magyarországra készülő kereskedővel együtt, akiknek árukkal megrakott szekerei Isztriában várakoztak. Rövid hajóútunk baj nélkül zajlott, hasonlóképpen lassú átkelésünk a vad hegységeken, amelyekhez hasonlóak Itáliában nem foghatóak, oly meredekek és kopárak. Gyalogszerrel haladtunk, de a derék kereskedők megengedték, hogy lefelé lejtő úton felkapaszkodjunk a szekerekre, így könnyítettek rajtunk, cserében viszont mi toltuk felfelé őket, ha éppen szükséges volt. A vidéket, melyen áthaladtunk, sokféle nép lakja, igen nyomorúságos viszonyok között, s helyzete meglehetősen bizonytalan: igényt tart rá a horvát fejedelem, a magyar király, sőt Velence is.

A Mura nevű folyónál értük el tíz nap leforgása alatt a magyar határt. Innen a Dráva mentén keleti irányba fordultunk, mert Razina tanácsára a legközelebbi püspöki székhelyre tartottunk, amelyet a magyarok Pécsnek neveznek. Tapasztalhattam, hogy a magyaroknál a papoknak nagyobb a hatalma s tekintélye szinte, mint nálunk, mert rögtön lovat adtak alánk, s egyébként is a határt őrző katonák úgy bántak velünk, mint akiktől el kell fogadniuk a parancsot. A király kemény törvényeit, úgy látszik, sikerrel verte bele a pogány fejekbe.

Szép volt ez a késő tavaszi táj. Azóta már sokféle idegen tájat láttam Magyarországon is, másutt is, de ez a május, amelybe saját ifjúságom könnyűsége és derűje is belevegyült, mégiscsak a legszebb emlék marad. Azóta tudom, egy-egy idegen országról szerzett benyomásaink közül mindig az első a leginkább meghatározó, akárcsak egy idegen emberről. Ha a tájat borús, zord időben, nehéz körülmények között ismerjük meg, ha az embert csüggedten, búbánatosan, komor képpel, sok-sok idő múltán és nehezen módosítjuk csak gyorsan kialakult véleményünket. Azóta láttam Magyarországot sokféle kedvében és körülményeiben, mégis győz bennem annak a szelíd, csaknem itáliai tájnak a barátságos képe, a zöldellő dombokkal, csillogó folyókkal, virágzó fákkal és balzsamos napsütéssel egyetemben. 1015 május elején érkeztünk Pécsre. Már messziről elém tűnt a székesegyház, amelynek épületén még akkor is dolgoztak a mesterek, s körüljártuk a már csaknem befejezett püspöki palotát is. Kőépület több nem is akadt, de a faházak tetszetősek voltak, s több építkezés mutatta, hogy az előkelőbb emberek már utánozzák is a püspöki palotát, ha nem is méretében, de stílusában. De Pécs felé mentünkben láttunk néhol földbe vájt kunyhókat, veremlakásokat is, sőt régi bőrsátrakat, igaz, utóbbiakban leginkább pásztornépek laktak, akiknek követniük kellett legelésző barmaikat. Egészében véve a fejlődés mindenütt érzékelhető volt, és az is világosan látszott, hogy Pécs néhány év múlva

már igazi város lesz, utcákkal és kőépületekkel, akárcsak Itáliában járnánk.
Bonipert püspök, aki Razina szerint igen tudós férfiúként ismeretes, még nem tért haza valamilyen zalai apátságból, amelynek alapításával foglalatoskodott, de kancelláriusa, Hilduin elszállásolt bennünket. Ő is, akárcsak a püspök, német születésű volt, bajor földről jött Magyarországra, amint oly igen sokan a király papjai és katonái közül. Hilduin nem beszélt magyarul, s bevallotta, fel is hagyott a próbálkozással, hogy ezt a nyakatekert nyelvet valaha is elsajátítsa. Megkérdeztem, ha így van, s ha – mint kiderült – a papság nagyobbik része hasonlóképpen csak anyanyelvén s latinul ért, vajon miként prédikálnak annak a népnek, amelynek lelke rájuk van bízva, s vajon hogyan szolgáltatják ki a szentségeket, leginkább a szentgyónás szentségét.
Hilduin beismerte, hogy a köznép számára a szentbeszédeket tolmácsolják ilyen esetben, a főbb embereket kívánság esetén meggyóntatják, de már jócskán vannak magyar papok is, a szentmiséken amúgy is közös gyónás van, ahol bűneit senki sem számlálja elő hangosan.
– Tudod, atyám, ezek a magyarok még nem is nagyon tudják, mi a bűn – fogta halkra Hilduin a hangját.
– Amint hallom, a nyelvükből hiányzik egy sereg olyan fogalom, amelyet a keresztényeknek ismerniük is, használniuk is kellene. Úgy mondják, még a hét napjainak nevét is részben a keresztényektől kölcsönözték, az Úr megszentelt pihenőnapját pedig elnevezték vásárok napjának. A királynak erős törvényt kellett hozni a vasárnap tiszteletéről, a templomba járásról, és vigyázni kell, nehogy a pogány hitre hajlók valahogyan mégis kibújjanak a törvény alól.
– Nem a világi törvényeknek kell hitet plántálni a pogányokba. A hitet nekünk kell erősítenünk, növelnünk, terjesztenünk, szép szóval és főleg példával.
– Kevesen vagyunk ahhoz, atyám és...
– Nem kell sok kovász a jó kenyérhez sem. A moszlimok karddal viszik a hitet más népeknek, Isten meg fogja büntetni őket érte. Ha mi is a kardhoz folyamodunk, ránk is lesújt.
– A pogányoknak csak akkor tetszik a kereszt, ha aranyból van, s a kard akkor, ha acélból. Úgy mondják, a pogány magyarok az első térítőket kinevették és elkergették mint koldusokat. Csak akkor kezdték tisztelni őket, amikor ezüstös-aranyos ruhában, széles aranykereszttel, erős kardok védelmében érkeztek vissza, mint az erős és bosszúálló Úr küldöttei.
– Egyszóval: aranykereszt, acélkard... De Isten nem bosszúálló. Igazságos. Már korábban is találkoztam németekkel, s Isten ne vegye bűnömül, sosem kedveltem túlságosan őket. Talán a bennem folyó délszaki, latin vér teszi ezt, talán az ízlés, az életmód különbsége, a szokások, a modor mássága, de inkább csak kivételek akadtak életemben e szabályszerűség alól: sosem kedveltem túlságosan őket. Erőszakosak voltak, kevélyek, hidegek, ravaszok: megbízhatóak voltak, míg érdekeik is úgy kívánták. Az ő keresztény hitük is valahogyan hidegebb volt, Isten a számukra ott legbelül valami leghatalmasabb hűbérúr lehetett, akit feltétel nélkül, bármi áron szolgálni és védelmezni kell. Szerény tréfáimat ritkán értették, s ha valamin mégis nevettek, az olyan bohóság volt, amin csak gyermekek tudnak nevetni.
Bonipert püspök amolyan igazi szervező volt, akár valami ember alkotta gépezet. Mégsem mondhatnám, hogy nem kedveltem meg. Talán valóban ilyen emberekre is szükség van a térítők munkájában. Alaposan kifaggatott eddigi életemről, tevékenységemről, terveimről. Szentföldi utam és betlehemi remeteségem elképzelésére csak legyintett, és szinte észre sem vettem, olyannyira gondjaiba vett, hogy már-már parancsait is elfogadtam volna. Walterral mint ifjú és tapasztalatlan emberrel nem sokat törődött, és viselkedéséből úgy vettem ki, hűvösségének titkos oka egyszerűen az is, hogy Walter magyar. Később, bizalmasabb beszélgetés során óvatosan meg is fogalmazta nézeteit, amelyek meglehetősen hasonlítottak kancelláriusának szavaira.
– A magyarok hite gyorsan kihajt, akár a gyom, de hasznot nem hoz. Ázsiai babonák, déli

temperamentum.
– Én is déli vagyok – mosolyogtam.
– Ó, az egészen más, Gerhardus testvér! Róma népe adta a civilizációt a világnak...
– Velencei vagyok.
– Természetesen az antik Rómára gondoltam – mondta, nem érezvén ki szavaimból az enyhe gúnyt és elutasítást. Hiszen az én őseim igazából két dologhoz értettek: az útépítéshez és a fegyverekhez.
Néhány nap múltán Razina apát úr elbúcsúzott tőlünk. Szívesen mentem volna vele, de Bonipert püspök szinte erőszakkal visszatartott, azzal, hogy Szent Márton hegyére alkalmas időben később is eljuthatok, most inkább ismerjem meg az ország déli részét, aztán Fehérváron vagy Esztergomban, ahol éppen sikerül, bemutat a királynak. Razina ugyancsak pártolta ezt a tervet, s mivel Walter kérésemre mellettem maradt, nem éreztem egyedül magam továbbra sem. Hamarosan kiviláglott, milyen nagy jótétemény számomra Walter, mert a püspök felkért, tartsak szentbeszédet székesegyházában Péter és Pál napján, s majd Walter fogja szavaim tolmácsolni az egybegyűlteknek.
Hosszan töprengtem, milyen témát is válasszak első magyarországi prédikációm alapjául. Most már tudatosan és hosszan faggattam Waltert és másokat, akikkel csak szót érthettem, a magyar állapotokról, hogy e nép lelkéhez gondolataimban közelebb kerüljek, és lényeges, számukra is fontos dologról szólhassak. Megtudtam, hogy a pécsi püspökséget mindössze hat éve szentelte fel a pápai legátus, Azo úr, s ha belegondoltam, ilyen rövid idő alatt milyen csodákra volt itt képes ez a nép, joggal érezhették magukat büszkének. Ez a fiatal nép, amely hódítóként érkezett, és megfélemlítette egész Európát, most úgy látszik, új színt jelent majd a keresztény országok között, új erőt és új gondokat. Hallottam, hogy a bizánci egyház is régóta nyújtogatja körmeit Magyarország felé, délkeleten még most is számos görög pap forgolódik, a beszprémi völgyben pedig görög apácáknak alapítottak kolostort – vagyis tudtam, vigyázni kell, mert ez a nép, ha új hitre hajlik, nem mindegy a világnak s nekik sem, melyik lesz az. Ha netán az eretnek ariánusok vagy nesztoriánusok vagy más efféle tévelygők hatalmába kerülnének, bizony nehéz lenne a félig pogány fejekből kiverni a befogadott igéket, hiszen ez a kemény és kevély nép nehezen ismerné be önmaga előtt is tévedését, s még kevésbé lenne okos olyan dogmatikai vitákat mérlegelni, amelyeket csak a legfinomabb elmék értenek meg, s nem tartanak szőrszálhasogatásnak.
A keresztény vallás lényegéről akartam tehát szólani, s annak olyan erényéről, amely talán még távol áll a magyarok szívétől, így esett választásom a könyörületességre. A pogány világban, akárcsak az Ószövetségben, a szemet szemért, fogat fogért elve munkálkodik. Igaz, a próféták, akik Mózes után következtek el, már a könyörületes Istenről s a könyörülő emberekről is gyakran emlékeznek meg, mégis Krisztus volt az, aki ki merte mondani azt, ami a nem keresztény számára vakmerő ostobaságnak tetszhetnék: szeresd ellenségedet! Krisztus egész életével és halálával a könyörületességet, a misericordiát példázta, a kemény bosszúállás helyett a lágy megbocsátás hirdetője volt. Nem terveztem hosszú beszédet, mert kitapasztaltam, a magyarok még nem szokták meg a hosszú szentmiséket, izegnek-mozognak, s csak a törvény és a tisztesség tartja vissza őket, hogy ne lármázzanak és foglalatoskodjanak más, Istennek nem tetsző dolgokkal a templomban. Ezt Bonipert haragosan és keserűen emlegette maga is, én azonban elég jól emlékszem apró gyermekkoromra is, amikor bizony unatkoztam a hosszú álldogálás alatt, s inkább a díszítményeket, faragott képeket nézegettem, mintsem a szavakra figyeltem volna – itt azonban ékítményekkel még alig találkozhatunk, Magyarországon, mert erre még nem volt sem idő, sem megfelelő művész, hiszen a magyarok ez idáig csak a fát munkálták meg s fémtárgyaikat: a kőfaragás mestersége és módozatai idegenek még az ő számukra.
De beszéltem itáliai építőmesterekkel és képfaragókkal, akik mellett már bőséggel voltak magyar famulusok, akiknek ügyessége és lelkesedése hamarosan azzal kecsegtetett, hogy eltanulják e

mesterségek rudimentumait, sőt idővel felülmúlják tanítómestereiket is.
Készítettem ugyan jegyzeteket és vázlatokat, kiírtam passzusokat a Szentírásból, de egész prédikációmat nem írtam le, lévén, hogy a felolvasott beszéd hatása mindig jóval kisebb az akkor születő mondatokénál, hát még nagyrészt írástudatlan emberek előtt.

Ezekben a napokban különösen sokat fohászkodtam Isten megvilágosító kegyelméért, hogy mutassa meg a helyes utat. Nem mondhatnám, hogy bármit is sugallt, csak az én őrlődésem visszhangzóit imáimban, képzelődtem, hogy erre vagy arra fordít, de hát ezért szabad az akarat, hogy jó és rossz között választhassunk. Csakhogy én még változatlanul úgy hittem, a Szentföld az én végső célom, Magyarföld csak az első erőpróba, az első stáció. Bonipert váltig marasztalt, majd a pécsváradi apát úr, Anasztáz is, aki ama nagy Adalbertnek volt tanítványa, aki oly kegyetlen vértanúságot szenvedett. A prágai püspök tizennyolc esztendővel korábban halt meg a pruszok földjén, két évvel korábban a pogány csehek családját irtották ki. Anasztáz szerint pogány táltosok dárdáitól halt meg jajszó nélkül: egész életében a vértanúságra készült, s nem is élt meg hosszú életet, talán még ötvenéves sem lehetett, amikor Krisztus magához szólította. Anasztáz azt is elmondta, hogy Adalbert Jeruzsálembe akart menni, s ott élni és munkálkodni. Ez megdobbantotta szívemet, s különösen rokonszenvessé tette szememben. De Anasztáz hozzátette: Adalbert tanácsot kért Monté Cassino akkori apátjától, aki a következőket mondotta: „Ha valaki elzarándokol Jeruzsálembe, s ott is kíván élni, annak meg kell fontolnia, hogy most már az egész Egyház minden helye lehet Jeruzsálem...”
Anasztáz akkor ismerte meg, amikor hazatért újból Rómából Csehországba, s megalapította a brewnowi kolostort. Csupán egy telet töltött Magyarföldön, Gyécse és Sarolt vendégeként, de a magyarokról jószívvel emlékezett azután mindig, életének maradék három évében. „Keleti nép, mégis megfontolt, s nem kegyetlen” – erre emlékezett szavaiból Anasztáz. Azt is elmondta, hogy jobban teszem, ha eleve belenyugszom, hogy a király dönt sorsom felől, mert István erős parancsba adta, hogy külhoni tudós pap, szerzetes ne engedtessék át az országon anélkül, hogy az ő színe elé ne vezetnék. Anasztáz jobban tetszett nékem, mint Bonipert, éreztem, lelkes, bölcs szeretet vezérli, a hitetlenek révbe juttatásának vágya. Énbennem akkor, legalábbis visszanézve így látom, még nem lobogott fennen a térítés hivatása, csak pislákolt, mert Istenkeresésemben az én lelkemmel voltam elfoglalva, saját lelkem megmentése és kiművelése látszott elsőbb és sürgősebb feladatnak. Azóta tudom, hogy saját lelkünket is leginkább mások lelkének megmentése útján próbálhatjuk megmenteni, ahogyan a jó tanítómester is tanítás közben tanul a legtöbbet, nem pedig magában, a tudós könyvek között. Úgy vagyon ez, mint a mások életéért is felelős katonánál: megerősödik a bátorság, ha másokba is bele kell öntenie.
Anasztáz nálam jóval idősebb, sovány férfi volt, akin nem látszott meg a kor, s ártatlan, víg kedély jutott neki az Úrtól. Már jól beszélte a magyarok nyelvét, és szívesen láttam, szóba elegyedik a köznéppel, s világi dolgokban is járatosan szól. Csak később tanultam meg jól magam is a térítés leckéjét, hogy nem szabad Krisztus igéjével senkire rárontani, elrettenteni és leteperni, hanem vitézzel kell szólni elsőbben a lóról, fegyverrel, más efféléről, hasonlóképpen paraszttal a földről, a termésről, s ha valaki éhes, avagy testi nyavalya gyötri, elsőbben enni kell néki adni és meguruzsolni, mert a test követelőbb, mint a lélek itt a földön, s a gyomor inkább, mint a szív.
De sokan akadtak, s akadnak, sajnos, ma is, akik hitük igazát (vagy vélt igazát) karddal akarják erősíteni, s vérrel írják az eszme terjedésének történetét. Ők Isten leggonoszabb ellenségei, s egyben hitük sátáni ellenfelei is, mert az embereket tűzzel és vassal meghódítani akarják, nem pedig meggyőzni a szeretet alázatos és türelmes szavával. Saulus nem tudta volna mindazt megcselekedni Krisztus hitéért, amit Paulus megtett.

Eljött Péter és Pál ünnepe, akik a pécsi egyház védőszentjei voltak. Walternak nagy vonalakban az előtte való napon elmondtam szentbeszédemnek lényegét, s megjelöltem azokat a passzusokat, amelyeket majd idézni fogok a Szentírásból. „Ilii sünt viri misericordiae...” Ők a könyörületesség férfiai... Walter igencsak sóhajtozott, mert, mint mondta, a magyarok nyelvében sok fogalomra nem volt szó, a magyarok sokkal inkább képekben gondolkodnak, mintsem fogalmakban. Jézus, Sirák fiának bölcsességéből választottam az idézetet, akit ugyan Jeromos atyánk apokrifnak, azaz rejtett, titkos írásnak tartott, nem lévén meg héber nyelvű eredetije, s azóta is vitatják, helyes-e a Szentírásba foglalni, én azonban kedvelem ezt a szent könyvet, mely az emberi élet gyakorlati szabályait is megfogalmazza, s az életben eligazodni vágyó ifjak kezébe adandó, inkább, mint a véget nem érő régi, vad históriák bosszúról és bibliai háborúkról, gyilkosságokról, amelyekből csak tudatlanság és félem árad, nem pedig értelem és szeretet.

Vannak közülük, akik nevet hagynak maguk után,
Úgyhogy az emberek dicséretüket zengik;
S vannak, akiknek nem maradt emlékműve,
És úgy pusztulnak el, mintha nem is éltek volna,
S olyanná lesznek, mintha nem is lettek volna,
Gyermekeikkel utánuk.
Mégis ezek a könyörületesség férfiai voltak,
És becsületességük nem felejtették el.
Utódaiknál az meg fog maradni,
Jó örökség lesz az az utókor számára.

Úgy véltem, ezek a gondolatok a pogány gondolkodásúak számára is igazaknak tetszenek majd, mert a pogányban még inkább él a jó hírnév vágya, s a leszármazottakban, az utódokban, az utókorban hisznek, ha már az igazságtévő Istenben és túlvilágban nem vagy alig.
Bár szerepeltem már nyilvánosság előtt, s Isten megadta a képességet, hogy sok ember előtt beszélvén se jöjjek zavarba, hanem mondandómra összpontosítsak, most mégis szorongást éreztem, mert idegen nép előtt, nem az ő nyelvükön szólni mindig kiszolgáltatottságot jelent, s ezenfelül úgy véltem, kicsiny személyemen keresztül az itáliai egyház is megmérettetik. Örültem volna, ha legalább minél kevesebb papi személy jelenik meg a székesegyházban, de Walter, Anasztáz és Bonipert igencsak beharangozta kiváló képességeimet. Még így is meglepett az a sokaság, amely ez alkalomra összegyűlt, de Anasztáz megnyugtatott, ez mindig így van, mert az ünnepnapi templomjárás minden öreg, fiatal, férfi és nő számára kötelező, kivételt csak azokkal tesz a törvény, akik a tűz őrzése végett maradnak otthon. Ha pedig valaki hanyagság miatt, lustaságból vagy más okból marad el a templomból, azt megverik és haját lenyírják. Később jobban megismertem István kemény törvényeit, megértettem, mit miért rendelt, most kissé megrettentem ettől a keménységtől, mert Isten házába nem bottal kellene kergetni az embereket, hanem kedves és igaz szóval odaédesgetni és szoktatni. De Anasztáz és mások megnyugtattak, hogy bálványimádó, kemény embereknek kemény törvények valók, s a majdan elkövetkező új nemzedékek már a büntetés félelme nélkül fognak eljárni oda, ahová atyáik még vonakodva léptek be.
Walter mondatonként fordította, amit mondtam, így volt időm még jobban átgondolni, mit akarok szólni, igyekeztem egyszerűen fogalmazni, olyan világosan, mintha maga a tizenkét apostol is ott ülne és hallgatná szónoklatomat. Éreztem, hogy a szemek fényesedni kezdenek, hogy Walter jól tolmácsolja igéim.

A szentmise után Bonipert püspök megáldott, Anasztáz megölelt.
– El kell jönnöd, Gerhardus, Pécsváradra is! Néhány nap múlva következik nagy szentünk, Benedek ereklyéi felvételének ünnepe. A te szavaiddal szeretnénk megülni ezt az ünnepet.
– Már eleget időztem Magyarországon – szabadkoztam, nem annyira illendőségből, hanem mert még mindig reménykedtem, találok módot arra, hogy kelet felé elhagyhatom ezt az országot, s legyőzhetem új ismerőseim, testvéreim szeretetteljes erőszakát. De Anasztáz a folyondár szívósságával ismételte meg kérését, s végül beadtam a derekamat. A Translatio rendünk egyik legnagyobb ünnepe, s külön büszkeségemre szolgált, hogy a kereszténységet Magyarföldre Szent Benedek fiai hozták el és tartják meg legnagyobb számban. Most Anasztáz adta meg a passzust, amelyre beszédemet építeném, a kilencvenegyedik zsoltárból: „Az igaz virágzik, mint a pálmafa...” Tanultam retorikát, de nem az ékesszólás művészetével akartam elkápráztatni Anasztázt, akit hamar testvéremként szerettem, hanem a zsoltár teljes gondolatának kibontását próbáltam megkísérelni. Mert a zsoltárban az is benne vagyon, hogy a gonoszok felsarjaznak, mint a fű, és virágoznak mind a hamisságot cselekedők: az ember gyakrabban látja itt a Földön a gonoszság felmagasztaltatását, mégis hitünk erőssége, hogy tudván tudjuk: az igaz virágozni fog, és csak egyetlen igazság létezik. Tudtam jól, az a felnőtt nemzedék, amely nagyjából az én kortársam, sokkal nagyobb megrázkódtatásokon ment át, mint mi Itáliában, illetve itt egyetlen nemzedék életében játszódott le mindaz, amire nekünk csaknem ezer évünk volt. Semmiféle királyi parancsra nem lehet elfelejteni mindazt, amit egy nép korábban igazságnak vélt és élt meg: nem lehet elfelejteni könnyen a szokásokat, babonákat, szóbeszédeket, amelyekben felnevelkedtünk. Később sajnálattal kellett tapasztalnom, hogy éppen azok voltak a legtürelmetlenebbek, akik egészen újsütetűek voltak a kereszténységben. Az ilyeneket igyekeztem nem megtűrni a magam környezetében, mert a fanatikus hivő mindig többet árt az ügynek, mint amit hevességével használhat.
Pécsvárad nincs messze Pécstől, s gyönyörű út vezet arra a hegyek között. Észrevettem, hogy a magyarok nem sokra becsülik a szép tájat, a természetet, amely mintegy Isten lenyomata: ők csak élnek benne és vele, s jobban elcsodálkoznak egy-egy újonnan emelt kőépület előtt, mint egy évszázados tölgy terebélye alatt.
Boniperttől végleg elbúcsúztam, s éreztem szavaiban valami hidegséget, amelyre nem szolgáltam rá, ha csak azzal nem, hogy a szükségesnél nagyobb tetszést arattam prédikációmmal. A világiak gyakran hiszik – s így van rendjén, hogy ezt higgyék –, hogy a papok lelkében nincsenek olyan rút bűnök, mint amilyen a hiúság, a kevélység, a nagyravágyás, holott a megtartóztató, család nélküli élet és az anyaszentegyház fegyelme gyakran előhívja a lélek bugyraiból az említett vétkeket, s melléjük mintegy köntösül a farizeusi képmutatást. Bonipert püspökkel többé nem találkoztam, néhány év múlva meg is halt, s imámban azzal a gyásszal emlékeztem meg róla, amely minden felebarátunknak kijár.
A jó hírem, úgy látszik, megelőzött, mert a pécsinél sokkal kisebb templomba alig fértek a hivők, igaz, a templomtéren vásároztak, s a várjobbágyok beterelték azokat is, akiknek önként nem jutott volna eszébe. Ez a szentbeszéd is jól sikerült, bár ennek a sikernek az okain később sokat töprengtem. Kevés volt akkortájt a képzett ember ebben az országban, külhonból is az egyszerűbb elmék érkeztek addig e barbárnak hitt és nevezett vidékre, akik a szent hitnek csak rudimentumait ismételgették jobbára szajkó módjára. Nem volt itt nehéz újat és másként mondani, még csak különösebben törekedni sem kellett rá: amit többnyire verítékszagúan nyöszörögtek el a szószékről, azt Itáliában már régen az ékesszólás aranyigazságait szem előtt tartva mondták. Ráadásul a király az új hit terjesztésének jogos buzgalmában megtiltotta e pogány nép korábbi, jámbor szórakozásait is, a pogány és világi játékokat, ünnepléseket, a jokulátorok, regősök dalait, így hát a nép a szentmisében próbálta fellelni mindazt a látványosságot és szórakozást, amelytől oly kemény kézzel megfosztották volt.

Bár Anasztáz cseh születésű volt, akárcsak mestere, Adalbert, azért rá is átragadt valami a magyarok vendégeskedő, vendégmarasztaló, gyakran szinte vendégnyaggató szokásaiból. Ők ezt vendégszeretetnek mondják, s nyilván keleti szokás Európába plántálásáról van itt szó, mert a mértékletesség semmiben sem nagy erényük, legkevésbé italban-ételben, s a vendégtől is elvárják, hogy alkalmazkodjék hozzájuk. Én, ki bort leginkább a szent átváltozás kortyából ismertem csak, az Úr vérének jelképeként, itt megrögzött borissza lehettem volna (mint sajnos oly sokan testvéreim közül), ha nem vigyázok, s ha nem vállalom inkább magamra a mindenkori gazda neheztelését. A Szentírás ugyan kifejezetten sehol sem tiltja a bor élvezetét, de a mértékletességet, mint mindenben, itt is előírja, s ha más nem, sok bibliai történet beszélhet a vétkekről, amelyeknek a részegesség szinte mindenkor előidézője. Anasztáz ugyancsak töltögette volna belém a Vasas-hegy lankáin termő jóféle szőlők nedvét, ezekből állítólag már az avarok, sőt még régebben a hunok, sőt a római légiók is telepítettek, így hát, ha tetszik, saját fajtám örökéből kínálgattak vissza. Említették, hogy őseik valaha Szkítiában erjesztett lótejet is ittak, de annyi bizonyos, hogy ez idáig egyetlen magyarral sem találkoztam, aki bor helyett vagy mellett akárcsak megízlelt volna ilyen ördögi pogány italt.
Anasztáz mindenféle együgyű fogással és csellel Pécsváradon marasztalt, s mivel sem pénzünk, sem alkalmatosságunk nem volt az út folytatására, beleegyeztünk, hogy Nagyboldogasszony napjára elkísérjük Anasztáz apátot Székes-Fehérvárra, ahol a király törvénynapot tart és tanácsot ül püspökeivel és apát uraival.
Újra olvasván, amit eddig írtam, megróttam magam a hideg szavakért, amelyekkel Bonipert püspököt illettem, s visszagondolva, ebben szerepe lehetett Hilduin testvérnek is. Anasztáztól megtudtam később, hogy a püspök nem német, hanem francia földről való, s ha végiggondolom, puszta előítéletek uralkodnak rajtam még ma is, mert egyes nemzetek fiait akaratlanul is jobban kedveljük, másokat pedig elutasítunk olyan nevetséges okokból, amelyeket alig tudnánk megmagyarázni, például nyelvük barbár és kemény, csúf hangzása miatt, amiről pedig valójában éppen úgy nem tehetnek, ahogyan termetükről, ábrázatukról, bőrük vagy hajuk színéről. A penitencián túlmenően hát magamban s ebben az írásban bocsánatot kérek a püspöktől, akitől rosszat nem kaptam.
Alaposan kifaggattam Anasztázt a királyról s a királynéról, hogy ne álljak tudatlanul és ildomtalanul elébük, ha valóban színük elé juthatok. A király alig néhány esztendővel volt nálam idősebb, én mégis bölcs, idős embernek képzeltem el híre és cselekedetei után, és zavarba ejtett, hogy miközben én csupán elmémet és lelkemet próbáltam jobbítani, pallérozni, ez az ember győztes csatákat harcolt meg, törvényeket alkotott és épített országot szinte a semmiből, s a szent hitre vezette nyakas népét. Csak isteni erő költözhetett belé, hogy mindezt végre tudta hajtani. Szent György és Szent Márton zászlaja alatt leverte Koppány úr lázadását, szinte gyerekemberként, a besenyő Thonuz-apát, kit pogány módra temettek el, legyőzte Gyula veszedelmes pártütését. Hallottam dicső atyjáról, Gyécsáról, ki negyedszázadik uralkodott, és tüzesvérű anyjáról, Saroltról, a fehér királynéról, és sokfélét szóltak a bajor IV. Henrik herceg lányáról, Gizelláról, aki István kedvéért lemondott égi jegyességéről. Mintha átléptem volna a jövő birodalmába, mert megéreztem, hogy a királyt szeretni fogom és szolgálni, Gizella neve pedig hűvös idegenséget árasztott, s felkeltette fentebb már gyomlálgatott előítéleteimet.
Az országos törvénynap szokásán ugyancsak álmélkodtam, bár nem volt ismeretlen számomra, hiszen az igazságtevésnek e patriarchális, barbár és mégis méltóságteljes módja az írások tanúsága szerint régen igen elterjedt volt, de a mi korunkban és különösen keresztény földön erre már régen kialakultak a megfelelő intézmények és hatóságok, s egy koronás uralkodó ugyancsak elborzadt volna, ha bármely közrendű alattvalója, senki szolgája-rabja személyében elébe állhat és előterjesztheti vitás ügyét, panaszát. Hallottam vagy olvastam valahol, talán Caesar közléseiből, hogy a barbár Germániában

vagy az északon élő vad keltáknál volt valami efféle szokásban, s úgy tetszik, a köztársaság idején volt Rómában, de még a római királyok ősidejében is ismerték a törvényülésnek eme módját – de Krisztus urunk születése után jó ezer esztendővel ez álmélkodásra késztetett. Amint három nappal a törvénynap előtt elindultunk, megélénkültek az utak, most láttam először nagyobb számban főembereket kíséretükkel együtt. Viseletük barbár pompájú volt, de tetszetős: bőrök és prémek még a rekkenő nyárban is, és teleaggatva ékszerekkel és fegyverekkel. Később megtudhattam, és személyesen meg is győződhettem arról, hogy ezen holmik közül sokat még a magyarok hírhedett rablóháborúi idején zsákmányoltak, másokhoz pedig arab és bizánci kereskedők révén jutottak. Láncaik, boglárai, karkötőik és gyűrűik nem voltak finom ötvösremekek, inkább súlyosságuk utalt a gazdagságra és méltóságra, melynek hívságos jelképei voltak. Többségük nem is értett máshoz, csak a lovakhoz s fegyverekhez, titokban vagy nyíltan hallgatták az igricek énekét, és tivornyáztak napestig. Alkalmam volt látni a főemberek étkezéseit, s végig is kellett ülnöm jó néhányat: Itáliában alig hinnék el nekem, mennyi hús és bor tűnt el félelmetes űrméretű bendőjükben. Királyukat szinte vallásos tisztelettel imádták, vagy gyűlölték birtokaik fekvése és méltóságuk szerint: ez nekem nem nagyon tetszett, mert a királyi hatalmat tisztelni és támogatni kell, de nem fenntartás nélkül, mert a király hatalmát Istentől és az Egyháztól nyeri. Székes-Fehérvárt akkor még csak Fehérvárnak nevezték, mert a király csupán néhány évvel később helyezte át királyi székhelyét Esztergomból ide, a kelet felé megnyitott új zarándokút mellé, ahol a magas útvám – amely miatt sokan berzenkedtek joggal – a kincstár bevételéhez ugyancsak hozzájárult. Magam sem helyeslem az útvámok szedését, mert utazni nem gyönyörűség, hanem kényszerűség, s nemcsak a gazdag kereskedők használják, hanem a szegények is, akiknek néhány garasa másra jobban szükségeltetnék. A fehérvári szépséges bazilika építését akkor már tervezték a Szent Szűz tiszteletére, mégpedig a kisebb fatemplom helyére, amelyet most alkalmam volt látni. A város kisebb és csúnyább volt Pécsnél, s mint később láttam, Esztergomnál is, de megértettem a király döntésének lényegét: székhelyét az ország szívében, távol valamennyi határtól kívánta biztonságban látni. Később aztán Fehérvárt prépostságot rendelt a király, annak minden kiváltságaival, s a bazilika déli tornyában őrizték a koronaékszereket, kincseket és ereklyéket. Anasztáz már tudott a király szándékáról, s úgy látszik, mindenki más is, mert a leendő székhely sok embert vonzott ide végső letelepedésre, és a Boldogasszony-napi sokadalom már most, a kistemplom árnyékában is nagyobb és gazdagabb volt, mint amilyet Pécsett vagy Pécsváradon láthattam. Itt láttam először sólymosokat büszke vadászmadaraikkal, félig nyitott szárnyékokban dolgoztak, füstös képpel és nagy zajjal a verők, aztán csak a kardot verő mecsérek, a csak pajzsot összeállító csatárok, és hol itt, hol ott bukkantak fel a födémesek mézet és mézeskalácsot kínálva hangos szóval, és még sorolhatnám, de azt vélem, sokadalmak mindig is lesznek, s nem sokat változnak. Amíg Isten országa el nem jön itt a földön is, egyeseknek több lesz, másoknak kevesebb, akinek pedig több van, az szemérmetlenül kiáll a sokadalomba, és az ördög találmányáért, pénzért árulja portékáját. Szép, tágas szállásházat kaptunk, és örülhettem Anasztáz méltóságának, melyből rám is sugárzott valami, mert óráról órára több volt a nép, és ha valaki nem hozott magával sátrat, az már valamely istállóban vagy szérűben sem kaphatott fekhelyet, igaz, szép nyáridő volt, felhőtlen az ég, még zivatartól sem kellett tartani. A nagy ország minden tájáról fel-feltűntek különös viseletű emberek, akik felől Anasztáz sem tudott minden esetben felvilágosítást adni: fekete magyarok (akik magukat székelyeknek nevezik), aztán délvidéki tótok, kálizok, bolgárok, marótok, fehér horvátok.

Anasztáz a szállásházban elhírelte nekem, nem kis büszkeséggel, hogy minden bizonnyal őt választja a király az esztergomi érsekség legmagasabb posztjára, erre az előző esztendőben személyes ígéretet is tett. Most már értettem a különös tiszteletet, amellyel barátomat mintegy kiemelték a többi, hasonló rangú egyházi személy közül, és saját szolgálónépe mellé még hat királyi rabszolgát is rendeltek, akik

lovakat hoztak és ételt-italt a király asztaláról.
Az udvari tanács szentmise után gyűlt össze a vár palotatermében, amelyet még Gyécsa fejedelem épített, nyugati lovagtermek mintájára, de jóval egyszerűbb ízlés szerint, hosszú tölgyasztalokkal, amelynek végében kis emelvényen állott a királyi trónszék, s mellette cifrább, alacsonyabb, kényelmesebb a királyné számára. Később itt tapasztaltam, hogy a király jelenlétében Magyarföldön le lehet ülni, ellentétben más udvarokkal, ahol a ceremóniák ezt nem engedik. A király egyszer erről azt mondta, hogy a templomban, Isten jelenlétében is le szabad ülni, sőt Isten fiával együtt ültek és étkeztek tanítványai: a tisztelet és méltóság nem nyilvánul meg ebben, s igaz, mert hallottam, keleti fejedelmi udvarokban hason csúszkálnak a főemberek is, és szemüket nem vethetik urukra, ami a bálványozás undokságával ér fel és emberhez méltatlan, bármilyen legyen is állapotja.
A reggeli szentmisén láttam először a királyi családot. De már előző este megérkeztek Fehérvárra, és főembereik, közöttük Anasztáz már akkor felkereshették királyi lakhelyén Istvánt. Ragyogó arccal tért vissza akkor, és elhírelte, bőséges szót ejtett rólam a felséges úrnak, aki a másnap reggeli tanácsülés után személy szerint is látni kíván, de még előtte is az a kívánsága, hogy a Szent Szűz ünnepén én mondjam a beszédet. A misét az érsek úr celebrálja, nékem csak rövid beszédet kell mondanom.
– A király különösen hangsúlyozta, hogy te tartsd a beszédet, és hogy lehetőség szerint rövid legyen.
Elképedtem és szabadkoztam, de hiába, és ezt magam is jól tudtam. Barátom túlságosan megdicsért, kíváncsivá tette a királyt, aki most próbára tesz: mit tudok mondani előkészület nélkül, egy idegen országban, annak színe-java előtt, egyik legfényesebb ünnepén.
– Lehetséges, hogy a király próbára akar tenni? – kérdeztem, s éreztem, az aggodalomtól és szégyentől elpirultam.
– Meglehet. Rebesgetik, hogy alaposan megvizsgálja a főpapok hitét és hűségét, állítólag egyik püspökünket böjti napon hússal kínálta, hogy meglássa, hogyan választ Isten és király között. És amikor a püspök elutasította a kínálast, gazdagon megjutalmazta. A próbára utal az is, hogy arra is gondja volt, hogy Konrád prépost tolmácsolja igéid.
– Vajon miért?
– Mert én, aki magasztaltam tudásod és erényed, esetleg szebbíteném gondolataid, Konrád pedig mogorva, megsavanyodott férfiú, aki nem kedveli a szép szavakat. A király mindenre gondol.
Most már kezdtem érteni, miért tisztelik a magyarok annyira királyukat. Akinek országos gondjai mellett ilyen apró csalafintaságokra is futja erejéből és idejéből, az valóban rendkívüli férfiú, s ennek híre szélnél sebesebben terjed.
Alig tudtam kellő áhítatot ébreszteni magamban, csupán gépiesen mormogtam az imákat, álltam fel, ültem le, avagy térdepeltem, s úgy éreztem magam, mint talán az a jámbor medve, amelyet gyermekkoromban egy mutatványosnál láttam láncra fűzve valamelyik téren. Kétségbeesetten hajtogattam magamban: Mulier amicta sole... A Napba öltözött Asszony... „És látta ték nagy jel az égben: egy asszony, aki a napba vala felöltözve, és lábai alatt vala a hold, és az ő fejében tizenkét csillagból korona... és szüle fiú-magzatot, aki vasvesszővel legeltet minden nemzetet; és ragadtaték annak fia Istenhez és az ő királyi székéhez.” Szent János Jelenéseiből vettem tehát az igét, s szinte láttam magam előtt a sugárzó fényű Szent Szüzet, aki legyőzi a sárkánykígyó képében ellene és fia ellen fenekedő gonosz lelket. Felfohászkodtam a Szentlélekhez, adja meg nekem az igehirdetés kegyelmét. A király figyelmesen megnézett, amikor a szószékre léptem, aztán lehorgasztotta fejét. A királyné márványfehér arca rejtelmes volt, szeme felfelé kalandozott, a famennyezetet díszítő gyengécske írott képek irányába, s ott láttam mellettük a kis Emrik herceget, apja egyetlen reménységét és örökösét, hiszen a nagyobbik fiú, Ottó igen korán elhalt, már vagy tíz esztendővel is előbb. Tetszett nekem a fiú, komoly és méltóságteljes arckifejezésén uralkodott mély tüzű, sötét

szeme, mellyel olyan vesékbe hatoló élességgel tudott bárkire nézni, mint atyja. Sápadt és komoly volt, mint egy kis angyal, látható volt rajta a királyfiak nehéz sorsa, hogy tán sohasem játszhatott kedvére, szabadon, ahogy a korban hasonló gyerkőcök tehetik. Később megtudtam, nyolcesztendős volt Emrik, de nem látszott annyinak: igaz, Itáliában hamarabb érnek a gyermekek, s ebben a kisfiúban Gizella vére is folyt.

Lassan, megfontoltan beszéltem, hogy időt hagyjak a fordításra, és a látomás néhány sorát magyaráztam el ékítmények nélkül. A Nap Isten kegyelmét jelképezi, amely beárnyékolta a Szent Szűz méhét, de jelenti magát Krisztust is, hiszen egyezségben van ő az Atyával: a hold jelenti a római egyetemes egyházat, a korona tizenkét csillaga pedig az apostolokat. Bár ezt minden egyházi személynek tudnia illenék, a magyaroknak igencsak tetszett a magyarázat, mert úgy tetszik, énelőttem nem volt szokásban az írásnak magyarázata, és sokak számára úgy tetszhetett titokban, számos dolognak nincsen emberi ésszel felmérhető értelme. Tudtam, hogy a négytornyos nagy bazilikát a király a Boldogasszonynak kívánja ajánlani, akárcsak egész országát, ezért ezzel fejeztem be prédikációmat, s kértem, ne rombolják le e fából készült hajlékát sem Istennek, hadd lássák későbbi emberek is, az Úr kegyelme szerény zsindelyek alatt is megnyilvánul.

A tanácsülésen történtekből nem sokat értettem, mert itt nem volt túl sok mód arra, hogy tolmácsolják a király szavait: országos ügyekről volt szó, csupa ismeretlen és különösen hangzó névvel, amelyek összefüggését és jelentését még nem érthettem. Aztán a gyülekezet feloszlott, Anasztáz odasúgta, hogy nemsokára kezdődik a törvénygyűlés ideje. Ekkor intett a király Anasztáznak, aki karonfogott, és István elé vezetett. A király felállt, és megcsókolta arcomat. Latinul szólt hozzám, grammatikailag hibátlanul, de kiejtésben és hangsúlyban kissé magyarosan, többnyire a szavak első tagját megnyomva – később ehhez annyira hozzászoktam, hogy úgy mondják – Richárd apát is megjegyezte Verdunben – latinul már magyaros akcentussal szólok.

– Isten hozott, jó ember! Áldjon meg téged Isten itt és a másvilágon! – mondta. – Szívemig hatoltak szép és igaz szavaid.

Némán meghajoltam, majd Anasztáz erősen rám nézett, így köszönetet mondtam, és előadtam szentföldi zarándokutam tervét.

A király arca elkomorodott. Kitérő választ adott, szólt arról, hogy sokat tett már a Magyarföldön átvezető zarándokút biztonságáért és kényelméért, szállásházakat építtet kellő távolságban, és minden módon igyekszik a kegyes szándékú emberek útját könnyíteni. Aztán elhallgatott, már azt hittem, véget ért meghallgatásom, vártam az elbocsátó mozdulatot, amikor megérintette vállamat.

– Bár megtehetném, nem szeretnélek akaratod ellenére itt tartóztatni. Bizonyosan elmondták már többen, Bonipert is, Anasztáz is, hogy szűkében vagyunk a tudós és kegyes férfiaknak. Külön-külön akad belőlük több is, de mit ér a kegyesség tudás nélkül, s megfordítva? Nem szeretném azt sem, ha csábítgatásnak vennéd, amit mindjárt szólani fogok. De van benned valami... én tudom, hogy maradni fogsz. Imádkozol és dolgozol ezért az országért. Tudom. Rád bízom a fiamat, s rád bízom valamelyik keleti püspökségem. Ott élnek a legnyakasabb pogányok, hitetlenebbek, mint a mórok és szaracénok. Térítsd meg őket, s erősítsd meg hitükben a már lélekben is keresztényeket. Marosvár püspöki székét ajánlom neked, s a fiam sorsát ajánlom kezedbe.

Lesütöttem a szemem, meghatott és megalázott, felbosszantott és felkavart ez a váratlan kegy, melyből egyszerre érződött eltökéltség, kényszerítő szándék, testvéri kéznyújtás és hívő alázatosság. Úgy látszik, némaságom kellemetlenné vált, mert Anasztáz szólalt meg helyettem, s mondott köszönetet. A király lassan elhúzta kezét, elengedte vállamat. Meghajoltam, s a király továbblépett.

Szívesen lettem volna máskor, más esetben tanúja a törvényosztásnak, de most még Anasztáz lelkes sürgölődése is terhesen hatott rám: egyedül akartam lenni gondolataimmal és Istennel. Vajon mit

látnak, mit éreznek bennem itt az emberek? Miféle gyanús csoda ez, hogy egy félig-meddig barbár ország királya első szóra rám akarja bízni fiát, Emrik herceget? Lehet-e nemet mondanom? Anasztáz körülrepdesett, mint valami bódult galamb, fülembe duruzsolt, lelkendezve, szerencsekívánatait hadarta el, talán még irigykedett is egy kicsit, mintha maga is megsokallta volna hirtelen emelkedésemet, talán eszébe jutott, ha elvállalom Emrik herceg tutorságát, s majdan atyjaura trónjára lép, de még ha csak kisebbik király is lesz valamely dukátus élén, akkor bizonnyal nekem lesz utána a legnagyobb hatalmam s tekintélyem, nem pedig az esztergomi érseknek, vagyis őneki... De ez ismét csak afféle sületlen gondolat, alaptalan rosszindulat volt részemről, és azon nyomban meg is bántam. De vajon bűn-e, ha akaratunk ellenére ilyesmik eszünkbe tolakodnak? Nehezen eldönthető kérdés, mert sokszor nem is a sátán sugalmazása mindez, hanem tökéletlen elménk játszi csapongása, amellyel szerepeket és lehetőségeket próbál végig az életben. Hasonló módon vitatható, felelősek vagyunk-e álmainkért... Jóra irányult elmének nem lehetnek bűnös álmai, igaz, mégis, ha a lelkébe néz, vajon nem emlékszik-e pirulva olyan álmára, melyet józan éberségben megtagadna? Így álmomban bizony asszonyt is öleltem, s hiába büntettem magam Szent Benedek atyánk példáján, sőt kegyetlenebbül, valamint embert is öltem már álmomban, leggyakrabban azokat a latrokat, akik szegény Anselmus testvéremmel végeztek oly csúful Bolognában.

Mostan látom, fogynak a hártyák, melyekre írok, és igen körülményes beszerzésük, mert bőr ugyan akadna itt bőven, de kikészítésük módja igen nagy szakértelmet és türelmet követel, áztatni, tisztítani, meszezni, kopasztani kell, aztán vakarni, feszíteni, enyvezni, krétázni. Magyarföldön nem fogy annyi hártya, hogy akár egy művest is eltartana munkával, pedig legalább a kancelláriának illenék egy művest tartania, így hát hol Bizáncból, hol Itáliából vagy Frankföldről hoznak vagy küldenek ajándékba egy-egy köteggel, ha nem ajándékba, akkor egy köteg egy dénárba is kijön. Hasznos, nagy munkáim helyett pazarlom hát a hártyát, és némán is fecsegek...

Ősz elején kezdtem írni e sorokat, nem oly szépen, ahogyan a kódexmásoló barátoktól láttam és ellestem, de azért gonddal és takarosan, hogy szégyent ne hozzak őszülő (sőt erősen kopaszodó) fejemre. Kopasz a természet is odakint, vastag hó takar mindent, s igyekszem annyi madarat táplálni, amennyit csak tudok, bár nem vagyunk bőviben magunk sem az eleségnek: ilyenkor még négylovas szánnal is nehezen és ritkán jönnek erre a jobbágyok, és sokszor csak katonák kíséretében mernek útnak indulni, mert ilyenkor a farkasok falkába verődnek, és íjászok, lándzsások, fáklyavivők nélkül nem bátorságos az út: a hóban küszködő, verítékező lovak szagát sok mérföldre elviszi a szél...

Nem félek a haláltól – aki hisz Istenben, nem is teheti –, mert úgy érzem, eleget éltem már. Úgy értem, minden esztendő, amit az Úr ad nekem, ráadás lesz életem ajándéka mellé. Régebben szerettem volna ezt-azt befejezni, de most már tudom, igazából semmit sem lehet befejezni: munkánkat a halál pecsételi le. Nem is férne össze Isten bölcsességével, ha bármit is végérvényessé tehetnénk: a nemzedékek váltják egymást, és hagynak bőven munkát is egymásnak. Emitt rontanak valamit tökéletlen művükön, amott javítanak, birodalmak épülnek, alakulnak át, omlanak össze, népek felejtik el őseik nyelvét és szokásait, Bábel utódai ők, és soha nem juthatnak Isten segítsége nélkül végső egyezségre. Mégis, aki már akár csak egyszer is ültetett egy fát önzetlenül, avagy hasznos tanácsot adott másnak, avagy alamizsnát, avagy igaz szavakat mondott és írt le, az tudja, a tökéletlen munkában is mennyi öröm rejtezik. Ahogyan a legkisebb féreg is az Ő akaratát teljesíti be, ugyanúgy a lelkes állat puszta létezésével is beleillik a gondviselés rendjébe, ebben az értelemben még a Sátán és szolgái is megbízást teljesítenek, mert farkasok nélkül talán a nyáj sem húzódna a pásztor aklába.

Magányomban újra meg újra átgondoltam a király ajánlatát. Nem is ajánlat volt ez, hanem ajánlat formájába rejtett parancs. Hiszen kényszerről beszélt, s amit addig Istvánról hallottam, az egybevágott ezzel a célratörő és látszólag hirtelen születő döntéssel. Megkerestem Waltert, és előadtam a

történteket. Nem szégyellem bevallani, hogy elöljárójaként is tanácsra vágytam, és örvendeztem, amikor kifejezte véleményét, amely szerint ezt az ajánlatot nem lehet és nem is szabad nem elfogadni, sőt Isten rendelését kell látni benne. Ő szívesen velem marad, de ha megengedem, egy időre visszatérne a Márton-hegyi kolostorba.
– Úgy látszik, Isten nem enged Itáliánál távolabb – mosolygott vidáman, hiszen otthon volt, hazaérkezett. Anasztáz, aki rövid ideig a Márton-hegyi kolostort is vezette, fennen dicsérte ezt a helyet, s Monte Cassinóhoz hasonlította, amelyet azonban ő még sosem látott. Később magam is többször jártam Szent Márton hegyén, s valóban van valami távoli hasonlatosság, de a táj sokkal szelídebb itt, Magyarföldön, s az építmények vaskosabbak, zömökebbek, zártabbak. Itáliai mintára az építőmesterek kerengőt is terveznek, átriumszerű belső kerttel, de a nyitott kerengőfolyosó csak nyári időben alkalmatos imádságra és elmélkedésre lassú sétálgatás közben: az éghajlat itt zordabb, s a belső udvarra csak északi örökzöldet érdemes ültetni, narancs- vagy fügefa itt meg nem él.
Másnap vártam, hogy a király értem küldet, hogy válaszom megadhassam, de nagy megdöbbenésemre egy udvari ember érkezett valami szekérrel, személyes ingóságaim felrakandó, hogy néhány óra múlva indulunk a királyi kísérettel együtt Esztergomba, amit régi neve, Strigonia után Esztrigánnak is neveznek. Hasztalannak éreztem minden töprengésemet, és mélyen megszégyenültem, amikor a parancs kényszerén túl szabadságot is tulajdonítottam magam döntésének. Az udvari ember pedig azért döbbent meg, hogy minden holmim és vagyonom egy általvetőben elfér. Megvetése elég nyíltan tükröződött arcán, és értetlensége is, hogy a király ilyen ágrólszakadt barátra bízza fiát, nem pedig valamely tekintélyes és gazdag főpapra, aki körül szolgák sokasága nyüzsög. Ebben a percben véltem megérteni István igazi szándékát és belső szorongatottságát: az ember szívesebben bízza kincsét jószándékú idegenre is, mint hatalmára-vagyonára féltékeny és acsarkodó rokonokra és barátokra. Én idegen voltam, kívülálló, aki nem tartozik semmiféle udvari csoporthoz, akinek nincsenek világi vágyai, különben nem indult volna Krisztus sírjához.
Elbúcsúztam Anasztáztól, aki visszaindult Pécsváradra, és Waltertól, aki Szent Márton hegyére tartott. Sajnáltam, hogy Razina apát nem lehetett itt: a hír szerint az ágyat nyomta valami köszvény miatt. Akkoriban még magam sem tudtam, mi az a köszvény, az utóbbi években magam is kitapasztaltam a tagok sajgását, amihez nehéz hozzászokni, mert a csont fájdalma erősebb, mint a húsé, a zsigereké.
A királyi kíséret hosszan elnyúlt, akárcsak valami lomhán tekergőző féreg, a valamikori római hadiút gödrösebb, hepehupásabb maradványán. Számomra ismeretlen tájon jártam, így hát nem bántott a lassúság. Ha tanyák, falvak mellett haladtunk el, még jobban kinyitottam a szemem, s tetszett, hogy a házak többsége takaros faház, tetejük nemezzel vagy bőrrel borítva, de láttam földbe ásott veremházakat és kerek jurtákat, sátrakat is a nyári szállások táján. Itt, Magyarföldön, mint tapasztaltam, még sokáig megőrizték az ősi szokást, mely nyilván a pásztorkodás szükségleteiből ered: nyáron az állatok után húzódnak, a legelőterületre, télen pedig valamely folyó mellett tanyáznak: a vadászat és halászat ekkor sem szünetel. Most már jóval kevesebb a pásztor, mint Gyécsa idejében, úgy mondják, de a letelepült földművesek is őrzik a két szállás hagyományát.
Észak felé haladva egyre szebb lett a vidék, egy ideig a Duna mellett haladt az út, aztán megpillantottam a várhegyet, s a nagy, vörös kőtömbökből összerótt királyi várat. Esztrigánt Gyécsa tette fejedelmi székhellyé, a Nyugattal való megbékélés tanúságaként, abban a reményben, hogy már nem kell nyugati háborútól tartani, sem arra készülni. A várhegy tetején állott az Úr keresztje, melyet még a fejedelem emeltetett. Ahogyan felkaptattunk a palotáig, a vár alatt láttam az iparosok kis műhelyeit, főleg bőrösöket, sztrigánokat, van, aki szerint a város tőlük kapta a nevét.
Útközben azt is láthattam, hogy az adózás primitív formáját hogyan gyakorolják itt: a király kíséretéhez hatalmas társzekerek sora csatlakozott, megrakva terményekkel, hússal, mézzel, borral, de

baromcsordákat is hajtottak utánunk: a király a kivetett adó egy részét természetben vette át országbeli útjai során, avagy kíséretével együtt fölélte, mintegy vendégeskedés formájában, mert a pénz még nem forgott oly sebesen, mint Itáliában, és sok baromtartó vagy szántó vető jobbágy pénzt sosem látott még életében.
A szállásom Emriké mellett jelölték ki, egy különálló házacskában a palota mellett. A palota külső falai kőből voltak, meglehetősen durván összerakva, a belső termek, szobák egy részét fából összerótt falakkal választották le, így lettek emberi mértékű, lakható helyiségek, amelyeket télen jobban lehetett fűteni. Az én házacskám is ilyenforma volt, de tágas és kényelmes, túl tágas is: magányos férfinak minek több szoba? Így aztán egyben berendezkedtem, a másikat afféle tanulószobának gondoltam, ha véletlenül Emrik hercegnek kedve támadna meglátogatni. Vártam, hogy a király magához hív, és elmondja, milyen stúdiumokra helyezzem a súlyt, milyen elvek alapján oktassam és neveljem fiát, de senki sem mondott semmit, és Emrik másnap kora reggel, mise után megjelent, hogy tanítsam.
Hellyel kínáltam a sápadt, komoly legénykét, és szép csöndesen, lassacskán elkezdtem kérdezgetni, hogy bántás nélkül kipuhatoljam tudományát és jellemét. Addig még soha nem tanítottam gyermeket, hát még királyi gyermeket, s bár még nem voltam éppen öreg, de erősen vissza kellett gondolnom saját gyermekkoromra, mit szerettem és mit nem mestereim szavaiban és viselkedésében, milyen eszközök és módozatok a legcélszerűbbek az oktatásban. Aztán, ahogyan lassanként megnyílt előttem a kisfiú lelke, és bizalom ébredt benne, majd később szeretet, szépen elfeledtem ezeket a módszereket és eszközöket, s úgy mondhatnám, egymást tanítottuk és szórakoztattuk, mert volt, amit ő tudott jobban, volt, amit én, s amennyivel több tényt tudtam nála, annyival több dolgot érzett ő meg a világ csodálatos rendjéből és isteni céljaiból.
Emrik tűrhetően tudott latinul, gyengécskén görögül, kiválóan németül és természetesen magyarul. Szinte magától kialakult az a kedves és célravezető szokásunk, hogy Emrik tanítgatta nekem a magyar szavakat, én meg szinte észrevétlenül bevezettem a bonyolultabb fogalmakat, és igyekeztem rendet teremteni mindkettőnk elméjében. Nem szerénységből mondom így, mert mindig úgy tapasztaltam, csak tanítva tanul igazán az ember – docendo discimus. Emrik jó kérdező volt, s nemegyszer hozott zavarba, különösen ha fogékony elméje a hit rejtelmeit kezdte ostromolni, így a Szentháromság lényegét, az átváltozást, a végítélet igazságosságát, akaratunk szabadságát, lelkünk halhatatlan mivoltát, a pokol, a tisztítótűz és a mennyország hollétét és hasonlókat. Láttam, a Biblia mellett előbb-utóbb más műveket is be kell szereznem és kezébe adnom apránként Jeromos, Ambrus, Ágoston, Nagy Szent Gergely, Sevillai Szent Izidor, Beda Venerabilis, Boetius, sőt Platón és Arisztotelész egyes munkáit is.
Egyszer megtörtént, hogy a király alkonyatkor arra járt, és csöndben megállt a tanulószoba deszkafala mellett, benézett a résen, és hallgatta társalgásunk egy darabig. Úgy tettem, mintha nem vettem volna észre jelenlétét. Egy idő után árnyéka eltűnt. Ez néhányszor megismétlődött: Emrik semmit sem vett észre, legalábbis úgy sejtem, mert tanújelét nem adta zavartságnak. Eltelt két-három hét is, amikor a király végre hívatott. Ismét megcsókolt, hellyel kínált, és megkövetett, amiért így magamra hagyott kezdetben.
– Látni akartam, atyám, összecsiszolódtok-e. De most már nyugodt vagyok. Nevelj belőle derék férfit és jó keresztényt. Tanítsd meg a szükséges tudományokra. Azt akarom, hogy tanítsd meg imádkozni, alamizsnálkodni és böjtölni. Azt akarom, hogy ne legyen gőgös és hiú. De ne legyen asszonylélek férfitestben. Terelgesd őt az én utamra. Küldd lovagolni, vadászni, élesztgesd a kedvét a kormányzáshoz, a fegyverforgatáshoz is. Nem pap lészen belőle, hanem király.
– Igyekszem, uram, bár a test dolgaiban kevéssé vagyok járatos.
– Arra vannak katonáim, lovászaim, solymáraim. Csak a kedvét élesztgesd. És ha szükséged van

bármire, a kincstárnok ad, amennyi pénz kell.
– Hártya, penna, és könyvek kellenének, uram. Más egyebem megvan. De azokat messze földről kell meghozatni, s a könyvek igen drágák.
– Rendelkezz minden felől tetszésed és a szükség szerint. Bányáinkban bőven van arany. Kár, hogy a tudományt is aranyért mérik ott, ahol Krisztus már régen megnyilatkozott.
Beszélgetéseink később is ilyen rövidek voltak, s úgy tapasztaltam, a király soha, senki előtt nem nyílt meg jobban. Nevetni ritkán nevetett, ittasnak sosem láttam, ruházata mindig egyszerű volt, kivéve az ünnepi ceremóniákat és a követek fogadását, haja és bajusza-szakálla közepesre vagy még annál is rövidebbre nyírva. A főemberek páváskodók és bozontosak, nagyhangúak voltak, nem restelltek ezüst- vagy aranytányérból enni, amikor a király asztalán köznapokon csak fa- és ónedények voltak. De az uralkodó mégis bölcsen teszi, ha nem szorítja vissza főembereinek fényűző hajlamait, mert az emberek többségének hűségét, sajnos, a bírvágy és hatalomvágy biztosítja, nem az igazság és szeretet. De a király jól teszi, ha bizalmas embereit és tanácsadóit nem ezek közül válogatja.
Csaknem hiábavaló volt azonban a király bőkezűsége: könyveket venni igen nehéz volt, mert a kódexek sokéves munkával, megrendelésre készültek, és ha kereskedőféle el is vetődött sokféle országból Esztrigánba, könyvet nem árultak, mivelhogy olvasni sem tudtak – korábban megjegyeztem, hogy a hártyák beszerzésével is milyen gondjaim vannak még ma is. Elküldözgettem alkalmatos futárokkal és vándorló szerzetesekkel egy-egy levelet rendtársaimnak, barátaimnak, üzentem régi kolostoromba is, hogy mindennemű hasznos könyv érdekelne, ami csak készen van, és jó magyar arannyal fizetünk érte, de egy-egy ilyen misszilis levél néha hónapokig hányódott, esetleg sohasem érkezett meg rendeltetési helyére. Maradt tehát a Biblia és az emlékezet, szerencsére egyiknek sem voltam híjával, bár az utóbbiban igencsak megfogyatkoztam azóta: mostanában emlékeztetőül prédikációm főbb gondolatait is le kell jegyeznem, nehogy szégyenszemre felsüljek és elfelejtsem, mit is akartam mondani, s mi lesz a következő logikai láncszem fejtegetésemben.
Emrik kiváló tanítványnak bizonyult, és mint általában a féltve őrzött gyermekek – koraérett volt. Stúdiumaimból úgy értesültem, hogy kiváló embereknek vagy hasonló tulajdonságokkal rendelkező vagy igen eltérő, alacsonyrendű utódai vannak, s Emrik úgy tetszett, sokban felül is fogja múlni édesatyját. Szinte játszva haladtunk előre, észrevétlen, ártatlan örömben. Emriket egyformán érdekelte a szellemi és a természeti világ valamennyi titka, és én igyekeztem csekély ismereteimet előadni. Különös kíváncsiság fűtötte a geográfia iránt. Elmagyaráztam neki, hogy a Föld lapos korong, körülötte a szférákkal, azután felette a mennyországgal, alatta a pokollal. Emriket nagyon izgatta, mi tartja ezt a korongot, a semmiben lebeg-e, vagy Isten állandó akarata tartja fent és mozgatja körülötte az egymásban elforduló égi héjakat, ezt magam sem tudom bizonyosan. Emlékezetből lerajzoltam neki a Földkorong mappáját, ahogyan Sevillai Izidor nagy művében ábrázolva vagyon. A mappa teteje keletre mutat, középen van a Földkorong középpontja, Jeruzsálem, aztán a három földrész, Európa és Ázsia, valamint Afrika, körös-körül pedig a világóceánok, az oceanus Septentrionalis, Scythicus, Sericus, Orientalis és Judicus. Igazából azonban csak a Mediterraneum tájékát tudtam biztos kézzel felrajzolni, még hozzá Germániát, Galliát, Hispániát, aztán keletre Arábiát, Turciát, de bizony a parthusok, indusok vagy északabbra a szkíták földjét már csak bizonytalan vonalakkal jelöltem, s legszívesebben én is különös lényekkel és szörnyekkel népesítettem volna be, mint a mapparajzolók többsége, bár Nagy Sándor hadjáratainak krónikáiból tudván tudjuk, arrafelé is hozzánk hasonló emberek élnek.
Volt persze éppen elég, amiben nem segíthettem – legalábbis egyelőre – hercegi tanítványomnak: a magyar históriában és a fiatal magyar birodalom politikájában szinte teljesen járatlan voltam. Később a históriában elmélyültem, már amennyire egy eladdig írásos történettel nem rendelkező népnek meg

lehet ismerni valódi előtörténetét: néha a regősénekekből többet tudtam meg, vagy az egyszerű szántóvetőktől, halászoktól, mint a saját nemzetségüket akár érdemtelenül is feldicsérő főemberektől. Emriktől lassan megtanultam a törzsek, nemzetségek nevét, szálláshelyüket és történetüket. Megvallom, magam sem tudtam kiigazodni ősi hagyományaikon, mert sokan váltig állították, s állítják ma is, hogy a magyar nemzet ama rossz hírű barbár vezér, Attila örököse, sőt első törzseik, amelyeket mi avarokként ismerünk, már sok száz esztendeje ideérkeztek Szkítiából. Az avar birodalom valóban-nagyon különös módon szűnt meg és szívódott fel mintegy a beözönlő magyarok révén, s ez a tény maga is bizonyíthatja ezt az állítást. Magam is találkoztam évekkel ezelőtt Erdőelvén olyan magyarokkal – most fekete magyaroknak is nevezik őket, avagy székállóknak, székelyeknek –, akik az avarok utódainak vallották magukat, sőt egy öregember egyenesen valami Becse nevű avar vezér leszármazottjának hitte magát. De hogy a keresztény Európát oly sokáig fenyegető hun fejedelem, Attila neve miért kelt bennük ilyen büszkeséget, miért ragaszkodnak e gyászos örökséghez, azt csak azzal tudom magyarázni, hogy a magyarok lelkükben még mindig vonzódnak a vérhez, a fegyverhez, a hódításhoz, a barbár szokásokhoz. Emrik szeme is felcsillant, valahányszor Attila neve szóba került, s bár megpróbáltam leszoktatni e jámbor keresztényhez nem illő, tehát alaptalan büszkeségről, attól félek, nem sikerült sohasem.

A herceget szívesen elkísértem különböző útjaira, kedvteléseire is. Néhány év múlva kiváló lovas és íjász lett belőle, vadászatai egyre eredményesebbek lettek, bár ennek csak a király öröme miatt tudtam igazán örülni, mivel jómagam sosem leltem semmiféle elégtételt ártatlan lények lemészárlásában. Emriket szerencsére nem e kegyetlen időtöltés barbársága, hanem versenyszerűsége vonzotta, a szabad kóborlás, a gyorsaság és pontosság, amely a nagyobb vadak elejtéséhez megkívántatik.

Leggyakrabban az Esztrigán Fehérvár Beszprém háromszögben mozogtunk, évenként többször is el kellett látogatnunk a királyné városába, Beszprémbe, mely település egyébiránt igen kedvemre való, szép hely, a házak szinte egymás tetejére épültek, erőssége bevehetetlennek tetszik. Az egykori Beszprim vezértől nyerte nevét a hely, melynek völgyében a görög apácák monostora vagyon, kilenc falu és minden földje tartozik alája, számos gyalog és lovas szolgával, mesteremberrel, vásárvámmal és révvel, egyszóval igen bőségesen ellátva. Emrik herceg anyja mellett nevelkedett itt Alexia bizánci hercegnő, akit egészen kicsi gyermekkorától Emriknek szántak. A hercegnőt magam is láthattam egyszer-kétszer, babaarcú, szótlan és bizonyára nagyon magányos kislány volt, felnőttes apácaöltözékben. II. Vazul császár egyik unokája volt, és a király már akkor elhatározhatta ezt a házasságot, amikor a koronát Rómától kérte, mert Vazul sikerrel és hosszan uralkodott, meghódoltatta egyebek között egész Bolgárországot, s kiérdemelte a „bolgárölő” melléknevet. Most már nagyon közeli szomszéddá vált, akinek jóindulatát meg illett nyerni, erejét és szándékait pedig jó előre figyelembe venni. Hírek ugyan már hosszú ideje érkeztek arról is, hogy Bizánc haldokló óriás, különösen keleten szorongatták már régen a moszlimok, de lám, újra meg újra feltámadt ereje, egyszer talán még veszélyes is lehet. Bár Bizánc keresztény állam volt, amit hallottam róla, nem tette rokonszenvessé szememben: fojtogatóan képmutató és kegyetlen despoták uralkodtak itt, állandó cselszövések és ármánykodások közepette, mintha Róma császárainak összes bűnét örökölték volna, a római nép erényei és dicső pillanatai nélkül.

Bár uralkodók családjában közönséges dolog, jómagam kegyetlen szokásnak tartom az ilyen politikai érdekeket szolgáló eljegyzést. Az is igaz, hogy az uralkodónak szolgálnia kell népét, ahogyan Istent is, és minden áldozatot meg kell hoznia, hogy országa hatalmas, gazdag és békés legyen. De gyermekeink boldogságát feláldozni – ehhez olyan eltökéltség kell, mint Ábrahámé volt Izsákkal szemben, de még az ő gyilkos jószándékát sem fogadta el az Úr. Emrik idegenkedett a neki szánt idegen leánytól, csak néhány szertartásos görög szót váltottak, és a király Emrik nevében gazdag ajándékokat küldött neki

időről időre.
Tizennégy esztendős lehetett Emrik, amikor karácsonytájt elkísértem szokásos látogatására Beszprémbe. Jól emlékszem rá, mert igen nagy havazás volt akkor is, lovasszánokon mentünk, sok katonával, s olyan kegyetlen szél támadt, hogy az orrunkig sem láttunk, az erdőben kellett éjszakáznunk, s képtelenek voltunk sátrat verni vagy tüzet gyújtani. A szánok egy része fedett volt, és bőrökkel jól beborított és bélelt, s aki csak befért, úr és szolga együtt, egymás hegyen-hátán, összebújva melegítette egymást, de szegény lovakkal, kutyákkal s a rájuk ügyelő néppel már nem tudtunk mit kezdeni, isteni csoda, hogy senki sem veszett oda vagy fagyott meg. Vacogtunk a hidegtől, úgy átfújt a szél rajtunk, mintha mezítelenek lettünk volna. Nem is tudom, kik és hányan szorultunk össze a hercegi szán ernyője alatt, de alvásról szó sem lehetett. Latinul beszélgettünk Emrikkel, aki itt vallotta meg nekem szent és megmásíthatatlan elhatározását, hogy nem veszi feleségül Alexiát, mi több, tisztán, asszony érintése nélkül kíván élni. Én ezt gyermeteg fogadalomnak hittem, és úgy véltem, csak a felserdülő ifjú gyakori bizonytalansága indította erre, mert ez az az idő, amikor az ifjú férfi megriad a némberektől és a hozzájuk tapadó tisztátalanságtól, testén még nem vesznek erőt azok a gerjedelmek, amelyek néhány évvel később már olyannyira gyötrik, hogy akiket korábban locsogónak, ostobának, hiúnak és feleslegesnek látott, most ugyanazokért akár a pokol kínjait is vállalni akarja. De Emrikben több volt ennél: ő Krisztus atlétája kívánt lenni, s ha nem egy nagy király egyetlen fia és örököse lett volna, magam is a papi hivatás felé egyengettem volna útját.
De István semmiképpen nem akarhatta, hogy fiából pap legyen, ezért is szorgalmazta Emrik testgyakorlását és mindennemű világi elfoglaltságát, így az utazásokat is. Ha azonban Emrik megtartja fogadalmát, magva szakad egyenes ágon Árpád nemzetségének, s az is lehet, hogy az ország pártokra szakad és háborúskodásban emészti fel erejét, visszazuhanva a fertelmes pogányságba, ismét magára vonva a keresztény világ haragját. Mindezt csak töredékesen mondtam el ott válaszként, mert sem erőm, sem kedvem nem volt a vitához. Jogom sem volt lebeszélni döntéséről, mert az egyház feladata az egyes emberek lelkének irányítása és megmentése, nem pedig országok sorsának irányítása, mely kizárólag az Úr bölcsességétől és akaratától függ. Isten egyik kezével felemel, másikkal lesújt és megsemmisít egész népeket és birodalmakat, s nem mindig tudjuk, értjük, miért. Az Úr akaratát csak sejthetjük, valamiképpen ha a készülő hímzést vagy szövést nem színéről, csupán fonákjáról láthatjuk, csak halványan sejthetjük, milyen mintát és milyen színeket, milyen elrendezést tervez az alkotója.
Az évek során a királynéval többször együtt voltam, beszéltem is, udvariasan és időről időre érdeklődött Emrik előrehaladása felől, de kölcsönös vonzalom vagy megértés nem támadt közöttünk: Gizella hideg volt és zárkózott, csak német lovagjaival és udvarhölgyeivel szemben engedett fel, s bennem, mint fülembe később visszajutott, csak afféle kegyes és tudós rabszolgát látott, ahogyan a görögök a paidagogosz fogalmát megalkották. Nyilván attól is félt, hogy illetlenül nagy hatást gyakorlok a királyra, s Itália felé fordítom jobban is a figyelmét, a pápa úr felé, akihez sokak szemében István túlságosan is hűséges volt, ahelyett hogy a német császár irányában mutatott volna nagyobb alázatot.
Gyanakvásának semmi alapja nem volt, hiszen a király ekkortájt még ritkán avatott bizalmába, s tanácsot csak később kezdett kérni tőlem, amikor már kitetszett, nincsenek hátsó szándékaim.
Ha most visszagondolok ezekre az esztendőkre, mintha valami aranykorra tekintenék vissza. Igaz, én is ifjú voltam még szinte, és béke volt, mindenre jutott idő – legalábbis így éreztük. Gyarapodott az ország, gyarapodtak az emberek, erős, kegyes és igazságos volt az uralkodó, nem tirannusfajta, tehát a keménységét is megbocsátotta a nép. Akkor a jövendőt még sokkal világosabbnak és egyszerűbbnek láttuk Pannóniában, magyarok és nem magyarok. A fordulópont kilenc évvel Magyarföldre érkezésem után, 1024-ben következett be, a jó Henrik király meghalt, és a német trónra II. Konrád lépett, a

„vörös” Konrád lotharingiai herceg szépunokája, aki 955-ben Augsburg alatt éppen a magyarok elleni csatában esett el. Elképzelhető, hogy milyen érzésekkel viseltetett a magyarok iránt, akik szerinte a németeknek köszönhetik a kereszténységet, sőt az igaz hit története Magyarföldön Gizellával kezdődött, a magyarok mégis ellenségesek a németekkel szemben. Ezt magam is tapasztaltam a királyi udvarban szolgáló vagy itt birtokot kapott német urakkal kapcsolatban, de ennek a gyűlöletnek elsősorban ők maguk voltak okai, nem valamiféle oktalan előítélet. A vitéz kardforgatókat és a dolgos telepeseket senki sem gyűlölte, de az érdemtelenül hatalmaskodókat és vagyongyűjtögetőket bizony igen. A németek kémei akadálytalanul átjárhattak az országon, mint jeruzsálemi zarándokok, ahogyan ez 1027-ben is kipattant, amikor Wernher strassburgi püspök a császár követeként Konstantinápolyba indult, s Magyarföldön jeruzsálemi zarándokként akart keresztüljutni. De a kényelemről és jó módról még álöltözetben sem tudott lemondani e balga, temérdek ember és mindenféle állatcsorda tartozott kíséretéhez, úgyhogy a magyar határon elálltak az útját, s Wernher szégyenszemre Itália felől volt kénytelen Bizáncba menni. Ennek Gizella és a bajor urak cseppet sem örültek, de a magyarok megnyugodtak: István még a régi, nem hagy csúfot űzni hatalmából.

De erről majd később. Persze, azok a békeidők sem voltak felhőtlenek, de magyar földet ellenség nem nagyon fenyegetett akkoriban. Boleszló lengyel király annál több borsot tört szomszédai orra alá, hol a németekkel, hol a csehekkel – Morvaországot meg is sikerült szereznie, és a lengyel hadak egészen a Duna vonaláig nyomultak, hozzájuk menekült Gyula is a király rokoni fogságából. Akkor ismertem meg igazán István nagylelkűségét, mert túszként visszatarthatta volna Gyula feleségét és gyermekeit, de ehelyett őket is a lázadó után küldte. Pedig ilyen esetben, különösen a barbár országokban csúnyán visszaéltek volna a helyzettel, Pannóniától keletre feltétlenül... István kiverte a lengyeleket, és Gyula csúfságára még békét is kötött Boleszlóval, sőt annak oroszországi hadjáratához, amelynek során a trónjáról elkergetett Szvatoplukot helyezte vissza, félezer magyar vitézt is adott. István ki akarta egyensúlyozni szomszédai erejét, s egyiket sem akarta túlságosan gyengének látni, mert abból mindig háborúság származik.

István egyébiránt, amennyire én tudom, nem szerette a háborút, és személyesen csupán egyet vezetett, Koppány ellen, azt is a hirtelen veszély hozta így, és nem a harci kedv. Jó, hogy a magyaroknak Isten ilyen királyt adott, mert Árpád, Solt, Taksony és Gyécsa utóda hajazhatott volna Attilára is, megirigyelhette volna kétes dicsőségét, s elvéreztette volna magyarjait a reménytelen küzdelemben, mert a históriában végül mindig a sokaság győz, s a meghódoltatott népek szaporábbak, mint a hódítók.

Emrik, aki a keresztségben a német Henricus nevet kapta, s a külhoni szavakat elferditő magyar szájon vált Emrikké, sőt Imrékké (az ide települt bajorok és svábok nevét még szörnyebb módon kitekerték az idegen idiómákkal hadilábon álló derék magyarok), jó és szorgalmas tanítványom maradt mindvégig. Az első néhány évben keményebb munkára fogtam, utána már szinte magától haladt, mint a jó ló a szántásban. Amihez nem volt kedve, türelme, később nem erőltettem, mert az olyan stúdiumban nincs sok köszönet, a kényszerrel elmébe vert tudomány a kényszer múltával elszáll, mint a füst – magam is tapasztaltam számos alkalommal. Egy eljövendő uralkodónak nem szükséges fejben tartania az összes fontos szentszöveget és helyet, elég, ha meg tudja lelni, hasonlóképpen a jogtudomány minden csavaros dolgában sem kell elmélyednie ahhoz, hogy a törvények szellemében, igazságosan ítéljen.

Az évek múlásával azonban ne siessünk: még kezem alatt volt Emrik herceg akkor is, amikor a Márton-hegyi barátok meghívására vele együtt végre eljutottam e nevezetes helyre is. Szép tavaszidő volt, kevés számú szolgával, könnyedén mentünk, Emrik vitte a király és a királyné ajándékait, néhány újabb, szép kelyhet és aranyhímzéses miseruhát. A körülötte levő lapos vidék miatt Szent Márton

hegye magasabbnak és fenségesebbnek tetszik, mint amilyen, bár valójában csak dombnak lehetne nevezni. A sziklás északi oldalon emelték a várszerű kolostort és a templomot, és számos faépületet. A Szent-hegyhez kétfelől két kis falucska tapadt, amelyet Alsóknak és Felsóknak neveznek, de láttam régi, római köveket és kútmaradványokat is. Úgy mondják, Árpád és vitézei itt ütöttek tábort és ittak a hegyoldalban fakadó forrásból, s szétnézve igen megörültek Pannónia szépségének. Lehetséges, hogy így volt, de az is igaz, hogy jártomban-keltemben az egyszerű nép csaknem mindenhol büszkén állította, itt is, amott is táborozott Árpád vezér. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a térítők itt építették fel az első keresztény templomot. Az ilyen ellenőrizhetetlen hagyományok hallatán mindig sajnálom, hogy a magyarok az ő rovásírásukkal csak fadarabokra irkáltak, s kizárólag csupán számadásokat és egyszerű feliratokat. Nagy Sándorról, Periklészről vagy Július Caesarról szinte mindent tudunk az írás jóvoltából, az öt nemzedékkel korábban élt Árpádról pedig már most úgy összekeveredett igazság és tódítás, hogy még a szeme színében vagy a szakálla hosszában sem értenek egyet az elbeszélők.

Razina már a monostor kapujában várt: sokat öregedett e néhány év alatt, testessége lelohadt, egykor veres képe megszürkült: látni való volt, hogy a halál már rátette kézjegyét. Walter is futva érkezett, megcsókoltam, mert fiamnak éreztem már régen, s eddig csak egy-egy levél tudósított bennünket egymás sorsáról.

– Sokat hallottam rólad, Gerhardus, és büszke vagyok, hogy én csábítottalak Magyarországra! – mondta Razina, miután illendően üdvözölte Emrik herceget, aki engedelmet kért, hogy lóhátról körbejárja a várhegyet és gyönyörködjék a valóban páratlanul megejtő kilátásban.

– Jó király lesz belőle? – kérdezte Razina, s a gyermekifjú felé intett, akinek testőrei tisztes távolból ugyan, de nyomában maradtak. – Nem fogok szégyenkezni, hogy az én kezem alatt tanult – mondtam révetegen, mert mintha a két testőr mellett egy harmadikat, egy fekete lovast is megpillantottam volna, de csupán a szemem káprázott az erős napsütésben.

Bőséges étel és ital várt a refektóriumban, még frissen ejtett vadpecsenyét is feladtak az asztalra, s háromféle jó bort is, amelyekből egy-egy kortyot megízleltem, s alig hittem, hogy itt, a környéken termett, mert felért a legfinomabb miseborral valamennyi.

– Szorgalmas népek laknak errefelé – mondta Razina, aki a társaság kedvéért ivott a borból, és arca kiszínesedett. – Meg sem érzik a kilencedet, tizedet, annyit dolgoznak. Sok itt a szláv földművelő, s itt csak az Istennek szánt, törvényes tizedik részt kívánjuk meg, hiszen a környéken Koppány úr halála óta mi vagyunk a világi birtokosai is. Az öregek még emlékeznek, hogy a pogány urak sokkal többet követeltek, s kiszámíthatatlan módon és időben, most viszont senki sem sanyargatja őket.

A felolvasó barát ebéd közben Jób könyvéből olvasott, mindnyájan elhallgattunk és elkomorodtunk, újból hallván a szörnyű megpróbáltatásokat.

Jól vagyon az elgondolva, hogy a szerzetesnek ne légyen családja, aki felől folyton-folyvást aggódna és reszketne, mert az orvos is csak akkor tud gyógyítani, ha ő maga egészséges és nem fáj semmije. De Emriket én már úgy szerettem ekkor, mintha édes gyermekem lett volna – bár pontosan nem tudhatom, milyen érzés ez, csak sejtem, hogy szinte bűnös, gyötrő, féltékeny és aggodalmas. Amikor délután körbevittek minket a kolostorban, ellátogattunk a szerzetesnövendékek stúdiumára. Mintegy tízen ültek ott szép rendben, s a leendő klerikusok között egyformán voltak főemberek és szolgák gyermekei, mert az Anyaszentegyház és a király törvényei egyformán védték bármely nemből és állapotból valók szent jogát, hogy Isten szolgáivá lehessenek, ha erre hivatást éreznek és alkalmasnak mutatkoznak. Most novíciusok és oblátusok együtt olvasták a Regulát, hogy aztán szakaszonként szépen megvitassák és fokról fokra felfogják rejtett értelmét is a szent szövegnek. Éppen az engedelmességről szóló fejezetet olvasták:

„Az alázatosság legfelsőbb foka a késedelem nélküli engedelmesség. Ez illik azokhoz, akik Krisztusnál semmit kedvesebbnek nem tartanak. Mihelyt tehát az elöljáró valamit parancsol, azon szent szolgálat miatt, melyet fogadtak, valamint a pokoltól való félelem és az örök élet dicsősége miatt, mintha csak isteni parancs volna, késlekedést ne ismerjenek a cselekvésben.”
Majd kicsivel később ezt a részt taglalták:
„Mivel nem a saját fejük szerint élnek, és nem vágyaiknak és gyönyöreiknek engedelmeskednek, hanem másnak az ítélete és parancsa szerint járnak, monostorban élik le életüket, s azt kívánják, hogy apát legyen felettük.”
A taglalásban különösen kitűnt egy Emrikkel körülbelül egyidős novícius, akinek kegyességét Razina már korábban említette: Maurus. Emrik egy ideig hallgatta a szinte bölcsnek tetsző szavait, majd mindenki meghökkenésére felkelt helyéről, és csókkal illette Maurus mindkét orcáját. Ez zavaró és szokatlan tett volt, mert egy királyfi s egy növendék ilyenfajta érintkezése áthágta az udvar illemszabályait, bár István udvarában, ekkortájt még csak nagyobb, ünnepélyesebb alkalmakkor viselkedtek szertartásosabban. Amikor később kérdőre vontam Emriket, megvallotta, hogy Maurus alakja körül aranyos fényt látott szétsugározni, mintha angyal képét öltötte volna fel egy pillanatra, s oly boldogság öntötte el láttán, hogy maga sem tudta, mit cselekszik. Razina érdeklődésére én óvatlanul elkottyantottam Emrik látomását, s néhány óra leforgása alatt elterjedt a kolostorban, néhány nap múlva pedig a környéken, mint valami csoda. Persze, lehetséges, hogy csoda történt, de a magam részéről csupán Isten különös kegyelmének, isteni megvilágosodásnak érzem ezt a kis eseményt. Maurusból azóta nem kisebb egyházi rangú férfiú vált, mint Bonipert pécsi püspök utóda, méghozzá igen fiatalon, és személyes kiválóságán túlmenően mindehhez nagyban hozzásegítette az a hercegi csók.
A csodákról és csodatételekről talán még szólok később, mert az én életemben is jelentkeztek olyan események, amelyekről én vagy mások azt hittük, azt gondoltuk, hogy emberi ésszel felfoghatatlan isteni beavatkozás történt, de hozzá kell tennem, nem mindent szabad csodának tartanunk pusztán azért, mert okát nem értjük.
Talán egy hetet is elidőztünk Szent Márton hegyén, s oly jól éreztük magunkat, hogy legszívesebben mindörökre ott maradtunk volna, ebben a boldog és termékeny csendben, ahová légyzümmögésként hatolt csak fel a munkás világ zaja, s ahol néha még a virágok nyílását is hallani véltem az apátság gyümölcsöskertjében. Azt hiszem, ez volt életem legszebb tavasza, mintha az Edénkért egy pillanatra a földre került volna. Úgy vélem, ekkor lehettem testi és szellemi erőmnek is a csúcspontján, és bizalommal tekintettem második hazámnak a jövője elé. Második hazám? Akkor még nem, de most már békén mondhatom akár elsőnek is: Velence elsüllyedt az időben, néha azt hiszem, már csak álmomban leszek újra Gerhardus Sagredo velencei polgár, a Szent György-kolostor apátja.
Ezen a szelíd vidéken szerettem volna élni Romuald példájára, szerzetestársak közt, mégis remeteségben. Ekkor fogamzott meg bennem az elképzelés, hogy a Bakony hegység irdatlan rengetegében, mely ide csak néhány órai járás, nagyjából egyforma távolságban Beszprémtől és a Szent-hegytől, ha Isten és a király is engedi, Emrik felserdültével nyugtot lelhetnék. Igaz, a barátok emlegettek még szebb helyeket is, a csöndességet jelentő Tihont, a Bolotin partján. A nagy tavat csak később láttam meg, s nemhiába nevezik mocsarasnak: fentről ránézve gyönyörűséges, de megközelíteni igen nehéz és fáradtságos bármely oldalról, s nagy szúnyog és bögölyrajokat kell hozzá elviselni. Bár a szúnyogot is Isten teremtette, ki tudja, milyen titkos céllal, talán a békáknak eledel gyanánt, de tény és való, hogy folytonos vakarózás és csapkodás közben imádkozni és elmélkedni ha nem is teljességgel lehetetlen, de mindenképpen zavaró.
Amikor visszatértünk Esztrigánba, elkezdtem írni Az isteni örökségről való munkámat, melyet mintegy

a teremtés számbavételének terveztem el, vagyis mindannak a testi és lelki kincsnek a leltározását, amelyet Isten jó és gondoskodó atya módján reánk, gyermekeire bízott. Ebben igyekeztem válaszolni a saját, de Emrik által feltett ártatlan kérdésekre is, hogy megmutassam a világ célszerű rendjét és szent szerveződését az egyszerűtől az összetett felé. Bár nevét nem írtam le a félig pogány, félig keresztény gondolkodású Boethiusnak, akit éppen félezer évvel ezelőtt kínoztak meg és végeztek ki, leggyakrabban az ő nagy, de sok tekintetben káros és téves művével, A filozófia vigaszáról című inkább poétái, mint bölcselkedő munkával vitatkoztam, mert önmagámon is tapasztaltam kételyt ébresztő okoskodásainak gyanús jeleit. Ha hitünk elég erős, nincs szükség semmiféle magyarázgatásra, de hát nekünk, papoknak abból kell kiindulnunk, hogy sosem lehet elég erős a hit, s erősítésének minden lehető módját pártolnunk kell.
A De divine patrimonio című művecském tehát elkészült, és fáradtságos munkával még két példányban lemásoltam, s elküldtem Anasztáznak őket, aki másoltatott még kettőt, s elküldte utólagos engedelmemmel Frankföldre és Itáliába, ahol azóta még néhány másolatról van tudomásom. A későbbi munkáim másolásában Anasztáz még nagyobb segítségemre lehetett, mert Esztrigán érseke lett, és immár saját kancelláriája is volt, bár a király írnokaival is rendelkezhetett.
Esztrigánban hallottam, hogy bakonyi remeteségem gondolatát már megvalósította egy Günther nevű szentéletű férfiú, aki az erdő közepén, egy kis település környékén, Bakonybél mellett, a Gerence patak partján a király támogatásával kis monostorfélét épített. A királynak alkalmas időben szóba hoztam vágyamat, hogy csatlakozzam ehhez a kis közösséghez, de ő ehelyett követként útnak indított – nem éppen keletnek, régi s egyre dédelgetett úticélom felé, hanem Galliába, a nagy hírű Richárd verduni püspökhöz, aki már küldött szent ereklyéket a magyarföldi új templomoknak, s most újabb adományt kellett átvennem és biztonságban hazaszállítanom.
Megvallom, örömmel vállalkoztam a megtisztelő feladatra, mert ki tagadná, hogy az utóbbi esztendőkben szinte minden, ami megújítja, átlelkesíti hitünket és gondolkodásunkat, az Frankföldről s néha meglepő módon Angliából vagy Irlandból származik. Mintha a kereszténységhez viszonylag nemrégen jutott népek juttatnának friss vért az egyetemes egyház testébe, talán nem is sokára Magyarország lesz az a hely, hová elzarándokolnak új gondolatokért és tapasztalatokért...
István már váltott leveleket a nagy tekintélyű Odilóval, Cluny hírneves apátjával, aki számos ereklyét küldött volt már neki, s akit szeretetteljes szigora miatt a szerzetesek arkangyalának is neveznek. Szerettem volna Odilót is látni, de Burgundiának ez a része csak a mappán látszik viszonylag közel Verdunhöz – Clunybe nem juthattam el, pedig megtekintettem volna csaknem hatszáz könyvből álló hatalmas gyűjteményüket.
A király nagy és illő kíséretet ajánlott, én azonban igyekeztem minél kevesebb embert vinni, sikerült is lecsökkentenem a számukat négyre: Walteren kívül még indult velünk egy szekérhajtó, aki a lovakhoz is értett, és testőrzőnek két várjobbágy, aki mestere volt a szablyának és az íjnak is. Vittünk még öt vezetéklovat is, a hosszú, fedett szekeret pedig jól megraktuk élelemmel magunk és a lovak számára, amelynek ki kellett tartania Verdunig. A szekér aljára kerültek az apát úrnak és kolostorának szánt ajándékok, István bőkezűsége folytán súlyos arany és ezüstkancsók és kelyhek s egy bizánci aranyműves keze munkáját viselő feszület, melynek párját szépségben és értékben azóta sem láttam. Megvallom, egész úton mely valamivel több mint egy hónapig tartott, leginkább azért imádkoztam, ne legyen semminemű híja a rám bízott kincseknek, mert akkor ugyan én lennék az oka, hogy csekély kíséretet kívántam volt. De a hegyes Osztarrik népe barátságos volt, az utak biztonságosak, még a meredek hágóknál sem kóboroltak rablók vagy más latrok. Amint haladtunk nyugat felé, szomorúan láttuk, hogy nemcsak az utak lesznek egyre jobbak, de a települések is tetszetősebbek és a városok kőből rakottak, fallal körülvettek, nem úgy, mint Magyarföldön, ahol a király minden akarása ellenére

is több volt a pusztaság, mint a megművelt és lakott hely. A szekérhajtót Pauknak hívták, csimbókos bajszú, örökké vidám, pogányos külsejű magyar volt, aki úgy bánt a lovakkal, mint anya a gyermekeivel, s ostort vagy más efféle szerszámot sosem emelt volna rájuk. Az egyik katona bajor telepesből vált várjobbággyá, Eriknek hívták, és kétszáz fontnál is többet nyomhatott: ha mást viszünk, élelmünk még visszafelé is tartott volna, de szükség volt az erejére és a nyelvére is, hiszen ő volt a mi szánk is német földön – mert nagy szégyenemre ez a nyakatekert, ropogós nyelv nem ragadt rám, akárhogy próbálkoztam, igaz, hiányzott belőlem a jóra való elszánás is. A másik vitéz pedig Tormás volt, ami híres vezér valamely oldalági leszármazottja, aki Árpád dédunokája volt hasonló néven, s Tar Szerénd fivére, aki viszont Koppánynak volt atyja. A magyarok mint ezt megfigyeltem, csaknem mind valamely nagy és híres nemzetségből eredeztetik magukat, talán hogy kiválóságukat növeljék, s bár semmi okom, hogy kétségbe vonjam a derék Tormás állítását, az ősöknek és nemzetségeknek ilyetén számon tartása inkább pogány szokásnak tetszik, s minden bizonnyal eltűnik, ha az egyéni üdvösség és a személyes érdemek kerülnek lassacskán előtérbe. Hiszen minden keresztény embernek tudnia illik, hogy egyformán Ádámtól és Évától származunk, s Isten nem őseink, de saját érdemeinkért fog bennünket igazságosan megítélni ama végső napon. Tormásnak és Pauknak nem nagyon tetszettek a magas hegyek s a lábuknál meghúzódó falucskák, Walternek annál inkább, s különösen elcsodálkozott az itteni földművesek szorgalmán és találékonyságán, hiszen Magyarföldön sokkal kedvezőbb viszonyok között, óriási szabad termőterületek vártak megmunkálókra, itt pedig látszott, megbecsülik Isten szűkösebb adományait is. Burgund földre értünk, amely Nagy Károly halála óta bizonytalan illetőségű határterület, s úgy tetszik, mindörökre az is marad, bár most a császár hűbérese. Erik büszkén mutogatta a látnivalókat, mintha ő találta volna ki az egészet, bár ő is most járt errefelé először, de a vér szava nagy dolog, és minden alkalmat megragadott, hogy eltársalogjon az utunkba akadókkal, bár azok csak üggyel-bajjal értették rettentő, toroköblögető dialektusát.

– Ezek a németek úgy üvöltenek folyton, mintha süketekkel beszélnének – jegyezte meg Pauk bölcsen.

– Pedig hát ők a némák, még magyari nyelven sem tudtak megtanulni az istenadták.

Ez a mondás nekem nagyon tetszett, valamint az is, amit ebből megértettem, hogy a németek neve a némából származik. Mily jellemző póri bölcsesség – némának nevezni azt, aki nem beszéli nyelvünket! És persze – milyen egyszerű...

Sokéves bezártság után jólesett a magam urának lenni, jólesett utazni Isten szabad ege alatt, még jobban esett volna, ha nincsenek velem a kincsek s visszafelé a szent ereklyék – ha csak saját üdvösségem célja vezérelt volna, s egyedül, avagy Walterral ketten baktatnánk az úton, egyetlen csuhánkban, iszákunkban egy darabka kenyérrel, egy kulacsnyi forrásvízzel. Mert másként gondolkodik az ember így, másként amúgy. Krisztus urunk ezért óvott példabeszédeiben a gazdagságtól, ezért oly nehéz a gazdagoknak bejutni a mennyek országába, de még igaz megnyugvásra lelni e földi siralomvölgyben is: mert akarva-akaratlan elméjük malma tulajdonuk féltését, gyarapítását, megőrzését őrli, s egy kissé most az én elmém is a rám bízott feladat őrlésével volt megterhelve, mely jobban szaggatott, mint ciliciumom, mely már húsomba evődött, s újat kell feltennem, hogy friss fájdalmak emlékeztessenek gyarlóságomra. Richárd, mint tőle megtudtam később, a reimsi székesegyház iskolájának növendéke volt, egy ideig Clunyben is tanult Odiló apát úr keze alatt, onnan tért vissza Verdunbe, ahol korábban már élt rövidebb ideig. Nálam valamivel idősebb, izmos, magas férfi volt, külseje és viselkedése tetterős, és elegáns lovagra utalt inkább, jól el tudtam volna képzelni csillogó páncélban, karddal a kezében is.

A Szent Vanne-apátságban minden jól szervezett és kellemes volt, a liturgiában sok újítás, a szertartások rendje ésszerű és léleknemesítő, mindenki fegyelmezett és mégsem feleslegesen szigorú: egyszerűen úgy mondhatnám, hogy a kolostor légköre szeretetteljes, és minden a közösen végzett

imádságot és munkát szolgálja. Sok szép, festett üvegablak, szobor és díszes tartókba foglalt ereklyék, oltárképek és térítők tanúskodtak a kolostor gazdagságáról, pedig birtoka igen csekély, a vagyon java adományokból tevődött össze.
Richárd apátnál valóságos cserekereskedelem alakult ki ereklyékből és könyvekből, mert pénzt ilyen szent dolgokért nem lehetett általában sem adni, sem elfogadni. Miután átadtam a király ajándékait, kiválaszthattam azokat az ereklyéket, amelyek eztán magyar templomok őrzésére lesznek rábízva: a választásban nagy segítségemre volt Walter, mert magyar lévén, jobban ismerte a hazai hagyományokat és igényeket. A legtöbb időt mégis a kolostor könyvesházában töltöttem el, s bizony mondom, méltatlan módon irigykedtem, mert csaknem nyolcszáz gyönyörű fóliáns díszítette a téka polcait, vagyis több, mint amennyivel Cluny rendelkezett, és szinte az emberiség teljes gondolatkincsét összegyűjtötte Richárd és boldog emlékezetű elődei. Amikor megajándékoztam Richárdot szerény munkácskámmal, a De patrimonióval, ő válaszul nagylelkűen Szent Ambrus Expositiójával örvendeztetett meg, mely Lukács evangéliumát magyarázza bölcsen, és a nagy pogány bölcselő, Platón Timaiosz című nevezetes művével. Ez a világmagyarázat ugyan nem mindenütt egyeztethető össze a Bibliával, mégis meglepő, hogy ezerháromszáz esztendővel ezelőtt már ilyen világos elmék létezhettek, olyan mély gondolatokkal, hogy mi a hittel felvértezve sem vagyunk képesek teljes igazságot tenni. Mert pogány dolog és eretnek tévelygés ugyan azt állítani, hogy e változékony és időleges látható világ, mely minket körülvesz, csupán az örökkévaló világ másolata, s ugyan miért készített volna Isten ilyen hitványabb másolatot, hacsak nem végtelen irgalmában és kegyelmében nem, hogy bennünket, hitvány embereket elhelyezzen, de vajon kiérdemeltük-e ezt, és elégséges okai vagyunk-e ilyen nagyszabású isteni tettnek? Mindebből kitetszik a pogány szerzők gondolatainak veszélyessége is, mert olyan spekulációkra indítanak, amelyek túlvezetnek hitünk tanításának határain. Erről vitatkoztunk is Richárd apát úrral, aki csaknem odáig merészkedett az argumentum hevében, hogy gondolattal nem is lehet vétkezni, hacsak nem ütközik a parancsolatokba. De persze be kellett látnia, hogy a parancsolatok tilalmai csak a legnagyobb és legnyilvánvalóbb vétkekre vonatkoznak, és Isten a parancsolatokat egyszerű emberek szájával fogalmazta meg egyszerű emberek számára. Azt például aligha sugalmazhatta Mózesnek, hogy jó előre megtiltsa egy Platón nevű görög filozófus olvasását...
Úgy tíz napig időztünk Verdunben, és még szívesen maradtam volna, Richárdot megkedveltem, és úgy éreztem, ő is engem. Sok érdekes emberrel találkoztam, közülük kettő gyakorolt rám nagy hatást. Az egyik Richárd legkiválóbb tanítványa, Poppo volt, aki ekkor már a német császárság több apátságát irányította. Megtudtam róla, hogy lovagi életet élt, s az esküvője előtti éjszakán csodás álmot látott: a Szent Szűz mosolyogva invitálta az alázatosság és engedelmesség hajlékába. Ez ugyan a menyasszony szemszögéből elég kellemetlen dolog lehetett, és a Szűzanya igazán előbb is szólhatott volna Poppo atyának, de hát így kellett történnie. Egyik éjszaka zsolozsma után még magamban is imádkoztam egy darabig, amikor a folyosó felől különös zajt hallottam, kíváncsian kimentem, s Poppo atya ajtaja mögül egyre erősebben szűrődött ki a korbácsütések ütemes zaja, és az atya zihálása. Megtudtam, hogy minden éjszaka megostorozza magát, ha valami vétket elkövetett, azért, ha pedig nem, hogy megelőzze. Megvallom, ifjabb koromban magam is folyamodtam már a flagellációhoz, melyet minden bizonnyal Benedek atyánk is gyakorolt subiacói remetebarlangjában, az ördögi kísértések ellen. De az önostorozás igen legyengíti a testet, alkalmatlanná teszi a másnapi munkára, s veszélyes lelki torzulásokhoz is vezethet: az ember egy idő után már szinte kívánja a testi fájdalom érzetét, mely gyönyörérzetté válik, s így a lélek ismét csak az ördög csapdájába esik. Poppo atya immár hatalmasabb egyházi férfiú lett, mint mestere, Richárd, s lám mégis el-eljön tanácsért vagy csak baráti szóra, és nem szégyenkezik sem amiatt, sem hogy mások is fültanúi önsanyargatásának. Richárddal az

is szorosra fűzte kezdődő barátságunkat, hogy ő is tervezte, hamarosan útrakel a Szentföldre, méghozzá ha lehetséges, gyalogszerrel és Magyarországon át, mégpedig sokadmagával, mert számos frank és belga zarándok csatlakozna hozzá, ha biztonságukat szavatolja.
A másik atya, akinek különös sorsa mélyen megrázott, akárcsak Isten kegyelme és Richárd szívbéli ereje, Leduin volt, immár a St. Vaast apátság feje, aki egy alkalommal maga beszélte el a következőket.
Richárd mintegy másfél évtizede nagy lazaságokat tapasztalt az arrasi St. Vaast apátságban, és szigorú, új szabályokat és rendelkezéseket hozott a Regula szellemében. Ez sokaknak nem tetszett, akik benne csupán az idegent, a betolakodót látták, többek között nem tetszett Leduin atyának sem, aki az ördög csábításának engedve merényletet tervezett Richárd ellen – kísértetiesen hasonlót, mint amilyet később a király ellen –, belopódzott cellájába, s már-már lesújtott a békésen alvó apátra, amikor karjába rettentő fájdalom állott be, és megbénult. A gyilkolóeszköz pedig kiesett bénult kezéből. Isten ítélkezett így. A bűnös térdre esett, megvallotta rettentő vétkét a felébredt Richárdnak, aki eztán maga mellé vette, s nemcsak megbocsátott neki, de legkedvesebb tanítványaként bánt vele, s most éppen Leduin lett ugyanannak az apátságnak a vezetője... Valóban, csodálatosak Isten útjai, s helyesen cselekedett Richárd, hogy maga mellé emelte az ördögtől elvakított ellenségét, mert így a Sátán szűkölve és felsülten távozhatott egy nagy tettekre hivatott lélekből. Leduin mohón kérdezősködött Magyarföld felől, elmondta, hogy szívesen jönne hosszabb időre, de akár végleg is ide, mert térítőmunkára vágyik, s még többen is akadnának arrasi apátságából is, de szülővárosából, Liége-ből is. Csupa kedvező, szép dolgot mondtam neki arról az országról, amelyet már választott hazámnak éreztem, és hallgattam mindarról, amiről mást mondani undok hazugság lenne, de világgá kürtölni azért nem szükséges.
Mint már mondottam volt, szívesen maradtam volna még, de főleg Richárd és a könyvek miatt, de húzott is haza sok minden, főleg Emrik, akit – itt külhonban világlott ki igazán – már saját fiamként szerettem (ha ugyan az én esetemben ennek nincsen is sok hasonlatértéke, mert egy pap ugyan miként szeretheti saját fiát?). Különösen vonzotta haza a vágyódás Paukot és Tormást, akik sehogyan sem tudtak megbékélni a burgundi ennivalókkal, még kevésbé a főzés módjaival, s a híg sörrel, amit Verdunben az atyák maguk erjesztettek, mert bor csak ünnapnapon járt az asztalra.
A barátok alaposan átnézték, megjavítgatták úti szekerünket a kolostor műhelyében, hogy a nagy utat visszafelé is baj nélkül szolgálja végig, sőt a szekér kasát még jóféle bőrrel is bevonták, hogy az eső át ne áztassa.
A szekérderékba most a szent ereklyék kerültek, erős, pántos tölgyfa ládába, a selyembe göngyölt szent csontok bőrben és szalma között.
A visszaút is eseménytelen volt, azzal a megszorítással, hogy Erik egyik éjszakai pihenőnkön egy tavernába tévedt, ott felöntött a garatra, és valami miatt alaposan elnáspángolták. Útitársaim arcán láttam, hogy nem nagyon bánkódtak miatta.
A király azonnal fogadott, és apróra kifaggatott utunkról és a szentéletű Richárd apátról, majd felhozták az ereklyéket, és azokat is szép sorban megmutogattam, a legértékesebb darab kétségkívül Krisztus urunk keresztjének egy parányi szilánkja volt, gyémántba foglalva, üvegszelencében. A király megjegyezte, hogy csak durva ízlésű, rossz keresztények foglalhatták gyémántba ezt a szilánkot. Sejtettem, mire gondol, de kíváncsiságból megkérdeztem.
– Azért, atyám, mert habár az a szilánkocska csupán fából van is, felfoghatatlanul értékesebb bármely más, ritka és szép anyagnál, s ha mégis gyémántba foglalták, csak abból indulhattak ki, hogy értékét ezzel is jelzik, sőt emelik. Csak a csúf és nemtelen embernek kell a szép köntös: a szép és nemes ember vagy asszony bárminő köntösben ugyanaz marad.

A király végighallgatta útibeszámolómat, megtekintette az általam kapott és vásárolt könyveket, íróhártyákat, finom pennákat és kódexszínezőket, majd a nagylelkűen rám bízott aranyak maradékát hasonló célra ajánlotta, hogy azzal is szabadon rendelkezzem. Mivel még soha nem láttam ilyen jókedvűnek a királyt, megkockáztattam a kissé merész kérdést, vajon meddig szándékozik Emriket gondjaimra bízni, s megemlítettem Bakonybélt mint alkalmatos helyet visszavonulásomra. Kissé összevonta szemöldökét, de pontos választ adott: Emrik férfivá övezéséig, amikor a rend és szokás szerint megkapja a bihari dukátust, és kis-király lészen.
Pauknak, Tormásnak és Eriknek egy-egy aranyat adtam ebből a pénzből szolgálataikért, Walter pedig visszaindult a Szent-hegyre, azzal az erős ígérettel, hogy csatlakozik hozzám, mihelyt letelik időm a herceg mellett, s addig is előkészíti remeteségem jövendő helyét. Meghagytam neki, ne hírelje el szándékomat, mert nem akarok valami nagy kirajzást sem Márton hegyéről, sem máshonnan, mert türelmetlen, buzgóságra hajló szerzetes mindig akadna bőven, de ezek közül sok a kolostor fegyelme elől szöknék öntudatlan is, nem mérvén fel, hogy a remeteélet még nagyobb, mert önkéntes és magunk által szigorúan ellenőrzött szigorúság és belső rend.
Csak eztán kerestem meg Emriket, akire egyhónapi távollét után ismét más szemmel tudtam nézni, észrevettem, hogy megsápadt, megfogyott, de akkor csak a kamaszodás gyötrelmeire gondolhattam, s csak akkor... csak később tudtam meg, ekkor köthette fel első ciliciumát, s a fájdalmakhoz nem szokott ifjú test szenvedése sápasztotta meg Emriket.
Emrik tizenhat esztendős korára jóval többet tudott, mint amennyit egy királynak tudnia kell és illik. Tiszteltem a király akaratát, nem faragtam belőle sem tudóst, sem papot, pedig minden képessége megvolt ezekhez is. Azon persze el lehet gondolkodni, mire van szüksége egy koronás főnek: mert igen kevés királyról, császárról és más főhatalmasságról tud a krónika, akik kiemelkedtek erudicióban és kegyességben – ezeknek nevét aztán úgy is jegyezték fel, és őrizték meg, mint csodálatos lényekét. Július Caesar, Nagy Konstantin, Marcus Aurelius vagy az angolok nagy királya, Alfréd... Platón úgy álmodozott, hogy tökéletes birodalom élén tudósoknak kellene állaniuk, s lehetséges, hogy egyszer majd így lesz, most azonban és sajnos, úgy hiszem, még sokáig, inkább a katonai erények szükségeltetnek, mert az országokat mindenütt a fegyverek erejével vezetik és őrzik, nem az értelem és a szeretet igéivel, amelyeket az Egyház őriz meg jobb időkre.
Marcus Aurelius írta: „Ne reméld a földön Platón államát!” – és bizony, igaza lehetett. A bölcs pogány császár elmélkedéseinek vékony könyvecskéjéhez még Itáliában jutottam, de sajnos, megszerezni csak később sikerült, hogy Emriknek pontosan idézhessem azokat a gondolatokat, amelyek valahol itt, a Garam mentén, Pannóniában fogamzottak meg. „Ázsia, Európa – kicsi zuga a világnak, a világóceán – egy cseppje a világnak, az Athos-hegy – földtúrás, az egész jelen – az örökkévalóság egy pillanata. Minden kicsi, változó, esendő.” A császár a természet szemszögéből mondja ezt, én az Isten szemszögéből fogadom el. De élet és halál dolgaiban olyan erkölcsöt hirdet, amelynek tisztasága keresztény ember számára is megszívlelendő, elősegíti az aszkézist és a jócselekedetek gyakorlását. A királyoknak írt intelmeknek tartalmazniuk kellene Marcus Aurelius gondolatait is, mert a hatalmasok szívesebben fogadják meg azok tanácsait, akik maguk is megízlelték a test és lélek feletti hatalmat.
Frankföldi utam sok hasznos tapasztalattal ajándékozott meg, olyanokkal is, amelyek szinte észrevétlenül ivódtak elmémbe: ezért hasznos az utazás, mert az élet, a szokások és a nyelvek türelmes és tapintatos tanítómestere: még a frankok első hallásra rettentő, orrhangú zagyválásából is ragadt rám valami, csak a könyörületes Isten a tudhatója, hogyan ronthatták el néhány évszázad alatt a mi szép, világos és rendszeres latin nyelvünket... Igaz, megrontották azt Itáliában és Hispániában és mindenütt, ahol a barbárok megbicsakló nyelvvel használatba vették a kultúra nyelvét. Meglehet,

nincs messze az idő, hogy poros könyvekbe lesz zárva mindaz, amit ma még értünk sokan, amint a régi görögök nyelve vagy még inkább a szent héber és arámi nyelv is csak kevesek tisztessége.
Ám ezen a világon minden romlandó és változékony, nemcsak porból lettünk, s porrá leszünk, de még maga a por is romlandó és változékony, csak Isten szelleme lebeg a semmi felett örökkön-örökké.
Ma vagyon Krisztus urunknak születése napja. Nagy ünnep ez a keresztény világban, a második legnagyobb, mert az első mégiscsak Húsvét – ezt a pogányok aligha értik, hiszen Húsvét a mi Urunk halálának az emlékezete, de a feltámadásának is, amellyel az emberiséget megváltotta bűneitől: születése szelíd szépsége ígéret erre, a feltámadás pedig a megvalósulás.
Elvettük a pogányoktól régi ünnepeiket, kell, hogy újakat, szebbeket adjunk helyettük, még az sem baj, ha egyes ünnepek dátumai és alakjai összemosódnak. Nem baj, ha az egyszerű nép szokásai kissé kiszínezik, eltorzítják a Betlehemben történteket: ilyenkor minden papnak maga köré kell gyűjtenie a gyermekeket, és elbeszélnie ezt a csodás történetet, az sem kárhoztatandó, ha a gyermekek, mint néhol láttam, maskarába öltözve megjelenítik a szent cselekményt.
A bajor papok tűzzel-vassal irtják az ilyen játékokat, amint az életfa állítását is, amely az örök újjászületést jelképezi a pogányoknál – de ha ez az újjászületés Krisztus urunk születése is egyben? Más lenne a helyzet olyan hittel, mint amilyen például a kegyetlen moszlim vallás: velük a kereszténység sohasem békülhet, mert tételeiket ismerjük, és nem érthetünk velük egyet, ahogyan ők sem mivelünk, s amíg ők karddal térítenek, mi sem elégedhetünk meg a kereszt erejével.
Emrik férfiúvá övezése előtt egy héttel afféle tanulmányi vizsgálatot tartottunk, hogy – a királlyal egyetértésben – megadjuk a módját Emrik elmebeli fejlődését bemutatandó, s némiképp megkönnyítsük az én távozásomat is az udvarból, melyre már igencsak vágyódtam. Ennek okait jórészt már elsoroltam, talán még egyet hozzájuk tennék: az én kevés étkű, böjtös természetemnek nem nagyon felelt meg az egyre több, félig-meddig kötelező étkezés különféle alkalmakkor, külföldi követek kikérdezése és traktálása vagy ünnepek idején. Éreztem, széthullik kezem között időm maradéka, nem tudok az elmélkedésre és az írásra elég időt szakítani, és zavar az a sokféle világi gond, amellyel akarva-akaratlan találkozik az ember, ha a világi hatalom központjában él. Mint megtudtam, a felövezés szertartása a pogánykorban is élt a magyar törzseknél, most a lovaggá ütés ceremóniájával együtt végezték el. A vizsgálat, amelyre hivatalosak voltak az udvari főpapok és világi főemberek is, pompásan sikerült, pedig nem beszéltük meg a herceggel előre a felteendő kérdéseket, ahogyan az ilyen egzaminációk általában történni szoktak, sőt még igyekeztem is a hatás kedvéért alaposan kiforgatni tudományából, s megzavarni biztonságában. De a hercegnek csak szeme villant büszkén, elmosolyodott, s ékes latinsággal válaszolt, citált még olyasmit is, amit tőlem ugyan nem tanulhatott, mert szégyenszemre én sem tudtam...
E legfelhőtlenebb napokban ismét baljós jelek, előérzetek gyötörtek, Emrikkel kapcsolatban is, de ez talán annak köszönhető, hogy minél vígabb emberek vesznek körül, annál inkább a halál jut eszembe, s fejük felett gyakran látni vélem a halál fekete, kérlelhetetlen angyalát körözni lassan, egyre kisebb körökben. A díszes kardot apja kötötte derekára, s Emrik a bihari hercegség mellett megkapta a nyugati gyepük őrzésének feladatát is. Ennek nemcsak forma szerint kellett eleget tennie, mert a császárság felől kemény, háborús szelek fújtak, s a király háromféle erőfeszítést is tett a háború elkerülésére. Békülékenynek mutatkozott a németek felé, szövetségeseket keresett keleten, és megerősítette a gyepüket.
Ekkor már tudtam, miért vagyok én csaknem tíz éve kiválasztott marosvári püspök. Mert nem foglalhatom el egyházmegyém székhelyét. És miért nem? Mert ott Ajtony volt az úr, hatalmasabb, mint Koppány és Gyula együtt, gazdagabb és ravaszabb. Nyíltan sosem fordult szembe a királlyal, de a Tisza, Maros, Körös és Temes vidéke azért őt uralta, s csak névleg Istvánt. Felvette Ajtony a

keresztséget, de úgy mondták, hét feleséget, avagy ágyast tartott, s görög papokat hozatott, azoknak épített monostort Marosváron. Az erdőelvi sóra, amelyet a Maroson, a Tiszán szállítottak, vámot vetett, megcsúfolva a király jogát mindenféle vámpénzre. És nem lehetett tudni, Bizánc mikor dönt úgy, hogy Ajtonyt, félig-meddig vazullusát, Magyarföld trónjára kívánja juttatni.
De Ajtonynak nagy hada volt, és nemzetsége mindenfelé elterjedt az országban, s a pogány hithez húzók benne látták reménységüket, hogy újból előhívhatják az erdők mélyéről, a hegyi barlangokból az utolsó táltosokat, ismét áldozhatnak lóval annak a pogány hadi istennek, aki szerintük a világra ügyel.
Itt, a régi Pannónia területén, a Dunától nyugatra mintha a keresztény hitnek is jobb talaj jutott volna: a szívek mélyebben, őszintébben nyíltak meg Krisztus előtt. A keleti pusztaságokon talán már eleve azok a törzsek maradtak s telepedtek le, akik jobban ragaszkodtak a régi törvényhez, a régi szokásokhoz és hiedelmekhez. Amikor évekkel utóbb megláttam magam is azt a határtalan síkságot, ahol a szemhatár mindenfelé a lapos föld, akárcsak a tenger, megéreztem valamit ezeknek a vad törzseknek a vágyaiból, a zabolátlan szilajságából. Hegyek és völgyek között élve tűnődőbb és társakra vágyóbb lesz az ember.
A jámbor Günther visszament Rinchnachba, s kis kolostora Bakonybélben spirituális vezető nélkül maradt. A kis közösség nem alkotott önálló apátságot, így hát apátja sem volt, és az ott élők nem éltek szoros függésben, avagy különös szabályok szerint. Mindenki akkor és úgy imádkozott és dolgozott, amikor és ahogyan lelkiismerete megkövetelte. Ezt a függetlenséget és kötetlenséget sem a püspökök, sem az apátok nem támogatták, mert csorbította hatalmukat és ellenőrizhetetlenné tette a hierarchiát, de nem örültek ennek a nemzetségfők sem, mert papnak menni kiváltságot és kiválást jelentett, s egy jó rabszolgától vagy kézművestől senki sem vált meg szívesen és önként csak azért, mert az illető személy remeteségre akarta adni fejét. A király törvényei erről nem mondtak bővebbet, s lényegében a kánonjog sem nyilatkozott a nem formális egyházi kötelékek elfogadhatóságáról.
Mivel nem akartam ezeket a gyűlölségeket kiérdemelni, azon voltam, hogy csupán kevesen legyünk Bakonybélben, és lehetőleg csak felszentelt személyek, akik rendelkeznek elöljárójuk engedélyével, s csupán néhány laikus testvér és szolga ottlétéhez járultam hozzá. Mert kellett szekérhajtó, lovász, aztán vasveréshez, ácsoláshoz értő ember, és vadász, aki távol tartja a farkasokat s néhanap vadhúst ad a konyhára, melynek szakácsa is kellett, hogy legyen. Női személyt azonban nem tűrtem meg Bakonybélben, többféle jó okból is. Eltekintve attól, hogy az asszonyi állatok puszta látványa is bűnös gondolatokat kelthet az önmegtartóztatásban élő férfiakban, civakodó és perlekedő, szószátyár természetük ellentétes a csönd és nyugalom követelményeivel. Szegény Szókratész példája örökké szemünk előtt kell, hogy lebegjen: Xantippékre még szolgálói minőségben sincs szükség ott, ahol komoly munka vagy elmélkedés folyik. Bizony, az apácákról sincs sokkal jobb véleményem, az Úr bocsássa meg nekem, de nem véletlen, hogy Krisztus urunk idejében a szent hivatás csak férfiak számára volt nyitva. Ugyan, miképpen képzelhetnénk el egy női tanítványt, avagy evangélistát... vagy ami még rosszabb, prófétanőt? Az ilyesmi a pogány fantáziának való, a görögöknél bőven vannak istenek és istennők, van is köztük éppen elég civakodás és bujálkodás a történeteik szerint. Ha nem kötne a szentgyónás titka, ennél sokkal többet és cifrábbat is tudnék mondani minderről.
Hogy kiválasztott marosvári püspök voltam, az tényleges hatalmat ugyan nem sokat adott, de javadalmazásban és tekintélyben annyit igen, hogy szerény szándékaimat baj nélkül megvalósíthattam. Az pedig, hogy a kis-király nevelője voltam, hozzájárult ehhez, mert Emriket mindenki szerette, még azok is, akik sohasem látták, sőt azok is, akik apjára keménysége miatt vagy más okokból haragudtak, vagy talán a régi hitért meg is ölték volna.
A bakonyi rengetegnél szebbet és alkalmasabbat aligha tudok elképzelni, különösen a tölgyeseket

szeretem – akárcsak a vaddisznók és az őzek, szarvasok. A tölgyet a pogányok szent fának tartják, s egy-egy sok évszázados, terebélyes fáról mintha maga a vén Idő tekintene rám, öregemberes méltósággal és megfontolt derűvel. Walterral gyakran bolyongtunk ebben a rengetegben, egyszer gyalogszerrel Szent Márton hegyétől egészen Beszprémig, el-eltévelyedve, de végül mindig visszatalálva a helyes útra.
Akkoriban sok kóborló ember és remete tanyázott Szála vármegyében és a Bakonyban, de hallottam szentéletű remetékről a Vág mellől is, Zoerard Andrásról és tanítványáról, Benedekről. Nagyböjt idején csak negyven diót fogyasztott András, és ülve aludt egy fatönkön, ülőhelye támlája hegyes nádszálakból állt, amelyek hátába fúródtak, és a fején valami fakorongot viselt, amelyre négy követ függesztett, így minden mozdulatnál fájdalmat okoztak. Ha igaz ez a mendemonda, akkor ugyan tiszteletre méltó, ám számomra mégsem elfogadható módját választotta a remete az önbüntetésnek, mert a magunkra mért szenvedés nem csorbíthatja az isteni szándékot, amellyel testünket megalkotta, s főként mások szemében nem szabad, hogy nevetségessé vagy szánalomra méltóvá tegyen. Márpedig a szentéletű remetére mindenki, aki a világban józan és munkás életet él, csak szánalommal tekinthet, s még jó, ha bolondnak nem tartja. Vagyis szenvedéseinkkel is lehetőség szerint mértékkel és mások hasznára kell lennünk.
Emriktől búcsúztam el utoljára. Akkor adtam oda néki emlékül azt a különös, kelta keresztet, amelyet Verdunban kaptam egy irlandi baráttól: a kimondhatatlan nevű, vörös hajú és szakállú, barátságos emberke mindenáron rám erőltette ajándékát, súlyos, kövekkel kirakott aranykeresztet, melynek szárai négylevelű lóhere gyanánt széthajtottak. A híres lindisfarne-i kolostorból jött vándorútra a kontinensre, s mivel viszonzásképpen pénzt nem adhattam neki, útiruháinkból, melyek közül egyes darabok nyestprémmel voltak bélelve, adtam neki, amit nagy örömmel fogadott. Milyen szép is lenne, ha végre valóban egy akol, egy pásztor lenne a világon, s a pápa szentséges vezetése alatt ugyanegy nyelven érintkező emberek élnének mindenütt a keresztény hit parancsai szerint!

Megöleltük egymást Emrikkel, megáldottam, mintha elhessegethetném azt a fekete angyalt a feje fölül. Nem utoljára láttam, mert körülbelül egy évvel később úgy intézte, hogy a Bakonyban vadászgatott, s amúgy bőrzekésen, hosszú bőrsüvegben, vidáman és egész férfivá cseperedve gyönyörködhettem benne. Bár minálunk szerdán, pénteken és szombaton böjt volt, s csak halat ettünk, vízben főzve, a vadászok asztalára felhordattam minden jót, amit csak találtunk, s a kedvéért magam is bort ittam, nem pedig márcot. Erről a látogatásról később sokféle szóbeszéd terjedt el a jámbor parasztok között, mint ahogy énrólam is, mert a remeteség mindig jobban megfogja az emberek képzeletét, lévén, hogy különösebb és főképp mindenki által ellenőrizhetőbb, mint a cellabeli magány.
Walter építtetett nekem egy különálló kunyhócskát, távolabb a közös épületektől, amely félig egy barlangban állt, hátsó fala maga a barlang volt, így, ha a kunyhó előtt nem lehetett tüzet rakni, odabent jól és biztonságosan éghetett, a füstjét pedig valami barlangi kürtő magától elvezette. Erre vágytam már nagyon régen, erre a mélységes csöndre, a természet neszeire, Isten szinte testi közelségére, és egy patak szelíd csobogására. Sajnos, télen a kunyhó túlságosan hideg volt, a barlangból is szinte sütött a hideg, gyakran eltűnődtem, hogyan is lehetett élni, amikor őseinknek szinte mezítelenül kellett vadászniuk és halászniuk a Paradicsomból való kiűzetésük után, s talán még a tüzet sem ismerték, ámbár Káin és Ábel már tűzáldozatot mutatott be az Úrnak.
A matutinumot, a prímát és a vesperázst sohasem mulasztottam el, még lázas betegen sem, ha még jártányi erőm volt, és Isten különös kegyelméből a kórságok mindvégig elkerültek, ebben bizonyosan szerepet játszott öröklött testalkatom és egészséges életmódom is, valamint az a tény, hogy nem foglalkoztam túl sokat testi nyavalyáimmal és nem képzeltem magamnak különféle kórokat, mint nem

egy idősebb rendtársam.
Egyébiránt Günther alatt épült egy télen igencsak szellős ebédlő, amely a nappali együttlétre, közös beszélgetésre, felolvasásra is jól szolgált, ezt később együttes erővel megerősítettük, és egybeépítettük a konyhával, hogy télen annak melege ne szökjék el, s az edények felhordását is megkönnyítsük. Volt egy közös hálóterem is, de aki akart, példámra építhetett magának külön kunyhót, a kolostori cella helyett, mert elmélkedő embernek a magány és a közösség közötti egyensúlyra igen nagy szüksége van, s egyikben sem szabad korlátozni, különben vagy nyáj alakul ki, vagy vademberekből álló horda.
Emrik az én tanítványom volt, így minden világi rangbéli különbség ellenére – már a koromnál fogva is – felöveztetéséig gyermekként bántam vele, még ha a szokásosnál nagyobb tisztelettel is. Amikor bakonybéli communitasunk vendége volt, betartottam a Regula ama rendelkezését, hogy Krisztus urunk példáját követve a szerzetesek mossák meg a vendégek lábát. Ezt a mandátumot mi egyébként egymással szemben is betartottuk, de csak ünnepi alkalmakkor, mert az alázatosság eme szertartása minden este túl sok kényelmetlenséggel járt volna. Viszont a konyhai hetességet felváltva vállaltuk, én magam is, mert a kevélység vétke könnyen elhatalmasodik abban, aki hagyja magát kiszolgálni, s azt képzeli, hogy imáival fizet mások verítékéért. Mert az Egyház a szent apostolok idejében volt lélekben leghatalmasabb, éppen legnagyobb szegénysége idején. A magas vendég tiszteletére felfüggesztettem a szilenciumot, és a terített asztalhoz hívtunk mindenkit, a szerzeteseket, a szolgáló testvéreket és Emrik vadászait is. Jobbára magyarul folyt a szó, s habár még mindig csúnyán és törve beszéltem a nyelvet, amelyen úgy hiszem, életem végéig nem tudok szépen megszólalni, azért még a tréfákat is megértettem, amelyeken megmérhető, behatoltunk-e már valamelyest egy nyelv szellemébe. Később, négyszemközt és immár latinul országos ügyekről is ejtettünk szót, s az udvartól való távollét felcsigázta érdeklődésemet a hírek iránt, s egyúttal megerősített szándékomban, hogy ameddig királyi parancs nem szólít el, nem mozdulok Bakonybél áldott nyugalmából. A világ viharaival szemben a nyugalom kikötője volt ez számomra. Az erdő vadjai is megbarátkoztak jelenlétünkkel, volt egy kedvenc és mások által nem frekventált pihenőhelyem, ahol szívesen üldögéltem alkonyat előtt, egy göcsörtösen, féloldalt nőtt fa ingázó törzsén, amelynek koronája szinte lugast alkotott körülöttem. A rothadó avar édeskésen fanyar illata társul ehhez a helyhez, és az először gyanakodva közelítő őzek és szarvasok látványa. Egy különösen bátor és szelíd szarvas egészen hozzám édesedett, s később apróbb csemegéket is elfogadott kezemből, télvíz idején pedig komolyabb táplálékért heremusunk épületei közé is bemerészkedett. Ebből aztán valóságos legenda lett a környékbeli földművelők és erdei népek között, és persze azt kezdték terjeszteni, hogy Gyirót fráter mert a derék magyarok többsége valahogyan így ejtette nevemet – csodát művel az erdei vadakkal, s azokat tenyeréből táplálja. Később még nagyobb lábra kapott a szóbeszéd, amikor egy sebesült, agyonéhezett farkaskölyökre bukkantam, s megszánván hazahoztam, felnevelgettem, mit sem törődve a jámbor testvérek félelmeivel és erőtlen tiltakozásával. Romulusnak neveztem el, kissé tiszteletlenül, és Romulus azóta is híven szolgál, és még senkiben nem tett kárt, úgyhogy gyanakodni kezdtem, hátha kutyakölyköt „szelídítettem meg”, de vadászaink egybehangzó véleménye szerint valóban farkas az istenadta. Ez a kicsiny példa is mutatja, hogy tele vagyunk hamis félelmekkel és gyűlölségekkel, olyan természetesnek tartott előítéletekkel, amelyeket maga a természet sem támogat. Igaz, Romulus heremusunk-ban sohasem marad éhen, ha pedig éhes, akkor az eb is, az ember is gyakran kegyetlen ragadozóvá válik.
Emrik vadászainak kutyafalkája csaknem széttépte Romulust, akiben feltámadhatott a farkasok büszkesége és indulata, mert ahelyett hogy elmenekült volna, szembefordult az ebekkel, s néhánynak alaposan el is vette volna a kedvét a csaholástól, ha együttes erővel és kiabálással el nem választjuk

őket. Minden bizonnyal a szaguk különbözhetik élesen, mert, mint mondottam, szemre egészen kutya formája van az én farkasomnak.
Emrik már elbúcsúzott, amikor eszébe jutott, hogy egy levelet is át kell adnia, amelyet részemre egy frank futár hozott Esztrigánba. Mint sejtettem, Richárd írta Verdunből, s bejelentette, október elején indul el gyalogszerrel, mintegy ezer főt számláló zarándokcsapattal. Az utat adományaival támogatja a normandiai herceg őfensége, s a zarándokseregben lesz Angouléme grófja is. A menet előreláthatólag az újév elején vagy az óév végén halad át Magyarországon, az időjárástól és az utak állapotától függően. Richárd apát jelezte, hogy külön levélben kérte István király kegyes támogatását és jóakaratát a zarándoklat elősegítésére. Mindenesetre Emriket megkértem, úgy is mint a nyugati gyepük urát, hogy kezdettől fogva segítse a sereget, étellel-itallal és lehetőség szerint télvíz idejére való szálláshelyekkel, s adasson melléjük katonákat, nehogy szégyenszemre martalócok támadjanak a fegyvertelen, békés menetre, amint ez nem egy országban előfordul.
Már Karácsony havában felutaztam Esztrigánba, hogy ott várjam Richárdot, s amikor még a nagy ünnep előtt megérkeztek, igazán tiszta örömmel üdvözöltem őket Magyarföldön. Erősen csábított, tartsak velük, s magam sem értem, miért nem ragadtam meg a kedvező alkalmat: a király nem tagadhatta volna meg engedélyét. Az igazsághoz tartozik, hogy jól éreztem magam Bakonybélben, ifjonti vándorlási vágyam lehorgadt, és ráeszméltem arra, hogy nem a hely számít, hanem az idő. S ha az idő alkalmatos, mindenütt Isten színe előtt lehetünk.
Másrészt, amennyire vonzott Richárd társasága s a vele való hosszú társalkodás lehetősége, annyira taszított a rengeteg zarándok szedett-vedett tömege, mely Istennek talán nem tetsző, de miért titkolnám, ha Őelőtte úgysem vagyok rá képes. A tömegek látványa mindig zavart és felmérgesített, még a nagy templomokban összegyűlt tömegeké is, mert valami nyájhoz hasonló kisugárzása van, amely nem tesz jót a tiszta gondolkodásnak és elmélkedésnek. Két-három emberrel még lehet hasznos társalgást folytatni, akár vitatkozni is, de nyolc-tíz ember már semmi bizalmas közlésre vagy finomságra nem alkalmas. Prédikációimat mindig úgy mondom, mintha egyetlen embernek beszélnék, képzeletben összeolvasztom a jelenlevőket egyetlen személyiséggé, avagy önmagam jobbik énjét vonatkoztatom el és szólítom meg. Bizonyára bennem van a hiba, mert nem egy embert – köztük papokat – ismerek, akik jól érzik magukat az embertömegben, és szívesen elvegyülnek arc nélküli oltalmában és felelőtlenségében, állati kisugárzásában.
Richárd nagy elismeréssel nyilatkozott Pannóniáról és a király vendégszeretetéről. Szavaiból kitűnt, hogy barbárabb és félelmesebb vidéknek gondolta, s azt is hozzátette, hogy a zarándokok közül sok szerzetes fontolgatja, hogy Jeruzsálemből visszafelé jövet a király engedélyével hosszú időre vagy végképp Magyarföldön marad. Az én példám is sokakat ösztönzött erre, mert látták azt a megbecsülést, amely körülvett, s amellyel rangomon túlmenően és puszta szeretétből az egyszerű nép is megtisztelt. Hogy Jeruzsálembe nem jutottam el, s valószínűleg már sohasem jutok, azért furdal kissé, mint egy azon sok dolog közül, amelyet álmainkból nem váltunk valóra. De az ember élete hasonlatos az egyre szűkülő úthoz: előbb tágas tér, amelyen megszületünk, majd széles és számos irányba egyformán csábító országút – de az idő múlásával gyalogúttá, ösvénnyé keskenyedik, s nem lehet visszafordulni róla, mert odaköt saját múltunk, kényelmességünk, az életben betöltött szerepünk és az emberek rólunk alkotott véleménye. S habár minden út végén a halál várakozik, nem lehetünk bizonyosak, hogy azon is túl a pokol, a tisztítótűz vagy a mennyország vár ránk.
A király társzekerek sokaságát töltette meg élelemmel a zarándokok számára, s minden baj nélkül elhagyták az ország határát, messze földön hirdetve Magyarföld biztonságát és vendégszeretetét. A puszta félig pogány magyarjai talán furcsálkodva bámulták a menetet, amelyben voltak nagy keresztet cipelő, torzonborz alakok, önostorozó aszkéták is, de nem csaptak le rájuk és nem csúfolták meg őket.

Amint a zarándokok hosszan kígyózó menete elhagyta Esztrigánt, és délnek fordult, én is visszaindultam Bakonybélbe. Nemcsak kedves remetetársaim közössége várt vissza, de szarvasom és Romulus is. Kihasználtam a csöndes téli hónapokat, és megírtam Szent Pálnak a zsidókhoz írt leveléhez, illetve az első fejezethez szánt magyarázataimat. Maga a levél rendkívül érdekes, annál is inkább, mert pontosan nem tudjuk, a zsidók milyen közösségéhez intézte, hiszen Krisztusnak igen kevés követője akadt Pál idejében. „Te Uram kezdetben alapítottad a földet és a te kezednek művei az egek. Azok elmúlnak, de te megmaradsz, és mindazok, mint a ruha, elavulnak. És palástként összehajtod azokat és elváltoznak, te pedig ugyanaz vagy és a te esztendeid el nem fogynak." Mindannyian pontosan tudni szeretnénk, mit jelentenek ezek a szavak: vajon ég és föld elmúlása majdan újjáteremtéssel is jár-e. Úgy kell, hogy legyen, mert a testnek feltámadását ígérte meg az Úr, és valljuk, márpedig ég és föld nélkül porhüvelyünk ugyancsak különösen festene. Ha az időket és térségeket szférikusan, azaz réteges gömbként képzeljük el Püthagorász nyomdokain, akkor Szent Pál avult ruha-, illetve palásthasonlata jól követhető: Isten összehajtja a térségeknek és időknek ruháit (mely avítt gönc egyik ráncának szerencsétlen tetvei vagyunk), és erőteljes mozdulattal kirázza: új ég, új föld teremtődik nekünk és körénk. Azért mondom, hogy nekünk, mivel Istennek nyilvánvalóan semmi szüksége nem lehet sem a térre, sem az időre, mivel ezeken kívül létezik végtelenül és öröktől fogva, örökkön-örökké.

A verduni kolostorban láttam olyan íróműhelyt, mely felülmúlta a velenceit, ahonnan való Bibliámat mostan is őrzöm. Megfigyeltem tehetségem szerint a burgundi miniátorok munkáját, és szinte irigyeltem őket, ahogyan válogattak a gyönyörűséges míniumvörös, kék, ezüst és arany színek között, mintha az Úr virágoskertjében szorgoskodnának.

Itt Bakonybélben berendeztem egy kis szobácskát kódexmásolás céljára, mert erősen föltettem, hogy minden kezemhez jutott értékes munkából legalább egy másolatot készíttetek. Sajnos, ezt a tervemet nem sikerült beváltanom, csak részben, mert Walteren kívül alig találtam alkalmas és hajlandó másolót, a miniátori munkához pedig még ritkább tehetség és türelem is szükségeltetik. Felállítottam azonban egy szerény skólafélét az erdei emberek gyermekeinek, akik sosem voltak többen nyolc-tíznél, és eléggé rendszertelenül jutottak el, vagy engedték el őket a rájuk bízott munkák és a szülők gyanakvása miatt. Ezeknek kedvünk s időnk szerint oktattunk némi kathekézist, de a trivium és a kvadrivium tárgyaiból csak annyit, amennyire feltétlenül szükségük lehetett életük bármely állapotában. Mindez csak a gyermekek anyanyelvén történhetett, mivel itt és ekkor a latin nyelvvel meg sem próbáltunk kísérletet tenni, s értelme nem is lett volna sok. Az érdeklődőbb gyermekeknek megmutattam a scriptóriumot, a másolószobát, és néha azt is megengedtem nekik, hogy kedvük szerint pingálhassanak, amit akarnak, képzeletük szerint. Ilyen skólákat kellene felállítani erőnk szerint minél többet, hogy a hitbéli elhivatottság mellett a szellemi alkalmasságot is növeljük, s arról idejekorán meggyőződhessünk. Sajnos, az egyszerű népek ilyen stúdiumokra legfeljebb semmire nem használható, nyomorék gyermekeiket engedik önként, abban a hitben, hogy papnak az ilyen is jó lesz. A kánoni törvény azonban – még a mózesi alapokon – szigorúan kimondja, hogy felszentelt pap csak testben és lélekben ép férfiú lehet. Ez néha szomorú, mert a nyomorékokban néha egészen különleges szellemi adottságok fejlődnek ki, és – talán éppen szomorú helyzetük miatt – lángoló hit is. De a testi fogyatékosság mindenképpen aláásná az Egyház tekintélyét, és akadályozná a jó pásztori munkát. Felszentelés nélküli remetének azonban bárki állhat – így hát a mi kis heremusunkban is megjelent egy koldus forma világtalan férfi, aki harc közben vakult meg, s csupán öregkorára látta meg a belső, isteni világosságot. Az ilyenek számára pedig ispotályokat kellene emelni, mert jártomban-keltemben láttam, hogy akad belőlük elég, s legtöbbje családja vesztett, rokontalan. Némelyik pedig csupán azért színleli talán a kegyességet, s gajdol imádságokat, hogy megnyerje a papok bizodalmát, mert István

országában a papoknak nem kell éhezniük. Ennek a világtalannak pogány neve volt, Öküznek hívták, és kevés szavú, de sokat tudó öregembernek látszott. Ő volt az egyetlen, aki nem tartott az én farkasomtól, sőt Romulus az ő kezéből is elfogadta a falatot.
Amint kitavaszodott, a szolgáló népekkel együtt kimentünk mi is fát dönteni, erdőt irtani, mint szokásba vettük volt, hogy művelni való földet hódítsunk el a rengetegtől, és télire ismét tűzifánk legyen. Eddigi életemnek talán legszebb, legnyugodtabb órái voltak ezek, még ha néha sajnáltam is a fákat, amelyek szinte emberi hangon nyögtek, sóhajtoztak, és reccsenő ledőltük mintha halálkiáltás lett volna. De maradt belőlük elég (ezt mondhatná Isten az emberekről is...), és remélhetőleg nem fáj nekik a mi gyalázatos tettünk, mely megmozgatja az izmokat és békét lop a szívbe.
Hogy a király hírét vette, hogy a németek háborúra készülődnek, és a vad cseheket is a magyarok ellen biztatják, elhatározta, véget vet Ajtony úr hatalmának, amely a délkeleti országrészben, a királyi főhatalom háta megett igen veszélyes következményekkel járhatott volna háború idején. Ajtony, akit Ohtunnak is neveznek, a legendás Glád vezér utóda volt, s ellenfelei azt állították kezdettől fogva, hogy nem is magyar, hanem szláv vagy besenyő vér folyik ereiben. A fekete magyarok, a pogánysághoz húzók azonban támogatták, habár inkább csak rokonszenvükkel, mintsem fegyvereikkel. Igaz, István kemény törvénnyel bünteti még a kardnak kirántását is: ugyanazon karddal kell megölni a békebontót, rangbéli különbségre való tekintet nélkül. Az viszont igaz, hogy arról sem hallottam, hogy ezt a törvényt valaha is végrehajtották volna, de azért tény és való, hogy a király írott törvénye elegendő fenyegetést jelentett a hetvenkedők, békétlenek és garázdák ellen. Ajtony uruságában, a pusztai emberek között azonban könnyen kijárt hüvelyéből a kard, villant a hosszú nyelű, könnyű balta, melyet ők fokosnak neveznek, s hosszú, tekergőző ostorukkal is könnyen megfojtanak barmot vagy embert.
Mondottam, Ajtony urat én sem éltében, sem holtában nem láttam, mert a király ővele már nem cselekedte meg azt, amit Koppánnyal, azaz tetemeit nem négyeitette fel és szögeztette ki négy várában: talán mert úgy vélte, senkit sem kell elrettentenie többé, hogy pártütésért hasonló sorsra jut. Amennyire tudom, csak maga az elhatározás származott a királytól, aki ez idő tájt rohamos öregedésnek és rokkanásnak indult. Magam Esztrigánban láttam még Richárd látogatásakor, hogy egyik napról a másikra mennyire megfakult arca, ráncai megmélyültek, és rövidre nyírt, hátrafésült szöghaja kifehéredett. Igaz, első találkozásunk óta már csaknem másfél évtized telt el, és az uralkodás gondja sok-sok ezer emberi lélek gondjának-bajának felvállalását is jelenti.
Ajtony úr, mint már mondottam, a bizánci görögöktől nyerte el a keresztséget, lehajózott a Dunán Bődön városába, és a császár jelenlétében megmerítkezett a keresztelőmedencében. Rossz nyelvek azt mondják, akkor feredőzött először s utoljára, de az is lehet, hogy valami bizánci szagosvíz volt az, nem is tiszta víz. Ajtony úr ugyan óvakodott attól, hogy nyíltan hűbéri esküt tegyen a császárnak, de a temérdek arany és ezüstmarhából, amit ekkor és ezután tőle kapott, arra kell következtetnünk, hogy eladta a fekete magyarok kardját és szövetségét Bizáncnak. István türelmére jellemző, hogy a megtorlással ilyen sokáig várt, de fel lehet fognunk politikai eszélyességnek is, hogy Ajtony úr merész ostobaságát kihasználva mintegy maga is két vasat tartott a tűzben. Ajtony úr tanulhatott volna Koppány és Gyula példájából, akárcsak a hozzá pártoló vitézek. Olyan híresztelések is érkeztek, hogy a római hitű térítőkkel igen csúfosan elbánnak Ajtony országában: egyes papokat meg is vakítottak volna eszerint, mely bűn égbekiáltó voltáról felesleges szólnom. Nyilván István ezért nem küldött és engedett oda, mert vannak esetek, amikor a kardnak a kereszt védelmében előre kell mennie, s még egy szent apostol csodatévő ereje is kevés a megátalkodottság legyőzéséhez, csak a mártírok számát szaporítanánk kardok nélkül. Ha Ajtonyt nem is, Csanádot jól ismertem, mert egy ideig Esztrigánban is szolgált. Doboka vezér fia volt, a király unokaöccse, hatalmas erejű, szép arcú férfi, a király

feltétlen híve. A királynak jó szolgálatot tett Gyulával szemben is, néhány éve pedig István Ajtony mellé küldte különmegbízott gyanánt, ha tetszik, hivatal és rang nélkül, megfigyelőként, aki időről időre jelentést tesz a Marosvárott székelő „udvar” viselt dolgairól. Nem lehetett kellemes megbízás, Csanád élete minden bizonnyal hajszálon függött, s talán el is szakadt volna az a hajszál, ha Csanád nem veszi körül magát szemfüles vitézekkel és két étekkóstolóval is – mert Ajtony bizánci recept szerint szívesen folyamodott méreghez, ha a nyílt erőszakkal vagy fenyegetéssel nem ért célt. Persze meg kell mondanunk, hogy mindennek ellenére Ajtony úrból a régi, pogány időkben még kiváló fejedelem válhatott volna: csakhogy a keresztény Európa közepén ilyen módozatokkal nem lehetett őrizni a hatalmat – szegény Velencém megpróbáltatásai éppoly jó bizonyítékok erre, mint a szemünk láttára szétrothadó Bizánc, amely mintha a római császárság összes undok bűnét örökölte volna.

Nos, Ajtony úr nyájas erőszakkal ott-tartotta Csanádot, minden lépését figyelte, elfogta futárjait és leveleit. Csanád úr élete kockáztatásával átszökött a Tiszán, keresztül a vámszedők és gyepűőrzők vonalán. Ajtony udvarában azt a mesét terjesztették el, hogy Csanád Ajtony életére akart törni, de ármánya kitudódott, ezért menekül el. A király állandó hadának élére Csanádot nevezte ki, ami bátor és kockázatos lépés volt, hiszen István ekkor még – hacsak nem Isten sugallta e döntést – nem lehetett bizonyos teljesen Csanád hűségében, akinek szökése lehetett volna fortélyosan megtervezett lépés is Ajtony részéről. Mindez persze csak találgatás, mert ezekről a dolgokról csak később és másodkézből értesültem. István hadainak gerincét továbbra is azok a bajor vértesek adták, akikkel Koppány ellen is sikerrel felvette a harcot olyan neves lovagokkal együtt, mint Pázmán, Hont, avagy Héder. A fekete magyarok még nem kerültek szembe a nehéz vértesekkel, és bizonyára lefitymálták őket, ahogyan egykor őseik is rablóháborúik idején. Igaz, ezeket a lassú és nehézkes páncéltornyokat könnyű körülugratni, csapdába csalni, megizzasztani, de ha egy tömegben támadnak, szinte sebezhetetlenek: szablyával, könnyű nyíllal, fokossal csak cirógatni lehet őket.

Csanád hadai Szeged falu alatt keltek át a Tiszán, s először Kőkenyér mellett ütköztek meg Ajtonnyal, nem egészen Csanád terve szerint, mert a had hátulja még a csata színhelye felé vonult, amikor az elővéd már kénytelen volt harcba bocsátkozni. Csanád nagy veszteségekkel vonta vissza seregét egészen Szőregig, ami ugyancsak veszélyes lépés volt, mert Ajtony, ha tovább követi őket, könnyen a Tisza-Maros szögébe szoríthatja. Este azon a helyen vertek tábort, amelyet ma Oroszlánosnak hívnak, mert Csanád álmot látott, Szent Györgyhöz imádkozván győzelemért, megfogadta, hogy kolostort építtet tiszteletére. Álmában megjelent egy oroszlán, és azt mondta, ne habozzon, induljon rögtön Ajtony ellen. Kiadta a parancsot az indulásra, s erős menetben még azon az éjjelen a győzelmet ünneplő Ajtony táborára csapott. Ajtonyt megölték, híveinek jó részével együtt. Később elterjedt, hogy Csanád személyesen vívott meg vele, és levágta fejét, de ez csak afféle tódítás, mert éjszaka volt, és mindenkit levágtak, aki nem menekült el – Ajtonyt is.

István bőséges jutalomban részesítette Csanádot. Neki adta Ajtony egész tartományát, és megengedte, hogy Marosvár ezentúl a vezér nevét kapja. Princeps rangjára emelte, úgyhogy Emrik után ő lett az ország harmadik főembere, és Marosvár – azaz Csanád – ispánja.

A király Ajtony családját nem bántotta, sőt egyes birtokaikat meg is hagyta, vagyis nem követte el a szlávoknál szokásos kegyetlen családirtás vétkét. István bölcsességét dicséri az is, hogy Csanád főhatalma a bőséges jutalom ellenére is jóval kisebb lett, mint Ajtonyé, mert nem minden vár hűbérura lett a tartományban, s így nem eshetett Ajtony bűnébe: a pártütésre nem lehetett volna elég ereje s jövedelme. István végre visszavette a sóvámok kezelését is, Bizánc pedig nyíltan nem merte siratni Ajtony bukását.

Talán helytelen és felesleges ilyen hosszan időzni világi eseményeknél, de mindennek az én életemmel is szoros kapcsolata volt, hiszen most már nyitva állt előttem a király által kiszemelt püspöki szék,

amely keményebb volt, mint Zoerard remetei ülőhelye.
Csak az a meglepő, hogy a király ezt a hatalmas tartományurat viszonylag milyen gyorsan és könnyen verte le, még csak nem is összes hadát igénybe véve ellene. Sokáig hagyta garázdálkodni, s aztán, mikor már elbízta magát és elkényelmesedett, gyors döntéssel ítélkezett felette. Valahogyan így lehetséges az, hogy Isten a Gonoszt hagyja garázdálkodni a Földön, látszólag átengedve neki az embereket, de aztán lesújt, és pontosan, keményen ül majd csapása a végítélet órájában.
Hogy a magyarok és németek közötti háborúságot ki kezdte és mikor, azt csak a Mindenható tudhatja. Tény és való, hogy a germán törzsek a magyarok előtt jöttek valamikor Napkeletről, akárcsak minden nép, amelyről csak tudomásunk van. Ez maga is az Úr felfoghatatlan titka, hogy ennyi ember hogyan áramolhatott ki Napkelet rejtelmes síkjairól, de úgy, hogy közben ott is maradt éppen elég, s olyan nagy birodalmak vannak ma is, mint az Indus és a Katháj birodalom. A háborúkat mintha sosem kezdenék, mindig csak folytatják, s ha a földekhez való jogot az elsőbbség és nem az erő szerint határozzák meg, ugyancsak nagy vita támadna, mely nép fiai mely földre tarthatnának igényt.
Én, aki nem születtem magyarnak, pártatlanul állíthatom viszont, hogy ezt a háborút nem a magyarok akarták és kezdték, mert István bölcsebb volt annál, semhogy hódító háborúkba keveredjen újabb területek, gyorsan elolvadó aranyadók és rablott préda reményében. A császár által feltüzelt bajorok be-betörtek Magyarföldre, s a magyarok ezt viszonozták. Tizenöt esztendővel azután, hogy István színe elé kerültem Fehérvárt, Konrád császár nagy sereggel átlépte a gyepűt, és Sopron, Mosón felől behatolt az országba, észak felől pedig a cseh herceg, Bretiszláv serege támadott váratlan hevességgel, végigpusztítva és öldökölve a Vág, a Csalló és a Garam vidékét, le egészen Esztrigánig.
A király haditanácsot hívott össze, amelyre a többi püspökkel együtt én is hivatalos voltam. Emrik már a gyepűn volt, de a király utasítására nem bocsátkozott csatába a németekkel, hanem csupán zaklatta őket, és a határ menti mocsaras, lapos, erdős vidéken csalogatta maga után. A király főerejét Bretiszláv miatt nem akarta a császár ellen használni, mert attól tartott, nyitva hagyja az ország szívét a csehekkel szemben. A király a Szűzanya oltalmába ajánlotta Magyarföldet, s minden fegyverforgató vitézt védelmére rendelt. Emriknek közben sikerült a németek háta mögé kerülnie, s elfoglalt a gyepűn túl több német várost Ostarrichi földjén, köztük a Duna mentén fekvő Vindobonát. Az éhségtől gyötört, kifáradt és megtizedelt németek mindenféle zsoldosaikkal egyetemben a Rába folyónál visszafordultak, és sietve kitakarodtak az országból. A következő évben a bajorok hercege, a gyermekifjú Henrik elmerészkedett Istvánhoz, és megkötötte a békét, amely a bajoroknak némi határterület átadásába került Ostmark és Morvaország keleti vidékén. Ez kikerekítette a magyar határt, és biztonságosabbá tette a gyepűelve védelmét. Mindezt a haditanácsokból tudom, amelyeken én is részt vettem, inkább csak hallgatóságként, azt azonban bizton tanúsíthatom, hogy a király bölcsen és keresztény uralkodóhoz méltó módon járt el. Sőt mondhatnám, hogy frissen kereszténnyé lett Pannónia leckét adott azoknak az országoknak, akik már korábban megismerték Krisztus urunk tanítását.
A király üzen értem Esztrigánból, hogy ideje volna remetéskedésemmel felhagynom, ha magam is úgy kívánom, mert Marosvár – azaz Csanád – püspöki széke vár. Tudtam, számítottam erre, most mégis váratlanul ért, mert a heremitas munkálkodását sosem lehet bevégezni, csupán folytatni. A hét esztendő, melyet Bakonybélben eltöltöttem, úgy szállt el, mint egész eddigi életem: mintha semmit sem cselekedtem volna magam vágya szerint, Isten nagyobb dicsőségére.
Aki öreg esetleg véletlenség folytán kibetűzni kívánná majdan írásomat, bizony rábólinthat erre, mert úgy tetszik, kevés a mi földi életünk tartama, s valamint a toronyból leejtett kődarab, egyre sebesebben zuhanunk az idő kútjában saját halálunk felé, s fel-feltekintve a felső nyílás egyre szűkebb hasadékán Isten ártatlan, gyermekkori napvilága felé, elszégyellhetjük magunkat átaludt éjszakáink és

restségben töltött napjaink miatt.
Marosvárt működött néhány nagy szakállú, borzas görög pap a Keresztelő Szent Jánosról elnevezett kolostorban s a mellette épült kis templomban, de Ajtony úr ezeket csak álságból tartotta, s mint hallottam, a fekete magyarok népe háborítatlanul éli pogány őseinek életét. Úgy mondják Esztrigánban, ahol megfordulnak odavalósiak is, hogy még lóáldozatot is tartanak a pusztán, s tüze messzebbre világol, mint az egész tájék egyetlen templomán ékeskedő kereszt. Most aztán, hogy Csanád oda került, érvényt szerez a király parancsának, mely harminc évvel előbb kelt, hogy minden tíz falu építsen templomot magának, sőt most már Csanád minden falut erre szorít, mert megfogadta, hogy erőnek erejével Krisztus igájába hajtja népét. Oda kell hát mennem mihamarabb, hogy e főhajtást megszelídítsem, és ne hagyjam karddal aratni azokat, akik még kereszttel nem vetettek.
Amikor a király értem üzent, a vacsoránál bejelentettem elhatározásomat, hogy a heremustól megválók, akadtak, akik megkönnyezték. Az föltett szándékom volt, hogy Waltert mindenhová magammal viszem, de szerettem volna még néhány felszentelt papot magammal vinni a pogányok közé, mégpedig magyart vagy olyat, aki a nyelvet jól beszéli, s így közvetlenül használható a térítés munkájában.
Krátóra és Tázlóra esett választásom, mert mindketten fiatalok voltak, lelkesek és a tudományok iránt érdeklődők, ha azokban nem is túl jártasok. Ezt a választást azonban egyelőre titokban tartottam, mert a király engedélye kellett hozzá.
Kedves állataimtól, a szarvastól és Romulustól meg kellett válnom: mégsem vihetem őket magammal Marosvárra, hogy az ottani népek bolondnak higgyenek, vagy afféle félnótás erdei szent embernek, aki ért az állatok nyelvén. Legcélszerűbbnek az látszott, ha Öküzre bízom őket, akinek kezéhez szoktak, s ritka távollétemben hozzá is édesedtek. Este megkerestem félreeső odújában, amelyet a fráterek ástak ki számára a hegyoldalban, s béleltek ki szalmakötegekkel, mert, mint mondottam, világtalan volt. Alhatott volna a közös hálóhelyiségben is, hiszen fogyatékossága ellenére gondozta magát, ruházata illendő volt és rendesen tisztálkodott, sőt fából faragott képmásait – főleg állatokat – és ügyes edényeit szívesen csodáltuk, faragott botjaiért pedig a pásztoremberek, akik pedig maguk is jól ismerik e mesterséget, akár fél marhát vagy nyestnek, cobolynak prémjét is szívesen adták. Itt, Bakonybélben, ha remetetársai megkérték rá, faragott kis feszületet, Boldogasszony-szobrocskát is, és mindannyian csodáltuk Isten kegyelmét, hogy ezt a vénembert ujjaival látóvá tette, és mesterségével, avagy művészetével az emberek közé vezette.
Öküz veremlakása előtt gyenge tűz világolt, s az öregember úgy meredt a veres lángokba, mintha látná őket. Megismerte halk lépteimet, mert rögtön nevemen szólított.
– Hallom, elmégy pispeknek, Gyirót atyánk – mondta halkan. – A két állattal ne légyen gondod. Láthattad, kezemhez szoktak.
– Honnan tudod? – csodálkoztam őszintén.
– Könnyű ezt tudni. Belülről figyelek mindenre. Minden hangnak más a zengése. Az egész ember benne van. Az is, ami volt, az is, amivé lenni akar, és... amivé lesz végül. A te hangod jó hang, Gyirót atyánk. Nincs mögötte rossz titok. Csak jó titok – amit nem akarsz mondani, mert korainak vagy sértőnek találod. Tudom, mit gondolsz felőlem. És jólesik, hogy nem szánsz, mint a többiek. Te megérzed, hogy én megbékéltem mindennel. Nem alázol meg a sajnálatoddal.
– Köszönöm, Öküz testvér – mondtam. – Te sokat tudsz az emberekről. Hány éves vagy?
– Nem tudom pontosan, atyám. De úgy vélem, hetven felé járok. A csontjaim úgy mondják. Nem sokkal azután öveztek fel, hogy Gyécsa úr lett a fejedelmünk. A nyugati gyepűre kerültem, egy német csapta ki a szememet. A társaim levágták azt a németet, de rajtam nem tudott segíteni még a táltosunk sem. Tudod, atyám, éjszaka ütöttünk rajtuk, nem nagyon láttuk, ki hová üt. Az a nyomorult csak úgy

vaktában vagdalózott, s lám... ez történt. Sokáig kívántam, bár ott maradtam volna. A papok megmagyarázták, ez volt Isten akaratja. Most már én is úgy gondolom. A mi régi hitünk is úgy mondta, a Világügyelő Férfi tudta nélkül egyetlen fűszál sem hajlik meg.
Akkor már sejteni kezdtem, hogy Öküzben lappang valami táltosvér, mert jóval többet tudott, mint amennyi állapotából következett volna, de nem firtattam, mert nem akartam hazugságba kényszeríteni. A táltosokat a varázslókra kimondott törvény szerint a püspöknek ostorozással kellett volna megfenyítenie, s ha javulást nem mutat, még életét is elvették volna.
Hajnalban még utoljára misét mondtam Bakonybélben, s indultunk Walterral Esztrigánba, a király elébe. A fráterek szép kántálással búcsúztattak, a keréknyikorgás mögött lassan maradozott el a szent énekek hangja. Csak a rajtam való ruhát, a Bibliámat s ezeket a hártyákat hoztam magammal, no meg néhány szépen kihegyezett lúdtollat. Ámbár, ahová megyek, lúd ott is lesz csak, s festék is hozzá.
Több mint tíz esztendő telt el azóta, hogy az utolsó sorokat leírtam, de úgy tetszik, egy évszázad választ el akkori gondjaimtól, akkori magamtól. Az is csodának tekinthető, hogy ezek a hártyák velem maradhattak annyi hányattatás után, és szembetalálkozhatom azzal a nagy dolgokra készülő remetével, akinek mindenről megingathatatlan véleménye volt. Micsoda boldog idők voltak azok! Ami azután történt, rémálomnak tűnik, mintha a Sátán szemet vetett volna erre az országra, s el akarta volna orozni a Boldogasszonytól, akinek oltalmára bízta volt a nagy király. De haladjunk sorjában, s lehetőség szerint fojtsuk vissza érzelmeinket, mert nincs közönyös szívnek utálatosabb a mások könnye áztatta hártyánál. De vajon közömbös olvasókat remélek én? Remélhetek-e egyáltalán olvasókat? Mert amíg élek, ki nem adhatom kezemből ezeket a feljegyzéseket, ha pedig már meghaltam, nem viszem-e végképp magammal mindazt, ami bármilyen jelentőséget kölcsönözhetne írásomnak? Nem áltatom magam azzal, hogy fontos személyiség vagy hűséges krónikás voltam – még csak mulattató sem, vagyis nem válhatom a magyarok Tacitusává, de még Suetoniusává sem. Bármely udvari kancellista pap nagyobb eséllyel törhet ilyen szerepre. Én csak az én történetemet adhatom elő.
A király nem várakoztatott: azonnal fogadott, mihelyt Esztrigánba értem. Térdet hajtottam előtte, s megcsókoltuk egymást, majd leültetett maga mellé. Tizenöt esztendővel azelőtt sokkal bátrabb voltam, amikor még nem ismertem: a fiatalság és tudatlanság merészsége volt ez. Azt hittem, a hatalmat olyan természetesen lehet gyakorolni, ahogyan a nap süt, mindenkire egyformán ontva a fényt és meleget. Az akkor kevéssé foglalkoztatott, mit érezhet és gondolhat ezenközben a Nap? Vajon nem fogyatkozik-e állandóan, nem veszít-e fényéből és melegéből? István kihűlő nap volt: csak egészen közel lehetett érezni melegét.
Kifaggatott Bakonybél felől, ahol ő maga még sohasem járt, csak a Szent Márton hegyén. Megköszöntem számos és sokféle segítségét, s átadtam neki egy kis, szépen illuminált könyvecskét, János jelenéseit, amelyen egy esztendeig dolgozgattunk a scriptóriumban Ince fráterrel együtt. Az íróműhelyt Incére bíztam, a mi kis skólánkkal együtt. István örvendezett a könyvecskének, s figyelemmel hallgatta, amit a közrendű gyermekek tanításáról szóltam.
– Egyszer majd minden templom mellé skólákat állítunk – mondta. – De azt én már nem érem meg. Kevesen vannak írástudók még a papok közt is. Hanem, atyám, bocsánatod kérem, hogy szent remeteségedben háborgattalak. Azért is megkövetlek, hogy némileg erővel is, de itt tartottalak, s nem engedtelek a szaracénusok közé.
– Már nem bánt a gondolat – mosolyodtam el. – Te tanítottál meg, uram, hogy mindenütt Isten kertjét műveljük.
– Akkor jól vagyon. Azt is köszönöm, amit Emrikért tettél. Ő majd bevégzi munkánkat. Most hosszú időre béke lesz, ha Isten is úgy akarja. A németeknek elment a kedve a torzsalkodástól, Bizáncban meg nő uralkodik. A pogányságra hajlók Ajtony után talán végképp lekushadnak. Régen... régen

Ajtonyból jó király lehetett volna. De most nem. Sajnálom. Isten előtt el kell számolnom véle is. És még sok élettel – sóhajtott fel.
– Bizonyos vagyok benne, hogy jól számolsz majd el, uram. Imádkozom érte, hogy így legyen.
– Köszönöm, Gerhardus. Most már nemcsak pispeknek hívnak, nyájad is lészen hozzá. Nagy, elvadult nyáj. Egyedül nem fogod győzni. Földi dolgokban szükséget nem fogtok szenvedni, Csanáddal már szót értettem erről is. A tizedet keményen be fogják hajtani számotokra. Keményen, hogy megszokják, és később a dolog menjen magától. Adok melléd embereket, papokat, akiket akarsz, akiket választasz. Csak arra kérlek, ne vidd el az összes írástudót, az összes felszentelt, jó papot.
– Köszönöm. Waltert már magammal is hoztam... Bakonybélről kérem még Krátót és Tázlót. Szent Márton hegyéről is szeretnék hívni papokat. Pécsváradról is, Zala várról... az apát urak hozzájárulásával. Leginkább magyarokat, mert bármily szentéletű és tudós férfiak legyenek is, tolmáccsal szólni a néphez mégiscsak csúfság.
– Te is megtetted, Gerhardus, és nem volt csúfság – mosolyodott el halványan a király.
– Mert úgy hozta a szükség. De ha lehet, el kell kerülni.
– Jól van – állt fel István. – Izentess hamar az apát uraknak, kérd meg azokat, kikre gondolsz, várd be őket itt, készítsd össze mindazt, ami elsőbben kell Marosvárt... aztán Csanáddal együtt leindultok tüstént. Katonák nélkül ne merészelj elindulni, mert veszedelmes lehet. Isten veled.
Megöleltük egymást.
Gizella királynő apácáival hímzett gyönyörű miseruhákat, oltárterítőket, a király adatott aranyedényeket, füstölőket, ezüstcsengettyűket, szentségtartókat, s magam választhattam sugaras, szép ereklyetartókat s a még általam hozott szent ereklyékből is, hogy a nagyobb egyházakat méltóképp szentelhessük fel. De Csanád tanácsára nagy társzekereket raktunk meg az élethez szükséges dolgokkal is, és vittünk ügyes mesterembereket is, akik tudtak fából és kőből is építeni, mert Csanád azt mondta, a puszta népe jobbára még mindig szellős sátrakban él, és nem is ért az építés mesterségéhez.
Elsőnek Krátó és Tázló érkezett meg igen boldogan, a többiek jókívánságait is hozván, aztán a Márton-hegyről jött Fülöp, Lénárt, Henrik és Concius, Pécsváradról Istvánt és Anzelmet küldték, Zalavárról pedig Konrádot és Albertot. Nagy és biztonságos kísérettel indultunk útnak. A Duna mentén haladtunk délnek, s a megyeri révnél keltünk át üggyel-bajjal a jócskán megáradt Dunán: három legényünk csaknem odaveszett lovastul. Elhaladtunk egy Pest nevű falucska mellett, honnan igen szép kilátás nyílik körben Buda hegyeire, legközelebb a Kelen-hegy, amely fehér mészkőszikláival egészen a víz fölé nyúlik.
Itt tárult először szemem elé a magyarok pusztája, mely sok száz mérföldön át tart, sűrű erdőkkel, nádasokkal, mocsarakkal tarkítva, de hegyet csak egészen északon és egészen délen találni legközelebb. Itt értettem meg először valamit a magyarok örökölt szilajságából és pogány gőgjéből, amellyel – mint hallottam – sokáig nem akartak fejet hajtani egy szánalmas, mezítelen, idegen rabszolga előtt, akinek – Isten bocsássa meg nekik – Krisztus urunkat tartották. Homokos vidéken haladtunk, akkora port kavart kíséretünk, hogy mögöttünk szinte eltűnt a tájék. Csanád szerint ez a porfelhő a kalauza az itt portyázó rabló népeknek: ha kicsi a porfelhő, kevés lovas halad át, le lehet csapni rájuk zsákmány reményében – ha viszont nagy, tisztes távolban maradnak. Itt ugyanis nehéz elrejtőzni több embernek és lónak, akárcsak a leírások szerint Arabia sivatagjaiban, azzal a különbséggel, hogy itt nem emelkednek szél által hordott homokhegyek, csak kisebb dombok, melyek nem rejtenek el egy lovas embert. Földművelés itt nem folyik, csak elvétve, de ahol víz van, ott nagy gulyákat látni mindenütt. Rév-Kanizsánál keltünk át a Tiszán, jóval könnyebben, mint a Dunán – ezt tartják a magyarok az ő igazi folyójuknak, mert az ő földjükön ered és ott is ömlik a Dunába. Itt

említem meg, hogy a magyarok földje, ahogyan nyugatról megyünk kelet felé, egyre gyérebben lakott, talán ez is vonzza ide mindenfelől a földre éhes népeket majd, s rosszul teszik a magyarok, ha büszkén és nagylelkűen átengedik nekik, ahelyett hogy maguk művelnék meg a karddal szerzett birtokot: az eke és a kasza tartósabb hódítást tesz lehetővé.
A Tiszán túl már az én püspöki egyházam megyéje terült el, Ajtony úr birtoka. Csanád úr elvezetett bennünket arra a táborhelyre, hol néki álmában a győzelemre biztató oroszlán megjelent. A vadállat ugyan lehet az Antikrisztus hírnöke is, de gondoljunk csak Dániel oroszlánjaira – e büszke állat önmagától ritkán kölcsönzi erejét és képét a gonosznak, bár a pogány rómaiak oroszlánjaikat keresztényekkel lakatták jól... A pogány csillagkémlelők szerint az oroszlán királyi jegy, a Jupiter főistenségé, a tüze, a termékenységé, a férfiasságé, az uralkodásé. Csanád úr elhatározta, templomot épít ezen a helyen, s megkért, szenteljem fel a helyet, ahol majd a szent épület áll. Ezt papjaimmal együtt ünnepélyesen meg is cselekedtük Szent György nevében, akinek oltalmára kívánta Csanád szenteltetni a helyet. Úgy tetszik, a vezér már előre készült erre az alkalomra, mert mindannyiunkat és egyházunkat is gazdagon megajándékozott. Az ajándékozás szokása egyébiránt a magyaroknál az életnek szinte minden területére kiterjed, és bonyolult és felesleges szokásrendjüket teljesen sosem sikerült megértenem: még szerencse, hogy ránk, papokra nézve ezek a szokások nem kötelezőek, hiszen nincsen és nem is lehet személyes vagyonunk. Amink van, az Egyházé, s annak javaiból minden rászorulót igyekeznünk kell segíteni. Nem tagadható, hogy akadnak, nem is kevesen, akik ugyan színleg papok, de valójában nem különbek a világi főembereknél, és úgy gyűjtik és halmozzák a javakat, mintha utódaik lehetnének, akikre rátestálhatnák azokat. Itt Magyarföldön is előfordul ez, azzal együtt, hogy titkon vagy egészen nyíltan ágyast tartanak s azzal bujálkodnak Egyházunk szégyenére, s mindazon főemberekére, akik szemet hunynak efölött.
De ilyenről többet hallani Nyugatról, a tisztesség kedvéért hozzá kell tennem, mert ahol ifjabb a kereszténység, ott lélekben közelebb is áll Krisztus urunk és az apostolok tanításához és egyszerűségéhez. Vajon hány püspök volna hajlandó szamárhátra ülni? Hány helyen gyakorolják és kik a lábmosás szertartását?
Innen már nem esik messze Marosvár, amelyről úgy képzeltem, hogy ha nem is vetekszik Esztrigánnal, de azért megközelíti azt épületeiben és lakosságában. Várost vártam, és szélesen elterülő falut találtam, egy roskatag föld- és gerendavár mellett, amelynek falain belül állott Ajtony fából készült palotája, ha ugyan palotának lehet nevezni egy épületet, amely igen nagy kiterjedésű, de teljességgel híján van mindennek, ami építészi elképzelésre vagy stílusra utalna. Valahogy minden elhanyagolt és rendezetlen volt itt. Mellette állt a vidék egyetlen működő temploma és kolostora, amely most üresen állt: a néhány görög pap és barát Ajtony bukásának hírére elmenekült, bár senki sem szándékozott bántani őket, ahogyan azokat sem, akik Ajtony kíséretéből életben maradtak. Ha pártütés történt is, azért a király kizárólag Ajtonyt tette felelőssé, még családjának tagjait sem büntette, mint már korábban is leírtam ezt.
A templom bizony inkább csak fahodály volt, a bizánci stílus szánalmas utánzata, szomorúan csúf ikonokkal és minden leírhatatlanul elhanyagolt – a monostorban mindenütt szemét és bűz. Legelőször is elrendeltem a kitakarítását, s a lakhatóvá tételben valamennyien serénykedtünk. Az ikonok jó részét leszedettem, és egyelőre kimeszeltettem és újraszenteltem a templomot, addig is, amíg a helyén vagy mellette újat nem építhetünk.
Ajtony halálával egyszerre világosság derült arra, amit többé-kevésbé mindenki sejtett: hogy az emberek jó része ezen a vidéken pogány maradt, pogányként élt és gondolkozott. Hatalmas munka várt ránk, térítení, oktatni kellett, de mindent lassan és megfontoltan szerettem volna megcsinálni, nem egyik napról a másikra, hanem módszeresen. De jöttünk híre hamar elterjedt, s alig rendezkedtünk be

úgy-ahogy ebben a vedlett kolostorban, már tódulni kezdtek az emberek seregestül, hogy ők meg akarnak keresztelkedni. Először azt hittem, hogy teljes egészében a hitbéli felbuzdulás vezérli őket, de hamar tudomásomra jutott, hogy Csanád úr emberei szép szóval, noszogatással, fenyegetéssel csalogatják-hajtják elénk a megrettent embereket, akik tán azt is képzelték, nagy bajuk támad, ha ellenkeznek. A templomkertben egész csapatnyi ember táborozott le, férfiak, nők, gyerekek is, akik élelmet is hoztak magukkal, és keleti nyugalommal várták, mi történik velük. Szerencsére Csanád úr nem volt ott akkor, mert továbbment valamilyen sóvámügyben, mert ha ott találom, bizony csúful rápirítok és összerúgjuk a port.
Walterral s a többiekkel megtanácskoztuk, mitévők legyünk ezzel a sok jámbor emberrel, akik Csanád úr parancsára azon nyomban felvették volna Mahomet hitét is. Volt, aki azt ajánlotta, tereljük az egész népet együtt a Maroshoz, állítsuk őket bele derékig, s egy füst alatt végezzük el velük a szent szertartást. Bizony, hallottam, Gyécsa fejedelem idejében, de még István uralkodásának elején is cselekedtek ezt így, de most, három évtizeddel, vagy még többel is túl ez megcsúfolása lett volna a hitnek és szent céljainknak. Jó, ha az egész ceremóniából csak annyi rossz emlék marad a kemény magyar koponyákban, hogy ezek a bolond papok megkeresztelték őket világ csúfjára, maguk szégyenére...
Végül is összegyűjtöttük őket a templomban és előtte is a kis téren, felmentem a szószékre, s bár nem szeretek kiáltva beszélni, most jól kieresztettem a hangomat. Prédikációnak aligha nevezhető, ahogyan megnyugtattam az egybegyűlteket Krisztus nevében, és türelemre intettem őket. Kisebb csoportokra osztottuk szét a népet, s ahány pap csak velünk volt, s tudott magyarul, mind azonnyomban elkezdte a hit legfőbb titkainak és tudnivalóinak oktatását, leginkább persze a tízparancsolatot és Krisztus megváltó szenvedésének lényegét igyekeztünk megértetni a különös katekumenekkel. Ez az oktatás tartott egy egész napig, de persze arra nem volt mód, hogy mindenkit megegzaminájunk tüzetesen, végtére is a keresztény hit felvételére nem alkalmatosnak, hanem hajlandónak kell lenni leginkább. Megtekintettem a keresztelőmedencét, éjszaka imádság helyett azt is megsikáltuk és rendbe hoztuk, s már reggel, szentmise után elkezdtük az alámerítés szertartását, hogy testben és lélekben megtisztuljanak. Ez három napig tartott megállás nélkül, szó sem lehetett arról, hogy valamiféle jegyzéket írjunk a megkeresztelkedettekről, ami pedig üdvös lett volna, de ezt nem győztük volna, s a magyarok pogány neveiben ki sem igazodtunk volna, mert sokan viseltek ugyanazon formájú nevet vagy megkülönböztetésül valami helység nevét vagy nemzetségbéli csúfnevet, sőt számosan akadtak, akik a képtelen Nemvaló nevet viselték. Aztán voltak rabszolgák és mindenféle keverék népek, akik magyarul csak rosszul tudtak, s jószerével még önmagukról sem igen tudták, kik ők és honnan származnak. Csak az a csodálatos, hogy Ajtony katonát és adót tudott szedni ilyen áldatlan körülmények között.
A harmadik nap után is jöttek keresztelendők, de már vékonyabb érben, s mindegyiket erőnkhöz mérten igyekeztünk testileg is ellátni és jól tartani. Láttam, hogy a szíves fogadtatás igen kedvükre van, mert megbizonyosodtak legalább arról, hogy mi is hozzájuk hasonló emberek vagyunk, s nem kívánunk tőlük sem lehetetlent, sem a természet rendje ellen valót.
Mire Csanád visszatért Marosvárra, már elpárolgott haragom, és illő szavakkal tudtam értésére adni, nincs szükség arra, hogy – bármilyen jó szándéktól vezéreltetve is – erőnek erejével beavatkozzék az Egyház ügyeibe. Látszott rajta, hogy nem veszi szívesen a kioktatást, de jó hírem-nevem, püspöki méltóságom s az a tény, hogy a leendő király nevelője voltam, belefojtotta a szót. Engesztelésül szinte pazarló módon gondoskodott a kolostor gazdaságáról, s annyi élelmet és mindenféle szolgáló népet küldött, hogy bőségesen megvendégelhettük mindazt, aki eztán hozzánk érkezett. Volt ebben azért valami elszomorító is, mert Csanád ispánjai, mint később fülembe jutott, gyakran válogatás nélkül

elvették azokat a földi javakat, amelyekkel mi ártatlan örömben sáfárkodtunk. De ha arra gondolok, hogy mindenképpen elvették volna ezeket, akkor talán még mindig helyénvalóbb, hogy mi adjuk vissza azoknak, akik ínségesek.
Ez a tartomány igen vad vidék, szikes és mocsaras tájékok váltogatják egymást. Megtudtam, hogy az itt lakók jó része úgy tartja, hogy eleik még Árpád előtt jóval telepedtek itt le. Magyarul beszélnek, de érezhetően másféle dialektusban, mint Pannóniában. Azt mondják, ezek az egykori avarok leszármazottai, ami igen valószínű, tekintve, hogy ezen a területen terült el valaha Avaria, s népe nem szívódhatott fel nyomtalanul, ha egyszer birodalmat alkotott. Ők magukat őslakos magyaroknak tekintik, a hazát foglalók mégis némi lenézéssel bánnak velük, és többségük ínséges sorban él, mert Árpád vezérei közt osztották fel az országot, akik között természetszerűleg avar nem akadt. Nehéz ebben igazságot tenni: csak az idő feledtetheti el teljesen e különbségeket.
A mi marosvári templomunk védőszentje Keresztelő Szent János, így hát az ő napján, Szent Iván havában nagy ünnepséget tartottunk, rengeteg előkészületet tettünk, hogy méltóképp mutatkozzunk be új híveink előtt. Illő is volt a nemrég alámerültek előtt az első Keresztelő életéről szólnom, így hát prédikációmat Krisztus nagy előfutáráról mondottam. Krisztus urunk a legnagyobb prófétának nevezte, én hozzátettem: a legnagyobb remete is volt. Lefestettem durva teveszőrből készült darócgúnyáját, elbeszéltem, hogy sáskával táplálkozott, s vadon nőtt fák gyantamézével. Ő merítette meg Krisztus urunkat is a Jordán vizében: a Keresztelő azt, akitől nevét a kereszténység nyerte. Aztán szóltam az alamizsnálkodás értelméről, és minden jelenlevőt, gazdagot és szegényét egyaránt, meghívtam egy kis vendégségbe. A szentmise után egy sereg falufő lépett elém valóságos ünnepi menetben, s kérték, menjek el falujukba, jelöljem ki leendő egyházuk helyét, ahol majd templomot építenek, és szenteljem fel a cintermet, ahol a halottak nyugodhatnak. A törvény szerint a templomok helyén a püspök keresztet tűzött le, s e nemes szertartást azóta már több mint száz helyen végeztem el egyedül Ajtony úr egykori provinciájában. Csak ott építhettek templomot, ahol ezt a püspök engedélyezte.
A vendégségre hosszú asztalokat és padokat ácsoltattam a mesterekkel, s az étkek mellett adattam az asztalokra bort és márcot is, de arra vigyáztunk, hogy hangoskodásra vagy részegeskedésre ne szolgáltassunk módot. Közéjük ültünk valamennyien, s mondhatom, ezek a marcona külsejű férfiak – mert az ő szokásaik szerint asszony és gyermek nem ülhet le velük egy asztalhoz – igen tisztességesen, jámbor módra viselkedtek, s kérdéseimre őszintén és bizalommal feleltek. Ezeket a fekete magyarokat – nem tudom, miért nevezik őket így, bőrszínűk talán kicsivel barnább, de mondják, a hunoknál is voltak fekete és fehér hunok – én nagyon megszerettem, s ők is engem, azt hiszem. Később már egyedül vagy Walterral együtt kóboroltam olyan vad vidékeken, ahová harcedzett vitézek sem merészkedtek fegyveres kíséret nélkül.
De hadd térjek vissza a vendégséghez. Miután megáldottam az egybegyűlteket, és el akartam őket bocsátani, sorban elém járultak különféle ajándékaikkal. Elibém hajtottak lovakat, marhákat, de a szegényebbek juhokat vagy sertéseket is, de hoztak ékszereket, szőnyegeket, mindent, ami a világi életben forgolódó ember szívének kedves. Ránéztem szerzetestársaimra, s némelyikük arcán, szemében láttam megcsillanni a sóvár öröm fényét e javak miatt, amelyek nem valók szentéletű papoknak, így hát megköszöntem a jó szándékot és kegyességet, de erélyes szóval visszautasítottam az ajándékokat, mert az alamizsnálkodást nem az egyház szolgáin kell gyakorolni. S nem vagyunk izmaelita kalmárok sem, hogy mások értékein meggazdagodjunk, vagy azokat más javakra csereberéljük. Később az izmaelitákat Csanád úrral kitiltattam a tartomány egész területéről, mert észrevettem, hamis portékájukkal úton-útfélen becsapják az én híveimet, s oly fényűző ostobaságokat árulnak, amelyek a mindennapi élethez szükségtelenek. De a legnagyobb baj, hogy ezek a Mahomet hitén lévő bolgárok azt hiszik, a király jó szívével visszaélhetnek, mert minden idegennek szabad

járást engedett. De vajon mit szólnak a lélekben pogányok, ha muszlim hiten lévő árusok járkálnak szabadon, őket pedig Krisztus hitére karddal is terelgetik?
Eltökéltem, hogy jó pásztora leszek ennek a nyájnak, s mindenhová ellátogatok, hol híveim élnek. Lovon csak olyan helyre mentem, ahová a lábam vagy a szekér nem vitt el, bár tudtam, hogy a magyarok csak a lovas-fegyveres férfit tisztelik, korom sem volt már nagyon alkalmas a hosszú lovaglásra, s meg is akartam példámmal mutatni, hogy az apostolok utódait önmagukért kell tisztelni.
Azon a helyen, ahol Csanád álmot látott, hamarosan felépült a templom, és körülötte egyre népesebb falucska kezdett kialakulni, mert kíséretének egy részét ott telepítette le. Éppen ezen az Oroszlámosnak vagy Oroszlánosnak nevezett helyen jártam, s úgy volt, hogy ott is töltöm az éjszakát, amikor lovas futár érkezett, s engem tudakolt. Királyi futár volt, nyakig vizes és csapzott. Sejtettem, hogy rossz hírt hoz: egész tartása csüggedt volt, arca kétségbeesett. Keresztet vetettem: csak arra gondolhattam, hogy Istvánt magához szólította Krisztus. De a futár Emrik nevét mondta.
Megfordult velem a világ. István halála is fájdalmat okozott volna, de olyan kort ért meg, mint én, és olyan művet alkotott, amelyet csak hosszú idő elteltével temethetnek maguk alá újabb birodalmak romjai. Minden fontos dolgot negyvenéves kora előtt alkot meg az ember, azután már csak csinosíthatja, finomíthatja alkotását, de új és lényeges dolgot már nem tesz hozzá. A gyermekifjú Emrik azonban mintha az én fiam is lett volna, mint ahogy szellemi gyermekem is volt. Az ország reménysége, jövőjének záloga. Bár sok halál hírét vettem már eddig, akkor nemcsak könnyeim indultak meg, de valósággal zokogni kezdtem, és velem zokogott mindaz, aki a hírt hallotta, az is, aki testi alakban sohasem látta a királyfit.
A szerencsétlenség vadászat közben érte, mégpedig éppen a beszprémi erdőben öklelte fel és tiporta meg egy sebzett vadkan. Elszakadt vadászaitól, talán szándékosan is, mert szerette a magányt és szerette kipróbálni saját merészségét. Nem halt meg azonnal, de mire édesanyjához vitték, már halott volt. Rögtön elterjedt a rémes találgatás, hátha merénylő, orvul támadó gazember áldozatául esett. A vadászok a sebzett vadkant később lenyilazták, s utolsó szavaiban Emrik nem szólt semmiféle merényletről. De az egyszerű nép között az a mendemonda járta, hogy a német császár így bosszulta meg vereségét.
Utolsó szavaiban, a futár úgy mondta, engem is említett sóhajtva. De csak a nevemet ejtette ki, apja és anyja után.
A királyi futárok minden püspököt azonnal Fehérvárra hívtak, Emrik temetésére. Kétszeresen nehéz szívvel keltem másnap útra: egyrészt, mert Emrikre, amíg élek, inkább elevenként szeretek és akarok is gondolni, s nincs szomorúbb, mint fiatalok temetésén jelen lenni; másrészt félbe kellett hagynom azt a munkát, amelynek minden késedelme visszafordíthatott egy éppen megindult, kedvező folyamatot, a lélekben pogányok kereszténnyé válását. Nem mintha abba a hibába esnék vagy estem volna, hogy pótolhatatlannak hiszem vagy hittem személyemet, de abban igenis hiszek, hogy bizonyos feladatok elvégzésére csak bizonyos személyek képesek. Nem hiszem például, hogy István nélkül Magyarország erre az útra lépett volna: valószínűleg kisebb hadjáratot indítottak volna a pogány hordák ellen a környező keresztény államok, s akármilyen erős is lett légyen a magyarok nemzetsége, elvérzett volna az állandó nyomás alatt. S ha egy király így megmásítja az emberi históriát Isten különös kegyelméből, vajon miért ne tehetné meg egy pap is? Gondoljunk csak Szent Pálra, aki Krisztus urunkat életében nem is látta, csak ama bizonyos Damaszkusz felé vezető úton megjelent látomásában, s mégis a legnagyobb apostolok közé került lángoló hitével és szűnni nem akaró cselekvésvágyával!
A temetés végtelen szomorúságban és gyorsan zajlott le, bár a gyász fekete pompája nem maradt el, s az országnagyok ez alkalommal is tartottak rövid és fojtott hangú tanácsot, melyen azonban a király nem jelent meg. Már ekkor elkezdődtek az aljas sugdosások és találgatások, ki lesz majd István

utódja, merrefelé fordítsák szekerük rúdját, hízelgő nyelvüket. A király, lám, hiába diktálta Tankmár szerzetes kancellistának a fiának szóló bölcs intelmeket, melyeket aztán Tankmár öntött ékesebb latinságba. „Ne feledd el, hogy minden ember egyforma. Hogy semmi sem magasztal fel inkább, mint az alázatosság, és semmi sem ront meg inkább, mint a gőg és irigység. Ha jó akarattal léssz, és nem bántasz senkit, király leszesz, és szeretni fognak, de ha szenvedélyes, gőgös, rosszakaratú, türelmetlen vagy, nagyjaidnak nyakára ülsz, a nemzet ereje romlása lészen királyságodnak, és országod idegennek jut majd birtokába.” Bizony, most már nem volt senki, aki figyelmezzen ezekre az okos igékre!
Hogy Fehérvárt jártam, és találkoztam régi, jó embereimmel, Anasztázzal is, meg Razinával, akinek folyvást betegségét és halálhírét költötték, de mindig feltámadt, felhasználtam a jó alkalmat, ha ugyan ezt jó alkalomnak lehet nevezni, hogy papokat kérjek Pannóniából az én provinciámba, mert minden új templomba felszentelt, jó papot akartam helyezni.
Emrik arcát nem láthattam, mert a test nyilván már oszlásnak indult, bár a nyári időnek már vége szakadt, csúf, őszi esők járták, s kétséges volt, vissza tudunk-e épségben vergődni Marosvárra. Szerettem volna csak magyarokat hívni, de sajnos, a papok többsége Pannóniában is idegen volt, s egyre több érkezett, akiket, hozzám hasonlatosan, a király szívesen fogadott. Pedig Ajtony úr provinciájába sok magyarul beszélő és főleg gondolkodó felszentelt pap kellett volna, hogy a már megtérteket és a még pogányokat az egyháztól el ne vadítsák, s ne adjanak tápot a rosszhiszemű szóbeszédnek, hogy Krisztus az idegenek istene.
Akkoriban már mindenféle túlzó híresztelések keltek szárnyra személyemmel kapcsolatban. Még a tudósabb papok is azt mondták, Gerhardus Isten keze által megjelölt férfi, az egyszerű nép pedig csodatévő hatalmat tulajdonított „Gyirót atyának”. Az ilyesmi ellen nehéz cselekedni, s még nehezebb a babonaságot irtani, ha egyszer odahoznak egy beteg kisdedet, s azt várják tőled, tedd rá kezed és gyógyítsad meg. Igaz, Krisztus urunk apostolait és azok utódait, vagyis bennünket még a csodatevés hatalmával is felruházott, s ilyenkor én mindig Őhozzá fohászkodtam, s hangosan azt mondtam csak: Jézus Krisztus nevében mondom, és kérlek, mindenható Uram, gyógyuljon meg ez a gyermek!
Számos esetben megmozdul a hit bennünk, s meg a gyógyulni akaróban: és valóban egészséges lesz a beteg. De mindezt Isten és a gyógyulni vágyó hite teszi: én csupán közvetítem a fohászt. De halottakat sosem is próbáltam feltámasztani, mert a természet rendjét csak Istennek van joga felforgatni, igaz, bénák eldobták érintésem után mankójukat, de úgy vélem, ezeknél a lélek volt igazán beteg, nem pedig a test, mert bizony szegény Öküz két kivert szemének világát semmilyen érintéssel nem tudtam volna visszaadni. Az ilyen kis „csodák” híre is hamar terjed, és kellemetlen, sőt veszélyes is lehet mind ránk, mind pedig egyházunkra nézve. Mégsem tehettem ellene sokat, s amikor megpróbáltam segíteni, és sikerült, éreztem, énbelőlem is erő távozik el, amint Krisztus megérezte, hogy egy nő megérinti köntösét. Érdekes feljegyeznem azt még, hogy amikor nagyon akartam, hogy sikerüljön a szerény csodatétel, akkor többnyire pórul jártam, de bezzeg amikor csak a hit volt bennem, játszi derű és megnyugvás Krisztus akaratában, akkor minden sikerült.
Már Fehérvárt csatlakoztak hozzánk papok néhányan, s később szép számmal érkeztek németek, csehek, lengyelek, de jöttek Itáliából és Frankföldről is. Richárd, aki közben szerencsésen bevégezte zarándokútját, szintén küldött papokat, s igen jól válogatott, mert ezek voltak a legkiválóbb embereim. Mivelhogy eredetileg hét papot hoztam magammal, akikben feltétel nélkül megbízhattam, egyházmegyémben felállítottam hét főesperességet, s őket állítottam az élükre. Marosvárt emeltettem egy nagy és kényelmes faépületet, s ott skólát nyitottunk, papnövelés céljából. Ide csak magyar ifjakat vettünk, és kezdetben harmincan voltak. Mindet a családja beleegyezésével vettük oda, s mind szabad ember volt – de valamivel később vásároltunk és felszabadítottunk rabszolgákat is, ha tanújelét mutatták elhivatottságnak és tehetségnek. De ezt csak módjával, óvatosan cselekedtük, mert egy

szabad magyar vajmi nehezen viselné el, hogy néki akármiről egy rabszolga prédikáljon, hát még hogy a szentségeket kiszolgáltassa. A király törvénye rendelkezett ugyan a rabszolgákról, mégpedig elég keményen, de azért sok vitás kérdés maradt ránk, így az a lehetőség, hogy a bármilyen bűnt elkövetett, de a templomba menekülő rabszolga az egyház rabja lészen, sok vitára adott alkalmat. Egyszer egy vásári tolvaj éppen az én misézésem alatt keresett menedéket az Egyházban, s a felbolydult nép bizony betört utána a szent helyre, s ha elébük nem futok, bizony ott helyben kiszúrják a szemét, ami a tolvaj büntetése. Üldözőit sikerült kiparancsolnom, a gazdáját kártalanítottam, ezt a Feketét (mert ilyen pogány neve volt) pedig kénytelen voltam ott tartani, s a sacristiában segédkezett, s mindmáig Istennek tetsző életet él, mert éhségében lopott valamit a szerencsétlen. Bizony, mindenütt egyszerre kellene jelen lennünk, hogy könnyítsünk a szenvedésen.

Emrik halála mintha rászabadította volna a pokol valamennyi ördögét Magyarországra. Egymás után haltak meg olyan emberek, akikre mindig szívesen emlékszem. Meghalt Öküz is, egyedül ment el ordas hidegben fát hasogatni, lábát törte, és megfagyott, mielőtt rátaláltak volna. Halála előtt még faragott nekem, illetve új templomunknak egy igazán szép, magyar Boldogasszonyt, csaknem embernagyságút, úgy küldték el szekéren a jó bakonybéliek. Kedves állataim, mint hírül adták, a szarvas és Romulus, soha többé nem tértek vissza Öküz halála után. Talán mindkettő azóta már a vadászok zsákmánya lett.

Egyházmegyém tennivalói azonban szerencsére nem hagytak túl sok időt az elmélkedésre és a szomorkodásra. Amilyen szívesen vettem az alkalmat a teljes visszavonultságra a bakonybéli esztendők alatt, olyan igyekezettel próbáltam végezni a dolgomat a külső cselekvés napjaiban. Mert vallom, hogy a teljes tétlenség is cselekvés – belső cselekvés –, ha lelkünk rezdüléseibe, szellemünk titkaiba mélyedünk, s a gondolat romolhatatlanabb építményt emel, mint a kéz. Most azonban a kéz ideje érkezett el, és minden kő letétele azt jelentette, hogy talán századokig ott marad, azon a helyen, s nem mindegy az sem, hová tűzöm ki a leendő templomok keresztjét, mert a templom körül sok-sok nemzedék fog talán születni, élni és meghalni, s mindegyik toronynak messzire kell látszania, akár a hajósok számára emelt világítótornyoknak, melyeknek tetején a tűznek a legnagyobb viharban is égnie kell.

Nagy örömömre szolgált, hogy számos várjobbágy maga ajánlotta fiúgyermekét pártfogásunkba, hogy nevelnénk papot belőle, s az Emrik halálát követő év tavaszán már fel is állítottunk egy skólát az ő növelésükre. A skóla élére Waltert állítottam, akinek nem adtam esperességet, mert magam mellett akartam tudni.

Ez a skóla persze csak a rudimentumait taníthatta bármely tudománynak, de ez is több volt a semminél – a leendő klerikusok legalább írni-olvasni megtanultak, s valamit latinul is, az egyházi énekekből, zenéből és főleg a liturgiából. A latin nyelv és a zene oktatása Walter feladata lett, s éjszakánként, ha cellámban imádkoztam, örömmel hallottam az új tanítványok szárnyaló énekét is, akik életrendjükben nagyjából a mienket követték. Azt akartuk, hogy ezekből a majdani fiatal papokból ne legyen az Egyház csuhája alá búvó, feleséget tartó, világi javakat halmozó, hatalomra éhes álpap, hanem mindennek az ellenkezője, olyasvalaki, akire mindenki nyugodtan rábízhatja életét, lelkét, titkait. A mostani papok közül sajnos, nem mindenki ilyen, s feltettem, valahány rossz pappal találkozom, inkább elcsapom helyéről, és pásztor nélkül hagyom a nyájat, mint hogy rossz pásztorra bízzam.

Walterral, ha skólai elfoglaltsága engedte, gyakran ültünk szekérre minden különösebb cél nélkül, s az általam készített, nem túl szakszerű mappán bejelölgettük, milyen út hová vezet, milyen településnek hány lakosa van körülbelül, s hány léleknek van már temploma, papja. Különösen azután tudtunk több ilyen utat tenni, hogy Fehérvárról elküldték Henrik frátert, aki ugyan német volt, de a latin nyelvben igen jártas, ezért ennek a nyelvnek az oktatását átvette Waltertól, akire így csak a zene stúdiuma

hárult.
Feketét, egyházunk rabját az ilyen utunkra általában magunkkal vittük, különösen azután, hogy rádöbbentünk: sok elhagyott vagy árva gyermek van itt szinte koldussorban, akiket szekérre vettünk, és püspöki szállásunkon a szolgálók gondjaira bíztunk, s a skólába eljárattunk.
Ezt, hogy Fekete az Egyház rabja lett volna, persze csak tréfásan kell érteni: kifizettük érte a váltságot, így hát jog szerint az Egyházé volt. De a rabszolgák száma oly csekély volt, amióta a magyarok nem vezettek hódító hadjáratokat külországok ellen, hogy néhány év múlva már hírmondónak is alig marad belőlük: ez a nép magát szabadnak tartja, s nem szereti mások teljes alávetettségét sem. De úgy is lehet ezt érteni, hogy lassanként eltűnik a szabadok és a rabszolgák közti különbség, mert a földekkel már nem a nemzetségek közösen rendelkeznek, hanem a főemberek, mint például Csanád úr, aki hívei közt tovább osztja Ajtony úr tartományát, vagy ami még rosszabb, jönnek az olyan idegenek, mint Vecellin lovag, aki Istvánnak nagy szolgálatokat tett zsoldos katonaként, s most az ő földjeit közrendű, szabad magyarok művelik, akik éppen elmehetnének máshová, ha nem tetszik a szolgálat – de vajon hová? Pedig föld van bőven ebben a nagy országban, de mind valakinek a jóindulatától függ, s ezt a jóindulatot megszerezni már felér a szolgasággal. Hogy azonban mi lenne üdvösebb, azt aligha tudhatjuk: talán ha az egész keresztény világ a pápa jogara alá tartozna, s minden keresztény ember munkája és szükséglete szerint részesednék az összes világi javakból, ahogyan Krisztus idején az apostolok minden földi vagyona közös volt... ki tudja? De nem lehet kolostort csinálni az egész világból, mert akkor kihalna az emberi nem, ha pedig valakinek gyermekei vannak, máris ott van a világi létezés hajtóereje, a tulajdon önzése: mindenki azt akarja, hogy neki több legyen, hogy a gyermekei még többet örököljenek, s egymással való versengésük végül is bűnben fogan és bűnöket nevel. Ezért hát az alamizsnálkodás szokását kell legalább erősíteni, és minél közösebb hasznú, kegyes célokra fordítani: skólák fenntartására, árvák táplálására, ispotályok építésére, zarándokok megsegítésére.
Gyakran eltűnődöm, miért is tesszük a jót, azon túl, hogy Isten parancsolja nekünk? Úgy vélem, merő önzésből is: mert jó dolog jót tenni, s csak azon csodálkozhatunk, hogy akadnak emberek, akik a rosszat teszik és gyakorolják ehhez hasonló élvezettel. De hát mi élvezet lehet abban, ha megölnek, meglopnak, meggyaláznak, megszomorítanak más embereket? Az ilyenekben nyilván születésükkor az ördög is megszületett, talán egyáltalán nem is tehetnek róla, hiszen betegek. De hiszen akkor az emberiségnek igen nagy része beteg! Mert mindenünnen régi háborúk emléke, új háborúk indításának híre és még újabb háborúkra való készülődés szándéka árad, mintha az emberfajzat végképp elszánta volna magát önnönmaga kiirtására.
Kijelöltem a helyét az új marosvári templomnak is, melyhez Istvántól kaptam ezer márkát, Csanádtól építőanyagot. Sejtettem, hogy a négy szép torony felmagasló látványát nem fogom megérni, s a mostani zavaros időkben abba is maradt az építkezés, az van meg csupán, amit az első évben sikerült megcsinálni: kiásták a fundamentumot, ami az altemplom méretei miatt igen nagy munka volt, s a hozzávaló kő egy részét is meghozták Erdőelvéről. Most már csak a nagyobb kődarabok vannak meg, a kisebbeket szégyenszemre széthordták, ellopdosták a gazok, mert errefelé ritka a jó, kemény kő. Mire észbe kaptam, és őrt állítottam, megesett a baj. Ez megint azt mutatja, hogy az itteni embereknek két arcuk van: egy istenes és egy pogány, mert különben hogyan merészelnék ellopni azt, amit Isten hajlékának szántak... Ez a templom lenne az én életem legmaradandóbb emléke, s talán majd nyugalmasabb időkben kerül ember is, pénz is a befejezésére.
A templomot Szent Györgynek ajánlottam, akinek alakja és neve kezdettől fogva oly sokszor játszott szerepet életemben: talán ő fogja egyszer felépülését is megsegíteni. Szerencsére a püspöki káptalan építése nem volt ilyen lassú és költséges, itt most már kéttucatnyi felszentelt pap él együtt, Istennek

tetsző fegyelemben, a Regula rendjét követve. Ennek a háznak a közelébe sem engedtem asszonyi állatokat, s megtiltottam papjaimnak, hogy egymagukban világi házakhoz menjenek, hacsak nem haldoklóhoz hívják őket: sikerült is elérnem, hogy nem fordult elő olyféle csúfság, mint nem egy más helyen, hogy ki kellett akolbólítani valamely magáról megfeledkezett papot, kinek megszólalásig hasonló gyermekét valamely csúf némber nagy jajveszékelés közepette úton-útfélen mutogatta. Az ilyen nőszemélyeket bizony nem tudom szánni, sőt illenék megkövezni a régi törvények szerint, mert aki papra veti szemét és idomainak felfedésével vagy cifrálkodással, édesgetéssel az ördög pártjára csábítja, az eleve tudja, három emberre hoz szerencsétlenséget a Sátán nevében: a nyomorult papra, saját magára és ártatlan fattyára, akit eztán a községnek kell eltartani. Isten bocsássa meg nekem, hogy a némberről ilyen keményen szólok, bár engem is anya szült, és Krisztus urunkat is, de a bujaságnak mégis legfőbb eszköze és melegágya.
Immár megöregedvén, gyakran kapom magam azon utálatos bűnön, amely éppen nem méltó a tisztes korhoz, nevezetesen a türelmetlenség és a harag bűnén. Lehet, hogy a hatalom, mely kezeimhez jutott, rontott így meg, hogy egyszerre sok ember függött tőlem, és gondjuk-bajuk intézése közben nyilván kezdtem úgy érezni, nélkülem nem is mehetne ez a szekér, vagyis a püspökség. Sokszor kezdtem ok nélkül indulatoskodni, parancsolgatni, különösen ha egész éjszaka ébren voltam, és a fáradtság miatt elborult szemem előtt a világ. De aki nem bírja az éjszakai munkát, inkább pihenjen kedve és szüksége szerint, mintsem hogy másokon töltse ki ingerlékenységét. Megvallom, itáliai vérem is közrejátszhat ebben, lám, a sok évtizedes szerzetesi élet és önmegtartóztatás sem ölte ki belőlem ezt a szánalmas hangoskodást és felfortyanó természetet, s a magyarok közt, akiknek vérmérséklete nyugodtabb, haragja lassabban gyűlő, ez talán még feltűnőbb. Az utóbbi években kénytelen voltam a vasöv mellé a korbácsot is használni önmagam rosszabbik természete ellen, de nem mindig sikerrel.
Egy alkalommal éppen kegytárgyakat és misekönyvet vittünk Walterral egy közeli falucskába, s az üdvözlésünkre elősereglett nép szeme láttára csúfos dolog történt: a szekeret hajtó ember, akit Verőnek hívtak, valami kátyúba hajtotta a lovakat, és felborultunk. Minden szent tárgy szanaszét gurult, mi magunk szintúgy dicstelen pozitúrába kerültünk, csuhám a nyakamban, derekamat fájlalva jajgattam, s a szájtátik nem átallottak somolyogni, sőt kacagni rajtunk. No, ezt a Verőt azonnal lefogattam, s meghagytam a templomszolgáknak, ne kíméljék tőle a botot. Walter kissé hátramaradt, pusmogott valamit, aztán bejött velem a templomba. Dolgunk végeztével már feledtem is az egészét, ám láttam, ott áll egy fához kikötve a szerencsétlen ember, nem is Verőként, hanem megverten, a háta csupa vér. Most meg majdnem a szolgákat botoztattam meg, odafutottam a szekérhajtóhoz, megcsókoltam a kezét, úgy kértem bocsánatát Krisztus nevében. Akkor már megint sokan álltak körülöttünk, s mindenki nevet – az történt, hogy Walter, ismervén hirtelen természetemet, csupán kiköttette a hajtót, s a hátát valami állat vérével bemázolták. Igen elszégyelltem magam, s bosszúságomban is megköszöntem Walternak a trufán túli bölcsességét. Azt mégis megvallom, Verőt eztán más munkára osztottam, mert valahányszor ránéztem, mindig eszembe jutott az ő megaláztatása és az enyém is.
Ha meggondolom, ez sem volt igazságos cselekedet, amiként az előbb túlságosan sommásan keltem ki a nőszemélyek ellen, mintha mind egytől egyig bujaságra és fajtalanságra kapható, megbecstelenített vászoncseléd volna. Hogy így látom őket, abban bizonnyal magam és fertelmes álmaim egyformán hibásak, melyek még élemedett korban is kísértenek, s mindegyre azt sugdossák füledbe, hogy hiszen próbáld csak ki, ne mulaszd el a lehetőséget, párosnak teremtette Isten az embert, s Ádámnak mindenes társul adta Évát, s parancsba tette, hogy szaporodjatok és sokasodjatok, töltsétek be a Földet... De hát az Úrnak ezt a parancsát még a pogányok is betartják tudatlanul is örömest, s nem lehet arról szó, hogy éppen minekünk kellene itt segíteni a szerencsétlen emberi nemnek.

A király törvénye külön intézkedett a boszorkányok dolgában, mégpedig igen enyhén, mert első vétség esetén átadják vezeklés, böjtölés és a hitben való oktatás céljára a papnak, másodjára már rá kell sütni az egyház kulcsát kereszt alakban a mellére, homlokára, két vállára, s csak harmadik vétség esetén kerül a bírák elé. No de a boszorkányokról igen megoszlanak a vélemények, gyakran nehéz elkülöníteni az ő esetüket a varázslóktól, kuruzslóktól, egyéb bűbájoskodóktól és jósoktól. Nem tudom, hogyan terjedt el az itteni nép körében a boszorkányságban való hit, hogy az asszonynép egymást jelentgette fel unos-untalan valami megrontás vagy más bűnös praktikák miatt, de csakhamar minden faluban volt egy-két nőszemély, akire mutogattak, mert gyanús volt, hogy boszorkány. Megfigyeltem, hogy igen csúf vén banyák vagy igen jó formájú ifjú némberek hívták ki maguk ellen ezt az indulatot, melynek alapja legtöbb esetben csak a rosszindulat és a pogány babonaság volt. A németek hozták magukkal ezt az ostobaságot, úgy tetszik – ők híresztelték, hogy ezek a malefactorok szombatonként valamely magas hegy tetején összegyűlnek éjfélkor, ottan Bafometet vagy más főördögöt imádják kecskebak alakjában, véle és egymással fajtalankodnak, fordítva mondják a Credót, megcsókolják az ördög ülepét, nagy üstökben kígyót-békát és mérgeket főznek össze, majd visszarepülnek. No, ha egy tehénnek elapadt hirtelen a teje valahol, avagy bármi megmagyarázhatatlan és váratlan rossz dolog történt, ráfogták arra a személyre, akire leginkább haragudtak vagy gyanakodtak az emberek. Távol álljon tőlem, hogy kétségbe vonjam az ördög vagy az ördög cimboráinak létezését, de nem hihető, hogy a démonok ilyen ostobák és közönséges dolgokban eljárók legyenek: a Sátán valamennyiünket naponta támad kísértéseivel, de kétlem, hogy tehenek tejének elállításával vagy más közönséges kártevéssel bíbelődnék, így hát nagy bajban voltam, amikor egy alkalommal elém hoztak egy igen csinos, fekete hajú, szép ruházatú nőszemélyt mindenféle hasonló vádaskodással. A leány anyjával élt együtt, apja elhunyta után, s maga az anya is eljött tanúsítani, hogy lánya az ördöggel cimborái, mert semmit nem úgy tesz, mint az szokásban és illendőségben van, férfi módra viselkedik, lovagol és vadászik, sőt fegyverforgatásban összeméri erejét a legényekkel. Ezt a Saroltot (kinek a fejedelemasszony nevét adták) kénytelen voltam ott tartani törvény szerint és kikérdezni, s megdöbbenésemre igen értelmes, tiszta és rendszeres válaszokat adott, bár írni-olvasni nem tudott, határtalan szomjúság lakozott benne a dolgok tudására és távoli vidékek meglátására. Bár közrendű volt a leány, elküldtem a beszprémvölgyi apácákhoz, oktassák és neveljék érdeme szerint, s egyúttal szoktassák le a férfiúi viselkedésről. Ha nem szökik meg, tán egyszer még a kolostor fejedelemasszonya is lehet belőle.

Ami a legszomorúbb, a szerencsétlen anyja szívből örvendezett, hogy megszabadítottam lánya felügyeletének gondjától.

Ez a Sarolt olyan nőszemély volt, akit, ha másképp fordul az életem... De nem folytatom! Vétkes maga a gondolat is. Néha azon tűnődöm, nem tettem-e még nagyobb rosszat, mint az övéi vele... Hiszen elküldtem egy olyan helyre, ahol ugyan tanulhat, ha akar, de mit? Éneklést meg hímzést-fonást. Soha többé nem vehet kezébe íjat, s nem ülhet lóra, legfeljebb szekérre. Lehet, hogy azóta is átkaiba foglal – inkább sütöttem volna rá az egyház kulcsát. De ilyet én még akkor sem tennék, ha az életem függne tőle, mert másnak fájdalmat okozni lehet hirtelen, gonosz indulatból, de lassan, kiszámítottam véghez vinni ilyesmit, azt már nem! Igaz, csak a testnek fáj, mondják, a léleknek nem, de hát nem éppen a test az ártatlan, és a lélek a bűnös?

Miközben így munkálkodtam szerényen és ezerféle dologba belefogva, olyasmibe is, amihez voltaképp semmi tudományom nem volt, olyannyira, hogy kénytelen voltam naponta feljegyezni a tennivalókat, és szigorú napirendet tartani, hogy végképp fel ne bomoljék körülöttem minden – nos, ezenközben módomban állott volna, hogy szeretett Itáliámba mehessek követként, s hogy mint új

püspök, bemutatkozzam a Szentanyánál. De hogy XIX. János meghalt, és IX. Benedek lett az új pápa, elment a kedvem a bemutatkozástól. Ez a romlott tizennyolc éves fiatalember a Conti grófok családjából származó VIII. Benedek unokája volt, és megvesztegetés révén került Péter trónjára. Erőszakos és erkölcstelen ember, akiről minden itáliai – ha ugyan merészeli – megvetéssel szól. Nem csodálnám, ha a rómaiak egyszerűen elűznék ezt az embert, akit Isten minden bizonnyal örök kárhozattal és iszonyú kínokkal fog sújtani. Pedig milyen nagy szükségünk volna valódi szentatyára, aki ezt a sok sebből vérző világot felkarolja és meggyógyítja a hit erejével!
S mi, akik az Egyház fensőbbségét és tisztaságát hirdetjük, vajon nem pirulunk-e, ha legfőbb földi vezetőnkre gondolunk, Krisztus király rossz helytartójára? Vagy talán éppen ez Isten bölcs rendelése, hogy vezetőinkkel büntet bennünket, s ébreszt rá földi céljaink és munkánk hívságos voltára?
Így hát nem mentem Rómába. Nem csupán azért, mert ódzkodtam attól, hogy hajbókoljak egy romlott kamasz előtt, aki meg sem értené a mi országunk helyzetét és gondjait, hanem mert úgy akartam, hogy Itália csupán legszebb emlékeimben éljen tovább. Nem akartam, hogy eszembe jusson sok másféle tervem, s már nem volt életben tudomásom szerint senki, akivel találkozni kívántam volna. De a legfőbb ok mégis az volt, hogy nem akartam félbehagyni ezt a munkát itt, Marosvárt, még néhány napra sem szívesen mentem el, nemhogy hónapokra vagy évekre. Ezenfelül minden alkalmat megragadtam, hogy elmerüljek a boldogságos tudományokban, az írásmagyarázatban, melyeket oly csúnyán félbeszakítottam. Még a szekér deszkáján is próbáltam valamicskét írni, de a nagy zötyögés miatt inkább csak apróbb feljegyzéseket vagy régebbi munkák javítgatását vállalhattam. Nem nagyon volt időm arra, hogy a retorika klasszikus szabályai szerint építsem fel munkáimat, de volt bennem valami dac is, valami tiltakozás a verbális szépség ellen, amely sokszor csalárd embert és szándékot takar, öncélú finomkodást és magakelletést, mely nem bízik az igazság erejében. Ezért van az, hogy sosem kedveltem a poézist és a poétákat, hacsak nem valamely szent ügy szolgálatába állították képességeiket: az emberek fülön és szemen keresztül való becsapására esküdtek fel, akárcsak a vásári mímesek és más bohócfélék, akiknek legőszintébb mozdulata, amikor üres tenyerüket vagy fejfedőjüket tartva kéregetnek.
Mindezt nem magam mentésére mondtam el, mert a gördülékeny stílus csak használ az előadott dolognak, még ha az anélkül is igaz, ahogyan az étek is jobban esik díszes tálalással, az ember is szebbnek tetszik csinosabb öltözékben, és így tovább. De mindez nem érinti a lényeget, mely nem függ a megjelenés módozataitól. Pontosan úgy, ahogyan a láthatatlan lélek a lényeg, a test csak durva és romlandó, véletlenszerű formája annak.
Néhány esztendővel azután, hogy elkerültem Bakonybélből, elfogott valami baljós előérzet, mely sietségre ösztönzött s ösztönöz ma is. Nem mondhatnám, hogy valaha is jobban féltem a haláltól, mint ez keresztény emberhez illik: mert szégyen is volna, ha félnénk itthagyni ezt a siralomvölgyet, hol minden csak árnyéka a valódi világnak. De féltem attól, a halál dolgom végezte nélkül ragad el, hogy készületlenül állok ama itélőszék elé, s csupán elherdált óráim, napjaim felett búslakodhatom. Ezért hát addig kurtítottam az alvás és pihenés óráit, ameddig csak testem engedte, s ha megéreztem, hogy hitvány érzékeim akárcsak a legkisebb lazulást mutatják valamilyen irányban, azonnal meghúztam keményen a gyeplőt. Az ember hajlanék arra, hogy élete harmadát, tán még felét is alvásra, lustálkodásra tékozolja, s ha például egy negyvenéves férfiról van szó, aki elköltözik az élők sorából, akkor elmondhatjuk róla, hogy húszéves koráig gyermekember volt, maradék húsz évének felét alvásra fordította, tehát összesen tíz évig volt ébren, s akkor még nem számláltam az evés-ivással, meddő helyváltoztatással, fecsegessél, egyéb léhaságokkal eltöltött időt, ami a tíz esztendőnek legalább fele ismét csak.. Így hát kettőzött buzgalommal csüggtem a múló idő minden percén, s csak nagy vonakodással szántam rá magam, hogy az éjféli zsolozsma utáni írás, imádság és elmélkedés

végeztével mégiscsak elfújjam a mécsest.
Munkakedvem az idő fogyásával szemben nőtt meg, mintha legyőzhettem volna azt az öröktől fogva fúvó szelet, mely Isten felé fúj mindent, ami él.
Abban a korban, amelyben én voltam, már nemigen köt a férfi új barátságokat még a világban sem: hígabb eszméi is megsűrűsödnek, meggyőződéssé válnak, emberismerete úgy kialakul, hogy első ránézésre látja bárkinek arcára írva gyarlóságait és bűneit. Ilyenkor az ember már régen túl van azokon a csalódásokon, amelyekkel a meggondolatlanul kötött barátság jár: ha megtudjuk, hogy csak használtak bennünket, akár egy eszközt, valamely cél eléréséhez, ha csupán valamilyen nyereség vágya színleltetett barátságot azokkal, akiket vér szerinti testvérünknek éreztünk. Papok között az ilyen barátságoknak még nagyobb szerepe van, mint odakint a világban, mert pótolják a szerelmet is, melyet nekünk éreznünk nem szabad, s a valakihez szorosabban tartozás ösztönét, mely még az állatban is elevenen él, amikor gazdát keres magának. Nekem régtől fogva ilyen társam volt Walter, aki azonban mégis – hiába öregedett hozzám – valamiképp lélekben a tanítványom maradt, és mester és tanítvány között sohasem szakadhatnak fel bizonyos gátak: lélekben sohasem lehetnek teljesen egyenlőek, még akkor sem, ha a tanítvány esetleg az évek múlásával mestere fölé magasul tudásban vagy erényben.
Püspöki körútjaim egyikén Szőregen éjszakáztam, s bár legtöbbször nyáridőben nem kértünk szállást sehol, hanem Isten csillagos ege alatt, a szekéren aludtunk, egy este olyan zivatar támadt, amely sehogyan sem akart elállni, így kerültünk az ottani birtokok gazdájának, Kemecse úrnak házába. Kemecse visszavonultan élt, s más főemberekkel ellentétben nagyon is érdekelte a gazdálkodás, a paraszti munka, s olyan pomáriuma volt, s általában olyan szép és ritka, hasznos és haszontalan növényei, hogy csodájára jártak.
Kemecse már Ajtony alatt itt élt, ősei Árpád óta bírták ezt a vidéket, s a Kemecse-nemzetség Ajtonyt csak afféle jöttmentnek tekintette. Kemecse úr szívesen tanítgatta az ő népét a földművelés és kertápolás rejtelmeire. Római és nem görög pap kezéből vette a keresztséget, amelyben a József nevet nyerte, s amennyire gyakori látogatásaimból kitetszett, példás keresztény életet élt családjával együtt. Nemhiába jelenti azt József zsidó nyelven, hogy az Úr adta, mert nekem is az Úr adta ezt a barátságot, mely csendes volt és szívből jövő. Meglepő módon nem is sokat társalkodtunk, inkább csak hallgattunk, ő foglalatoskodott valamivel, gyakran a méhesben találtam, a kaptárak között, s abban az andalító zümmögésben jólesett látni, hogy létezik a világban istenfélő derű és szorgos nyugalom is. Nos, Kemecse úrnak volt egy igen szép és kedves, eladósorban lévő leánya is, akinek nagy hajlandósága volt a tiszta életre, s Kemecse úr is úgy gondolta, hogy a leányt Krisztus menyasszonyának szánja. Az is lett, csakhogy másképpen: egy várjobbágy Ajtony úr levert fegyverforgatói közül hiába kérte meg a kezét, mert sem az apa, sem a lánya nem mutatott hajlandóságot, erre a legény többedmagával elrabolta, a lányt. Kemecse úr rögtön lóra kapott népével egyetemben, s bár a lánynak szerencsére akkor még nem esett baja, a leánytolvajokat irgalmatlanul lekaszabolták. A leány pedig – talán az átélt rettegéstől – megzavarodhatott, mert nem sokkal az eset után szemlátomást összevissza hányta-vetette magát, ördögtől való gyalázatosságokat beszélt, és nem vett magához semminemű ételt-italt, így is halt meg valamennyiünk nagy szomorúságára. Kemecse urat pedig Csanád ispán úr elfogatta s kimondta fejére a halált, mivelhogy leányrablásért tíz tinó megváltást lehetett volna csak ama latortól követelni, nem pedig elvenni életét s cinkosaiét, akik szám szerint négyen valának.
Én, ki pap létemre oly hirtelen haragú vagyok, igen megértettem Kemecse úr első, nagy dühét, s elmentem Csanád úrhoz, hogy kegyelmet kérjek barátom számára. Csanád azonban igen zordul fogadott, s azt felelte, nem tehet kivételt, mert ha elengedi Kemecse urat, vérszemet kapnak a

provinciában, s eztán az ilyen gyilkosságok mód nélkül megszaporodnak, a király törvénye pedig csak üres írás marad. Magam ezt habozás nélkül beláttam, de előadtam Kemecse úr védelmében jó magaviseletét, hűségét és leánya iránti szeretetét, amely most gyászba torkollott, s vajon ő maga is, akinek szintén vagyon leánygyermeke is, megelégednék-e a törvényben előírt tíz tinó kártérítéssel és a leány visszaszolgáltatásával, akár megszeplősítve is. Csanádnak haragosan villant a szeme, s csak annyit mondott, ezt majd akkor kérdezzem, ha valaki az ő háza népére mer kezet vetni, s különben: vigyázhatott volna Kemecse jobban is leányára, mert rebesgetik, nem volt az amolyan valóságos rablás, benne volt abban a leány akarata is...

Nem éppen a legjobb szívvel váltunk el: abban maradtunk, hogy ha akarom, kérjek kegyelmet egyenesen a királytól Kemecse számára, ő – mármint Csanád – annyit megtesz, hogy vár addig, míg az utat Fehérvárig megjárom. (Mert az utóbbi években a király már új székhelyén időzött inkább, talán azért is, mert ott nyugodtak Emrik tetemei...)

Volt bennem némi kényelmetlen érzés a leánnyal kapcsolatban, mert azt a szóbeszédet erősíteni látszott a leány színeváltozása a sikertelen rablási kísérlet után, de hát most már nem róla, hanem a barátomról, az ő életéről volt szó. Megengedték, hogy néhány szót váltsak vele, s tőlem telhetően igyekeztem lelkét megerősíteni. Nemcsak lánya halála sújtotta le, hanem az öt nyomorult lator halála is: gyilkosnak érezte magát, akire mindenképpen kárhozat vár. Hiába vigasztaltam Isten végtelen kegyelmével s a király várható jóindulatával (amelyben magam nem voltam olyan bizonyos).

Aggodalmakkal telve indultam útnak Walterral. Most egyenesen nyugatnak tartottunk, mert hallottunk egy révről, ahol nagy tutajjal szekerestől átvisznek bennünket, s úgy is lett. Az éjszakát már a túlparton töltöttük, egy jó makkoltató tölgyerdő szélén húzódó kis falu szélső házában kaptunk szállást, s a jólelkű háziaktól friss lepényt, sajtot és tejet kaptunk, anélkül hogy kilétemet felfedtem volna. Általában, ha csak tehettem, ettől eltekintettem, mert a püspököket másként képzelik az egyszerű emberek, nem fekete csuhásnak, hanem fényes palástos-süvegesnek, embernél magasabb pásztorbottal, s még jó, ha elhitték volna rangomat, s nem kergetnek ki cudar csalónak kijáró szitkokkal. De meg jobb is volt látni az embereket olyannak, amilyenek valójában: félelem és alázat nélkül, jó-, avagy gonosz szívűeknek.

A háziak átengedték nekünk egyetlen, szobának alig nevezhető helyiségüket, és friss szalmával tömték meg a zsákokat. Kellemes nyári illat lengett be, a mécses körül apró bogarak rajzottak körbe-körbe. Olvastam egy kicsit a Bibliát, amint szoktam, félig a közeli erdő finom neszeire figyelve, éjszakai madárhangokra, könnyű léptekre, vaddisznócsörtetésre. Egyszer csak különös, súrlódó hangot hallok, kitartóan és ütemesen. Walter is fülelni kezd. Megkérdem tőle, mi az, s ekkor felhangzik valami nagyon szívszorító ének. Magyarul énekli egy asszony, de nem értem, mert errefelé valami régi dialektusban beszélnek, s a dal szövege még a beszélt nyelvüknél is ősibb lehet. Csak öt fokozatot ismernek a magyarok a hangok között, akárcsak a mi régi egyházi énekeink, s úgy hallottam, a messzi keleten is éppen így énekelnek, ilyen monoton gyönyörűséggel, gyakori ismétlésekkel és dallamhajlításokkal. Walter kilesett az ablakon: a nyílt tűz mellett a mi szállásadó asszonyunk guggolt, és egy kézimalmot forgatott, annak kövei súrlódtak össze, mintegy zeneszerszámként aláfestve a dalt.

Elmosolyodtunk, kissé a magunk s a másik meghatottságán is.

– Hallod-e a magyarok szimfóniáját, mily édesen hangzik? – mondtam tréfálkozva. Én is az ablakhoz húzódtam, s figyeltem az asszony szorgalmas ügyességét, amellyel a nehéz munkát magának könnyebbé tette. Láttam már széllel és víz segítségével őrlő malmot, de ilyen nehéz kézimalmot még sohasem. Talán évezredek óta használják ezt az egyszerű szerszámot, amely a mesterség találékonyságát dicséri. Örvendeztem, hogy ez az asszony dalol munka közben, mert bármiről is szóljon az ének, ez az igazi imádság.

Másnap ezt az asszonyt megajándékoztam egy bizánci aranysolidusszal, amely most valamivel többet ér egy tinónál. Az asszony még sosem látott aranypénzt, úgy kellett elmagyarázni neki, ez a legtöbbet érő pénz. Akkor térdre borult, úgy kellett felemelnem – mintha a királyt tisztelné bennem. Istvánt ezek az egyszerű emberek nagyon szeretik. Addig érzik magukat biztonságban, amíg a király él. Ami rossz az országban történik, azt mind az idegeneknek tulajdonítják, a rossz tanácsadóknak. Talán lehet is ebben valami, bár én is idegen vagyok. De ezt már régen nem érzem. Lehetséges, ha a túlvilágon Szent Péter megkérdi majd tőlem, mely nemzet fia vagyok, én habozás nélkül a magyart mondom. De nemcsak én vagyok ezzel így: csodálatos módon még a magyarok iránt nem túlságosan vonzódó idegenek is előbb-utóbb megtanulják ezt a nyelvgyötrő idiómát, de ha még egyetlen szót sem képesek helyesen kiejteni, akkor is büszkén vallják magukat magyarnak. Azok is, akiknek ebből semmi érdeke nem származhatik, mert a király semmi ilyesféle rokonszenvet nem erőltet és nem is jutalmaz különösképp.

Amint közeledtünk Fehérvár felé, s meg-megálltunk egy-egy messziről hívogató templomnál, egyre inkább megértettem, az utóbbi években Bakonybélen is, Marosvárt is olyannyira elzárkóztam a világ dolgaitól, hogy egyszerű papoktól többet tudtam meg az udvar eseményeiről, mint Csanádtól és más főemberektől. Az is lehet, hogy teljesen megfeledkeztek rólam, vagy a hozzám küldött királyi futárok közül elkallódott egy-kettő, annyi minden történt időközben. Szégyenkeztem is kissé, hogy püspök létemre sok mindent csak a szóbeszédből tudtam meg, de hát Emrik halála után már igazán számot vetettem azzal, hogy nehéz és zűrzavaros korszak következik.

Megtudtam, hogy a király, pontosabban a király helyett egyre inkább intézkedő királyné Orseolo Pétert jelölte ki utódjául. Én vagy hét esztendővel korábban már találkoztam ezzel a ravasz sihederrel, aki miatt igencsak kellemetlenül éreztem magam, mint úgyszintén velencei honfitársa. Most meghalt az apja, Ottó, aki másodjára is száműzetésbe kényszerült – pontosabban elkergették a velencei trónról, s Konstantinápolyban halt meg. Úgy látszik, most fia, Péter a velencei főhatalmat a magyar királyság révén akarja visszaszerezni. Az egyik pap azt hívén rólam, hogy magyar vagyok, csak úgy szólt Péterről, Gizella unokaöccséről, mint „fecske módján ficserélő taljánról”, hiába mutogatott rám Walter, hogy figyelmeztesse a derék embert. Úgy láttam, a magyarok többsége Vászoly urat akarja István utódául, Nyitra urát, aki az öröklésben voltaképp Emriket is megelőzte volna, hiszen István nagybátyjának, Mihálynak volt a fia. Annyit azonban tudtam már korábban is, hogy István nem szenvedheti Vászolyt, aki görögös keresztény volt, és főemberei közt bolgárok, szlávok, bizánciak is akadtak szép számmal – vagyis Ajtony úrhoz hasonlított magaviseletében, ha éppen nem is olyan szemérmetlen nyíltsággal szegült szembe a királyi országlás céljaival.

Vászolyt a király könnyelműnek és ostobának vélte, ezt szavaiból ki lehetett mindig érezni, ha a nyitrai dukátus szóba került.

Orseolo Péter, mint később kiviláglott, legalább ilyen ostoba volt, csakhogy ostobaságát jól leplezte ékesszólással, mégpedig számos nyelven. Itt jegyzem meg, hogy tapasztalatom szerint a sok nyelvhez egyformán jól értő emberek többnyire üresfejűek és jellem nélkül valók, de ha valaki több idiómában tudja ékesen körülírni a semmit, s a tetejében még világot járt ember is, a legtöbben bölcsnek hiszik őket, még a náluk százszor értelmesebbek is. A magyarok igen nehezen tanulnak idegen nyelveket, ezért náluk ez a csodálat még inkább kiütközik. Felettébb különös ez a gondolkodásmód, mert ugyanazért vetik meg és csodálják az idegent, ki-ki vérmérséklete szerint: nevezetesen, hogy nem magyarnak születtek.

Baj nélkül értünk Fehérvárra, jó szállást kaptunk a prépost úrnál, de a királyhoz bebocsáttatást nem nyertünk, ami igen rosszul esett, mert beizentem, nem magam ügyében, és sürgős volna. Sok ismeretlen udvari ember nyüzsgött, és mind csak azt mondta, legyek türelemmel, a királynak igen

erőst fáj a lába, úgy szaggat, hogy néha ordít kínjában. Gondolom, köszvény gyötörte, aminél fájdalmasabb kórt keveset talált ki a mi urunk Krisztus a keresztény lélek illő megalázására.
Jó néhány napot várakoztunk, egyre nagyobb türelmetlenségben, s abban a reményben, Csanád úr tartja ígéretét, és nem tesz jóvátehetetlent Kemecse úr ügyében. Imádkoztam ezért sokat, és hallgattam a híreket, melyek mindenfelől érkeztek. Láttam a frankok követét is, akit az új királytól, Henriktől küldtek igen hamar Istvánhoz. Nem klerikus volt, hanem csinos, kardos-csizmás nemes úr, így hát nem éreztem kedvet a konverzálásra.
Messziről láttam Pétert is, aki lovagi ruhában feszített, mint a királyi seregek fővezére, s külön testőrség volt mellette is a nehézfegyverzetű orosz zsoldosokból, de máris voltak ott itáliai zsoldosok is, akiknek arcára volt írva, hogy nem mennek a szomszédba egy kis gaztettért. (Szégyellem, hogy ezt kell mondanom róluk.)
Megtanácskoztam Walterral, mit tegyünk. Arra az elhatározásra jutottunk, kérelemmel a királyné elé járulok, bár nem túl sok rokonszenvet pazaroltunk egymásra ezzel a hűvös, inkább szenteskedő, mint szentéletű asszonnyal, aki saját és családja érdekeit talán még álmában is szem előtt tartotta. Nem sejtette a szerencsétlen, hogy egyszer majd nagyot fog csalódni kedvencében, Péterben.
Gizella a vártnál kedvesebben és azonnal fogadott, felteszem azért, hogy csekély befolyásommal Pétert támogassam majd, s nyilván arra gondolt, hogy két velencei majd jól megérti egymást. Előadtam Kemecse ügyét, s a királyné megértvén az ügyet, hozzájárult megkegyelmezéséhez, s a kancelláriában írásba is foglaltattam, nehogy Csanád úr bármiképp visszakozhasson.
Illendőképp megköszöntem a királynő jóságát, megáldottam, s megígértem, mindennap imádkozni fogok a király gyógyulásáért. Még aznap elutaztunk, s csak napok múltán hozták a híreket utánunk egy szörnyű eseményláncolatról, amelynek teljes igazságát talán sohasem ismerhetjük meg.
Ahogyan utólag összeraktam a történteket, Vászoly úr felfogadott négy vitézt, hogy öljék meg a királyt. Fel nem foghatom, hogyan jutottak el az őrségen keresztül a király hálókamrájáig, s kilétüket sem adták senkinek tudtul: meglehet, az állandó palotaőrség néhány tagja esküdött össze Vászoly úrral. Tény azonban annyi, hogy a király felébredt, mint rebesgetik, valamelyik elejtette a kardját, vagy más zajt csaptak. A gyilkos merénylő térden állva, könnyek között kért bocsánatot, s a király megkegyelmezett neki, a másik háromnak viszont szemét kitolatta és vétkes kezüket lecsapatta. Nos, már idáig meglehetősen homályos a dolog, mert érthetetlen volna, miért bocsátott meg egynek, s miért büntetett hármat ugyanazért a dologért. Hogy e vitézek kilétével kapcsolatban csak találgatások esnek azóta is, vagy arra utal, hogy igen előkelő férfiak lehettek – bár ennyi év után csak kiszivárgott volna lassacskán minden fontos dolog – vagy egyáltalán nem is léteztek merénylők, csupán ürügyet szolgáltatott e kitalált eset Vászoly úr megbüntetésére. Annál hihetetlenebb, hogy Vászoly keze közvetlenül benne lett volna a merényletben (feltéve, ha igaz volt), mert távollétében a király halála után mindenképpen Péter került volna törvényesen a trónra, s csak háborúság árán szerezhette volna meg a koronát – amit viszont István életében is megtehetett volna... Valaminek azonban mégis történnie kellett, erről azonban senki nem volt hajlandó sem akkor, sem később szólni. Hallgatott Szár László úr is, Vászoly öccse, aki birtokán csak vadászgatott, és fiát, Bogyiszlót is távol tartotta az udvartól.
Talán – ha írásom fennmarad az időben – a kései olvasó elcsodálkozik, hogyan lehetséges, hogy nem tudok világos és egyértelmű magyarázatot adni olyan eseményekről, amelyeknek ha tanúja nem is, legalább kortársa voltam. De felteszem, hogy az emberi világ nem fog sokat javulni, s lényegében aligha változik, különben nem lenne szükség végítéletre egy napon – akkor pedig minden olvasó nézzen körül saját idejében, azután nézzen saját szívébe, s vallja meg: a hatalom megszerzéséért és megtartásáért folytatott ördögi küzdelem mindig titokban alakul, és minden korban vannak dolgok,

amelyeket minél inkább firtatnak, annál homályosabbak, s később talán többet értenek belőle, mint éppen amikor végbemennek.
Így hát most csupán azt adom elő, amit én valószínűnek látok, a teljes igazságot csak Isten tudhatja. A király meg akart bocsátani Vászoly úrnak is, de Gizella másként vélekedett, és elküldte erős kísérettel Buda fiát, Sebest Vászolyért, akit megvakíttatott és forró ólommal megsüketített.
Hogy mindez hol történt, s maga a király mit és milyen mértékben tudott róla, igen vitatják. Nyitrában nem hihető, hogy megtörtént volna, hiszen ott Vászoly volt az úr, s az sem elég hihető, hogy hagyta volna magát elfogatni és Fehérvárra kísértetni. Talán csellel hívta Sebes az udvarba, s a gyanútlan Vászolyt útközben tették uralkodásra örökre alkalmatlanná, hiszen egy vak- és süket férfiú, lett légyen bármilyen kiváló is, többé nem állhat egy ország élére, mert nem képes dönteni, ítélkezni és parancsolni. Úgy mondják, amikor a szerencsétlen Vászolyt a király elé vezették, az szánakozásában sírva fakadt, s haragja elől Sebes a lengyelekhez menekült. Akármint is esett, Vászoly úr nem sokra rá elköltözött az élők sorából, s Isten és megcsúfolói annyiban kegyelmesek voltak irányában, hogy nem ölték meg lesből és azonnal, így ideje lehetett bűnei megbánására s a kárhozat elkerülésére. Az élők igazságérzetének ez csekély vigasz, de aki az öröklét fényességébe pillant, annak mégiscsak ez a legfontosabb. Mert Isten azokat szereti legjobban, akiktől ébren veszi vissza az életet, s még inkább azokat, akiknek megengedi, hogy színt vallhassanak még utoljára a szent hit mellett. Ezért vágyakozik minden jó keresztény a vértanúság halálára, mert ez a végső, nagy erőpróba, amelynek jutalma a bizonyos üdvösség Krisztus jobbján.
A király (vagy aki ezekben az években igazán parancsolt) megkímélte a három Vászoly-fi életét is: Levente, Endre és Béla külországba mehetett, vagy inkább menekülhetett. Megjegyzem, ha már mindennek így kellett történnie, Istennek tetsző dolog volt, hogy a három árva életét megkímélték: a bizantinusok vagy a pogányok bizonyosan nem így cselekedtek volna, mert amíg az a három fiú él, a korona után is nyúlhat, és bármikor kétségbe vonhatja az utódlás elképzelt rendjét. Csehország, ahová mentek, bármikor szívesen támad a meggyengült magyarokra, s ha lehet, még trónra is segítheti a pártütőket.
Orseolo Péter most már egészen úgy kezdett viselkedni, mintha ő lenne az igazi király. Szent Péternek ajánlott templomokat kezdett építeni, nem is annyira védszentjének tiszteletére, hanem hiúságból. Az emberek többségét megdöbbentette mindez, s ha eddig jól is tűrték István súlyos kezét, mert látták és belátták hasznát és szükségességét, most előbb halkan, aztán egyre nyíltabban zúgolódni kezdtek. Árpád véreivel tették ezt, amit tettek, mire számíthat akkor egy közrendű magyar egy idegen király alatt? Vászolyról elterjedt, hogy ő volt az igazi magyar, aki lélekben mindig pogány maradt, s megint előálltak sokan azzal a gonosz hiedelemmel, hogy az ország akkor tévesztett utat, amikor meghajolt ennek az új hitnek, s elvesztette harcias, régi istenét és vad szokásait, melyek mindenkit egyformán szabadnak tartottak meg. Ez a régi szabadság folyvást fölemlegetett dolog volt, amióta a magyarokat csak ismerem, nyilván a puszták vadembereinek zabolátlan szabadságát sírták vissza, a portyázás és zsákmányszerzés minden pogány örömével. Mint hírlik, igen nehezen tanultak meg dolgozni, s a munkára való szavukat is a szláv rabszolgáktól vették kölcsön, ahol pedig az kínt, szenvedést jelent. Mert a pogány keletieknél a férfiak katonáskodnak és vadásznak, dolgozni pedig a nőknek kell.
Örültem, hogy elhagytam az udvart, ahonnan egyre kevésbé számíthattam terveimben támogatásra, s igyekeztem úgy intézni püspöki teendőimet, hogy minél nagyobb önállóságra tehessek szert.
De hadd térjek vissza tulajdonképpeni utunk céljához. Pihenés nélkül mentünk vissza Marosvárra, s azonnal Csanádhoz indultam, hogy átadjam a királynő kegyelméről szóló levelet. Csanád mogorván és gyanakodva fogadott, óvatosan kérdezősködött a király állapota felől, talán azt hitte, valamiért beárulni vagy panaszkodni mentem igazából Fehérvárra. Azt sem igen hitte, hogy a királlyal nem is

találkozhattam. Kemecse úrra térve Csanád elkomorodott, s elmondta, szökést kísérelt meg fogságából, az őrség üldözőbe vette, Kemecse leugrott a várfalról, és nyakát szegte. Nem is emlékszem pontosan, mit tettem vagy mondtam ezek után, azt sem tudom, elsápadtam-e vagy elvörösödtem, de minden tagomban reszketni kezdtem, és nem túlságosan istenes szavak hagyták el ajkaimat. A gyász és a düh érzéséhez hozzájárult a hitetlenség is, mert Kemecse tudta, hogy érdekében minden követ meg fogok mozdítani, Csanád úr tömlöce pedig nem éppen az a hely volt, ahonnan egyedül és fegyvertelenül ki lehet törni. Bizonyítékom azonban nem volt, így kénytelen voltam megkövetni az ispánt illetlen kifakadásomért, bár azontúl viszonyunk barátságosnak nem volt nevezhető. Csanád persze rátette kezét Kemecse szép birtokaira: beigazolódott, amit róla nem akartam feltételezni sokáig – aki a vagyonszerzésre egyszer módot kap, az minden eszközzel gyarapítani igyekszik bűnös vagyonát, mintha jó vaskos lajstromot akarna készíteni az örök bíró számára. Megint minden erőmet a Boldogasszonynak szentelt templomunk építésének áldoztam, utóbb a királytól és a királynétól több vég bíbort, bársonyt és gyolcsot is kaptam a díszítés céljából, talán kissé engesztelésül is a rideg fehérvári fogadtatásért. Felépült egy új, szerény monostor is, melynek élére apát gyanánt Fülöpöt állítottam. A Szűzanya tiszteletét minden lehető módon pártoltam, nemcsak azért, mert minden férfiemberben meglehető gyöngéd érzelmemet az ő csodálatos alakja ébresztette bennem fel, hanem mert üdvösnek gondoltam, hogy a magyarok, akik a nőket pogány módra alig tartották embernek, hozzászokjanak a Boldogasszony tiszteletén keresztül a szentéletű nők megbecsüléséhez. Némiképp önmagámra vett penitencia is volt ez, amiért, mint ez bizonyára ezen írásomból is kiviláglott – sokszor magam is megvetően nyilatkoztam Éva lányairól.

Anasztáz küldetett nekem két gyönyörű, ezüstből készült, lábas tömjéntartót, ezeket a Boldogasszony oltára elé helyeztem, és két nyomorult öregembert, akik kolduskénti tengették addig életüket, most azzal a munkával bíztam meg, hogy a tömjénezőből ne hagyják soha kifogyni a parazsat és a tömjént. Ide jártam imádkozni legszívesebben, s amikor az emberek észrevették különös hódolatomat Mária iránt, valahányszor a kedvemben akartak járni, vagy valamiért bocsánatomat ki akarták érdemelni, az ő nevével ajkukon közeledtek hozzám. Ilyenkor mindig megenyhültem, s bár sejtettem, sokszor visszaélnek ezzel, hagytam, hadd tegyék: azzal is, úgy is Szűz Máriát dicsérik.

Vászoly halála után, mint hallottam, István egészen magába roskadt. Még annyira futotta régi erejéből, hogy esküt vett Pétertől, a kiválasztott királytól, hogy míg István él, minden parancsának gyermeki tisztelettel engedelmeskedik, halála után az ország törvényeit megtartja, a királyné személyét és vagyonát megőrzi és megvédi. Vele együtt esküdtek az ország főemberei is, ugyanilyen értelemben. István érezhetően a halálra készült, az államügyeket szinte teljesen Gizellára és Péterre bízta, ő maga a vallás vigaszát kereste, szépséges aranykeresztet küldött ajándékként Monté Cassino kolostorának, s cserében szerzeteseket kért, mert újabb kolostort akart létrehozni. Most már pap, főleg idegen ajkú, volt szép számmal Magyarföldön – a pogányságra hajló, de még a kereszténynek számítható magyarok között is lábra kapott az elégedetlenség, hogy talán túl sokan is vannak már a papok, túl sok a templom, a kolostor, túl sok a munkátlan száj, melyet etetni kell cserében azért, hogy szép szavakat szól, vagy örök kárhozattal fenyegetőzik. A merészségben ezek az elégedetlenek odáig mentek, hogy fülem hallatára is mondtak ilyesmit, ami meggondolkoztatott annyira, hogy minden fennhatóságom alá tartozó papot, szerzetest komoly testi munkára is igyekeztem biztatni és fogni, nehogy az ingyenélőknek kijáró megvetést valóban kiérdemeljük. Ha ezt az elégedetlenséget valaki rossz szándékkal ki akarja használni egyszer, nagy baj eshet. Mert elgondolkodtam én bármely új hit diadalának esélyein: legalább három nemzedéknek kell békében felnőnie az új hit elvei szerint, hogy a negyedik már ne kívánja vissza a régit – mert már csak közvetve tudhat róla. De amíg akár egy nagyapa is él, aki még emlékszik a táltosigékre, a lóáldozatra, a pogány mesékre, addig el is

mondhatja az unokáknak, akik szépnek találják őseik hiedelmeit, és kétségbe vonják az egyház tanításait, melyek inkább szólnak erkölcsről, szenvedésről, halálról, mint képtelen, de színes babonaságokról. A Monté Cassinó-i szerzetesek mit sem sejtve meg is érkeztek, de már csak a nagy király halála után. Péter kénytelen volt tekintetbe venni a magyarok ingerültségét, így hát gazdagon megajándékozta őket, s visszaküldte mindet.
Szomorú a gyengeségbe vesző, hanyatló halál: a királyokhoz és vezérekhez akkor kegyelmes igazán az Úr, ha életük és művük teljében ragadja őket el. Rettenetes, ha ők maguk a tanúi mindannak a romlásnak, amely egy-egy halandó emberi műre így is, úgy is vár. Minő szerencséje volt Nagy Sándornak, aki Macedóniától egészen az indiai Hyphasis folyóig terjesztette birodalmát, s mindössze harminchárom esztendőt engedett neki élni az Úr. E pogány hódítónak az élete még a kegyes életű papok képzeletét is folyvást megragadja, akik még azt sem restellik, hogy szent célokat szolgáló másolóműhelyeik magányában az ő tetteit megörökítő és kiszínezgető verses történeteket írjanak le és terjesszenek. Bár én az ilyenféle hívságot elítélem és saját scriptóriumainkban nem engedem meg, azért némi bűntudattal teszem, mert mi egyebet teszek éppen most, ezzel az írással, mint hogy áthágom saját tilalmamat, s a lehető legméltatlanabb személyről, azaz jómagamról szólok, aki sem világhódítók, sem királyok, de még nagy és szentéletű főpapok dicsőségével sem büszkélkedhetem. Ám megnyugvásul szolgálhat, hogy kellő értelem és műveltség birtokában akár a legegyszerűbb pór életelbeszélése is érdekes lehet és tanulságos, de még egy fűszál élete is tragédiákkal teljes.
A főemberek és a papok jószerével minden országos eseményről elég gyorsan értesültek, a királyi futárokon, követeken és hírhozókon kívül egyházunknak is kiépültek a hírforrásai, s minden nagyobb kolostor és káptalan tartott alkalmatos lovas embert, akik minden akadályt leküzdve a lehető legrövidebb idő alatt eljuttattak minden fontos üzenetet. Most, hogy a király halála várható volt, és utána mindenképpen zavarosabb időket lehetett sejteni, megszaporodtak a futárok, s én magam is több üzenetben tájékoztattam püspöktársaimat a déli provinciákban tapasztalható mozgolódásról. Az egyszerű emberek többségéhez azonban ezek a hírek nem szivárogtak el, rajtuk még mindig István egykor valóban súlyos ökle nyugodott, s ők gyermeki hittel és tudatlansággal valósággal halhatatlannak vélték, mint ahogy ez hosszú ideig uralkodó királyok esetében szinte törvényszerű.
Néhány évvel ezelőtti, távoli hír érkezett akkoriban hozzánk: meghalt egy Istvánhoz hasonlóan jelentékeny király, az ánglusok és a dánok uralkodója, Kanut, aki három fia között felosztotta nagy birodalmát, mely így csaknem bizonyosan szét is fog szakadni. S akinek jogara alatt három nép élt együtt, az előre láthatja, hogy csakhamar a három fiú egymás ellen fordul, s az ánglusok legnagyobb ellenségei a dánok és a norvégok lesznek, s megfordítva. De ha már Nagy Sándor példáját említettem, ott is világosan látható, hogy a karddal szerzett hódítás milyen sebezhető, s a hódító halála után darabjaira hullik szét. Mindannyian reméltük, hogy István halála nem vezet majd ilyen végzetes romláshoz.
A királyi futár érkezése nem István halálát jelentette, mint felkészültünk rá, hanem lassú haldoklásának hírét, és parancsát, hogy végső tanácsba hozzá menni ne késlekedjenek az országnagyok és püspökök. Túl voltunk nyár derekán, most illő kísérettel indultam útnak, nem voltak reményeim, hogy István fel fog épülni. A király olyan férfi volt, aki tudta, mikor fog és főleg mikor akar meghalni. A Boldogasszony mennybevitelének napját jelölte ki a maga számára, és az Úr különös kegyelme folytán ez a kívánsága beteljesedett. A tanácson keveset és halkan szólt, megint Pétert ajánlotta szeretetünkbe, és mindenkitől újra esküt vett Péter és Gizella mellett. Külön-külön nem szólt senkihez, csak mély tűzű, beesett szemét függesztette ránk hosszan, szótlanul. Előttünk vette fel az utolsó kenetet, megáldozott, és hangosan imát mondott. A Boldogasszonynak oltalmába ajánlotta az országot és népét, elöljáróit, az egyházat és papjait. Mindannyian könnyeztünk. Amikor megkongatták

a harangokat, és híre ment a király halálának, vad jajgatás, üvöltés hangzott mindenfelől. Minden zene elnémult, minden vigasság abbamaradt, három esztendőre gyászt öltött az ország.
Meg kellett várnunk, míg az ország minden részéből megérkeznek a főemberek, s fel kellett szentelnünk a fehérvári templomot. Addig végeláthatatlan menetben vonultak el a ravatal előtt. Fehér márványkoporsóban temettük el, a templom közepén. Talán még azok is őszintén sírtak, akik nem szerették, akik féltek tőle, mert most félhettek maguk és a jövendő miatt, mely már akkor feketének tetszett. A szertartások végeztével visszamentem Marosvárra, s nem vettem részt Péter királlyá koronázásán. Koromra és betegségemre hivatkoztam, mert nem akartam nyíltan magam ellen fordítani haragját ennek a gőgös és kegyetlen fiatalembernek, akiben egy macska hűsége és egy róka bölcsessége rejtezett csupán.
Sokan voltak barátaim és híveim között is, akik furcsállották eme lépésemet, többféle okból is. Még Walterral is összekülönböztünk ezen, bár őneki sem volt jobb véleménye Orseolo Péterről.
– Ő is velencei, akárcsak te, atyám. Ő is tudja ezt, és különösen számon tart, akár így, akár úgy. Ha mellette állsz, és hívének mutatod magad, használhatsz az Egyháznak, használhatsz nekünk is. Nem kell semmit sem tenned, csupán a lehetőség szerint jó irányba fordítani.
– Ha tanácsomat kérné, és volna remény, hogy meg is fogadja, el nem utasítanám. De másnak mutatni magam, mint amit gondolok, az nem Krisztus szolgájához méltó, s az ilyen hasznosságban nincs köszönet. Úgy beszélsz, Walter, mintha titkon azt hinnéd, minden velencei egyformán cselszövő, álnok és hatalomvágyó volna.
– Nem így gondoltam, atyám – mondta, s láttam rajta, megorrolt rám. – Csak arra gondoltam, ha egy idegen országban mindössze két velencei akad, s az egyik király, a másik püspök, akkor nem vezet jóra, ha külön utakon járnak.
Így replikáztunk jó darabig, nem sok eredménnyel, ha csak azzal nem, hogy kölcsönösen sértegettük egymást hasonló módon. Nekem különösen az „idegen országban” kifejezés fájt, mert ennyi év után az új királyt illethették ezzel a szóval, de engem, választott hazámban, s éppen Walter, nem.
De hát Walter is meggörnyedt, megvénült, és dús, egykor ollót alig tűrő haja már nem nőtte be a tonzura helyét.
Nincs is különösebb és szomorúbb, mint nálunk jóval ifjabbakon váratlanul észlelni az öregedés jeleit – talán csak a szülő és a tanítómester érezheti ezt igazán, s ez a felismerés szinte egyik pillanatról a másikra megy végbe: valakit hosszú ideig ifjúnak és romolhatatlannak láttunk, s most egyszerre vénnek, akire a halál már kivetette hálóját. Ezentúl Walterral igyekeztem kettőzött kímélettel bánni, s többször is felajánlottam neki valamely független egyházi rangot és posztot, hogy ne kösse tovább életét hozzám, mert egy idő után minden mester hosszú árnyékot vet tanítványára, és megakasztja fejlődését, önállótlanná teszi, elsorvasztja. Ugyanakkor bevallom, igen szenvedtem volna, ha Walter csak egyszer is elfogadja ajánlatomat, mert most már sokszor megesett, hogy ezt a művemet vagy Biblia-magyarázataimat neki diktáltam, hogy alávessem magam bírálatának és pallérozzam stílusomat – arról nem is szólván, hogy az én írásom egyre kuszább és görcsösebb. Azt hiszem, őrá fogom bízni minden írásom, még arra is felhatalmazom, hogy belátása szerint javítson, változtasson vagy töröljön a textusban.
Most, hogy újraolvasom, amit Péter királyról elszórva írtam, talán igazságtalan voltam honfitársammal szemben. Mert igaz, hogy hiányzott belőle mindaz, ami egy embert igazán naggyá tehet, és az a tény, hogy közvetlenül egy nagy király után következett, csak csökkentette alakját. De hiányzott belőle két nagyapja, Péter dózse és Gyécsa fejedelem országlási ügyessége és jó célokra is alkalmas eszélyessége. De cselekedett szép dolgokat is rövid, alig háromesztendős uralkodása alatt. Mikor a Lengyelországot megrohanó és bekebelező Bretiszláv cseh király a hozzá menekült Kázmér

lengyel herceg kiadatását követelte, kevélyen visszaüzent: „Ha majd lesz törvény, hogy a magyar király a cseh herceg porkolábja legyen, akkor teljesíteni fogom kívánságodat.”
Sokféleképp lehet magyarázni azt is, hogy Gizellát, a királyi özvegyet megfosztotta számos javától és száműzte a beszprémvölgyi kolostorba. Sokak csak a rablás és a kegyetlenség tényét látták benne, még azok is, akik Gizellát nem kedvelték, de ismét sokan úgy látták, Péter megsokallta Gizella pazarlását, amivel a királyi javakat herdálta, jótékony adományokat tett, és nemcsak hasznos célzattal. Gizella védelemért az országnagyokhoz fordult, akik csak az alkalmat és az ürügyet keresték Péter letételére. Péter nagy hibát követett el, amikor a sokak által gyűlölt Buda ispánt tette legfőbb bizalmasává, akinek egyébként az a Sebes nevű fia is szemtelenül visszatért külországból, aki Vászoly úrral oly csúnyán végzett. Ilyen emberekkel paktálni egy nagyon is bizonytalan helyzetű uralkodónak, ez bizony nagy megfontolatlanságra vall. Így Péter szinte állandóan emlékeztette ellenfeleit, hogy igazságtalan és kegyetlen eszközökkel jutott a trónra, még akkor is, ha ezeknek az eszközöknek a megválasztásában nem is volt esetleg része. Az országnagyok élén a nádorispán, az Aba-nembeli Sámuel állott, aki mindeddig igen a háttérben maradt, és senki sem hitte volna, hogy a trónra vágyakozik – meglehet, Gizella ültette el a fejében ezeket a vágyakat, azután, hogy oly nagyot csalódott szeretett unokaöccsében.
Nekünk, püspököknek is volt számolnivalónk Péterrel, aki nem átallott adót követelni tőlünk, sőt bizonyos javakat visszavett az Egyháztól, amelyeket keresztény szokás szerint a holtak lelkének nyugságáért adományoztak a hívek. Sajnos, a mi pápánk véleménye alig számított valamit még a mélységesen hivők számára is, így hát Péter király úgy osztogatta a püspökségeket, mintha azokkal azt kellene jutalmazni, ki a legállhatatosabb a borivásban, káromkodásban és bujaságban. Néha már előre reszkettem, hogy olyan püspökkel kell találkoznom, akire legszívesebben korbácsot fogtam volna. De hát zsarnokból nem lehet sosem jó király, legfeljebb ha egészen Istennek szentelné magát, és az úr zsarnokságával késztetné az embereket az üdvösre és a jóra. De Isten nem adja kölcsön hatalmát senkinek, így hát ilyen zsarnokok nincsenek is, legfeljebb olyanok, akik azt képzelik, hogy ők Isten földi helytartói. Az jár a helyes úton, aki, mennél nagyobb hatalom adatik kezébe, annál kisebb szolgának tudja magát Isten színe előtt, s jó, ha már életében darócot ölt, és vezekel azokért a bűnökért, melyeket a hatalom gyakorlójának óhatatlanul el kell követnie emberi gyarlóságból, vagy ha nem is követné el ő, majd elkövetik mások az ő nevében, akarata ellenére, szándékait elferdítve, tudta nélkül. De aki nem Isten dicséretére áhítozik, hanem a kor magasztalására, s csak azért uralkodik, hogy király legyen a neve, felfalja a népet, adókat szedjen és mindezt hiú dicsőségre fordítsa, az nem király, hanem néptipró. S a nép félelemből és közömbösségből megtűri az ilyen néptiprókat, fél, félti saját és szerettei életét, fél attól, hogy ezt elkergetvén, még rosszabbat ültet nyakába, s közömbös, mert megszokta, hogy többnyire ilyen képmutatók és érdemtelenek uralkodtak felette. Ilyenkor tehet sokat a nem királyok parancsait és kegyeit leső, hanem magához méltó egyház.
Már Péter király idején mindenféle undok és képtelen eretnekség kezdett terjedni, akadtak nem is kevesen például, akik azt hirdették, hogy csak a lélek támad fel, s nem a test, holott az írás egészen világos ebben a tekintetben is – az ilyen eretnekeknek nyilván nem lehet más céljuk, mint hogy bármi ostobasággal, melynek hiszékenyeket tudnak toborozni, megosszák egyetemes Egyházunkat és minden tanítása iránt kételyt ébresszenek.
Visszatérve Péterre: sajnos, még az is, amit úgy csinált, mint nagybátyja, István, visszájára fordult. István szívesen fogadta a hozzám hasonló idegeneket, és magas polcra emelte őket, sokszor érdemtelenül (Isten a tudója, hogyan áll ez az én esetemben), de Péter nem volt Árpádházi király, s olyan idegeneket választott maga köré, akik csak a minél nagyobb hasznot keresték minél gyorsabban, mert uruknál jobban látták, rövid életű országlás lészen ez. S valamiként egy gazda nem törődik azzal

a földdel, mely nem az övé, csak idei termése, úgy ezek a főemberek és idecsődített papok nem törődtek mások igazával és jogaival. Péter még Istvánnál is több zsoldost fogadott fel, s hogy zsákmánnyal féken tartsa őket, felújította a háborúskodást a szomszédos népekkel, akik pedig amúgy is ugrásra készen álltak, hogy a nagy király halálát a maguk javára fordítsák, s ha lehet, lerázzák magukról a magyarok fegyvereinek súlyát. Igaz, Péter megszerezte Zára városát és más területeket (egyebek közt Velencétől is, ami mégiscsak szégyen), de minden ilyen hódításnál számolni kell a visszavágásra és arra a tengernyi bajra és megpróbáltatásra, amit egy kérészéletű győzelem hoz az utódokra.

Nos, ez az Aba szövetkezett két idegen főemberrel, akik hozzá hasonlóan kétkulacsos módra támogatták is, támadták is Pétert. Aba, Sztoiszláv és Pezili kivárták, míg a király egyedül marad a főemberekkel, a zsoldosokat és a palotaőrséget valamilyen fortéllyal eltávolították, s előálltak követeléseikkel. A királynő birtokainak visszaadását és Buda ispánnak gaztetteiért való letételét és megbüntetését követelték. A király igen kínos helyzetbe került, mert a birtokok visszaadását akár csalárd módon is megígérhette volna, de ott volt mellette a vad képű, szakállas Buda és a kegyetlen fia, Sebes, akik talán őt is megölik, ha nyomban igent mond. De hiába köntörfalazott, a feldühödött főemberek kardot rántottak, Budát levágták, Sebest pedig kínos halállal végezték ki: kezét-lábát összetörték, szemeit kitolták. A nép, mikor ezt megtudta, több zsoldost megkövezett, vagy vasmángorlóban pusztította el őket szörnyű halállal. Csoda, hogy a királyt hagyták elmenekülni, de talán nem is akarták megölni, mert a magyarok igen tisztelik az uralkodót, és még ha magát az embert gyűlölik is, Istentől kapott hatalmát szinte babonásan tisztelik. Péter megrettenve egészen sógoráig, Ostarrichibe futott, s ez a tény egymagában mutatja jellemét: meg sem kísérelte, hogy összeszedje saját híveit – olyan kevesen voltak, vagy egyáltalán nem is akadtak. Henrik császár közben alaposan ellátta a hetvenkedő csehek baját, Bretiszlávnak mezítláb kellett elé járulnia. Akkor ért oda – Regensburgba – a mi nyomorúságos királyunk, Péter is. Nem mezítláb ugyan, de még Bretiszlávnál is csúfosabban.

Abának, aki a keresztségben a Sámuel nevet nyerte, a nemzetsége Ed és Edömén vezérig származtatja magát vissza, az ellenségei azt állítják, nem magyar, hanem egy kabar törzs vezérei voltak, akik később csatlakoztak a magyarokhoz a kazár fennhatóság alól menekülve. Az Aba-nemzetség ősi birtokai a Mátra hegység vidéke környékén terülnek el, s az ott lakó népek, de maga Aba is, igen különösen ejtették a magyar szavakat, ezzel is mutatva különbözőségüket. Palócoknak nevezik őket, s megvallom, amennyit én ebből a dialektusból hallottam, az igen csúnyán hangzott fülemnek. Maga Aba is így beszélte a nyelvet, kissé énekelve és elnyújtva a szavakat.

Nem sikerült megtudnom, kitől és mikor nyerte el Aba a keresztség szentségét, de nagyon hihetőnek tartom a szóbeszédet, hogy valami bolgár-görög pap kezéből, s hiteles volt az a hír is, hogy nem túlságosan kedveli a mi római egyházunkat. A Sámuel név mindenesetre igencsak emlékeztet némelyeket Sámuel bolgár cárra. Csakhamar gyűlést tartott Aba, miután megkoronázták, és eltörölte Péter minden törvényét. Bár első intézkedései nem keltettek bennem ellenkezést irányában, távol tartottam magam az ő udvarától is, mert a világi bölcsesség és az isteni sugallat egyaránt így rendelte.

Nehéz arról szólnom, ami ezután következik. Nehéz, mert semmi olyat nem akarok írni sem magamról, sem pedig másokról, aminek igazságában akár én magam, akár elképzelt olvasóim kételkednének.

Amikor Péter király elkergetésének híre hozzánk elérkezett, hirtelen gyengeség lepett meg, valami lázrohamhoz hasonló. Mintha kiléptem volna önmagámból, felrúgtam mindenféle általam kialakított és betartatott rendet és szabályt, s bokros teendőimmel is mit sem törődvén szobámba zárkóztam, meghagyván, senki és semmilyen ügyben ne háborgasson. Megvallom, még szentmisét sem tartottam három napig, pedig ezt máskor felszentelésem óta semmiért el nem mulasztottam volna, s ételt-italt

sem vettem magamhoz, úgyhogy a testvérek már aggódni kezdtek, és halkan szólongattak, életben vagyok-e. De én csak a belső hangokra figyeltem, lelkem mintha elvált volna testemtől, kábult voltam, s egyszersmind kristálytiszta volt gondolkodásom. Nem szeretném azt állítani, hogy valami csodás esemény volt ez, bizonyosság híján csak remélhetem, hogy az Úr valamely szentje vagy angyala emelte lelkemet magasba... Látomásom támadt, mintha ébren álmodtam volna: tudtam, hogy ébren vagyok, mégis az álomhoz hasonlóan, nyitott szemem nem szobám megszokott képét közvetítette, hanem valami belső képet mutatott, s a fülemben is mintha messze hangzó, áthatóan éles hang szólalt volna meg, amelynek nem volt forrása, mert teste sem volt. Az idő rétegei egymásba mosódtak, és láttam az egész világot, és láttam Magyarföld elkövetkező nyomorúságát, láttam, hogy én és társaim megszámláltatunk és véresen fogyatkozunk egy szörnyű aratásban, amelyhez hasonló még számtalan lészen. Láttam, hogy egyre több nép nyüzsög e kis helyen, s egyre véresebb az aratás. Láttam, hogy folyók változtatják medrüket, irdatlan városok épülnek pusztaságokban, s nem magasodik fölébük kereszt, s az emberek szánalmas hangyákként nyüzsögnek bennük ok és cél nélkül.

De mindezt nem külön-külön és egymás után láttam, hanem egyszerre, s ezek a képek és hangok hirtelen olyan rettegést váltottak ki bennem, hogy csaknem eszméletemet vesztettem, de meglehet, valóban így is történt. Saját porszemnyi kicsinységem és jelentéktelenségem tudása most bizonyossággá vált, s egyszersmind mintha bepillantottam volna az isteni rend és terv örök műhelyébe, ahol minden porszemnek munkája volt, és minden mindennel összefüggött, előre elrendelve és meghatározva, miként a szőnyegszövő dolgozik a szőnyeg fonákján, s csak majd a szőnyeg színén világlik ki, milyen ábrákat fon össze – de addig mindezt egyedül ő tudja és a szőnyeg csak őt uralja.

S mintegy felülről láttam önmagamat és szerzetestársaimat véresen és holtan, s megértettem, az Úr megajándékoz bennünket a legnagyobb földi kitüntetéssel, a vértanúság diadalával.

Könnyű és világos volt minden körülöttem, amikor ezek a belső lángok kialudtak, s a suttogások elhalkultak teljesen. Rögtön éreztem, szavakba alig foglalható tudást kaptam a jövőről, mert sok mindenre, amit homályosan megértettem, nincs is szava a nyelvnek – bár talán később majd szó is lesz rá.

Nem szóltam senkihez, amikor kiléptem szobám ajtaján, csak intettem, hogy kövessenek. Arcom ünnepélyességéből nyilván kiviláglott, valami nagy eseményben volt részem. A székesegyház káptalantermébe mentünk. Elhaladtam a padlózat ama része mellett, ahová síromat kijelöltem, hogy oda temessenek. Ott letérdeltem, és könnyezve imádkoztam, s igyekeztem összeszedni magamat, hogy nyugodtan és értelmesen szólhassak papjaimmal.

Látomásomról semmit sem mondtam nekik, mikor szép csendben körém gyűltek, de elsoroltam nekik, milyen veszedelmek előtt áll az ország és milyen üldöztetéseknek lesznek kitéve, s hogy sokunknak már csak kevés időnk van arra, hogy földi munkánkat befejezhessük. Mert papok és világiak egyaránt kiszakítják és kioldják majd Magyarföldet a kereszténység igájából, és az én fáradságomat és prédikációmat megvetik, s Isten igéjét nem fogadják be. A papság megvetés tárgya lesz, a szerzetesek cifra ruhákba öltöznek, s különféle gyülekezetekben fognak időzni, elhagyják a pusztákat, a remeteéletben nem telik kedvük. Sokan hiú dicsőségvágyból az emberek dicséretét fogják hajhászni, és állhatatlanságuk meg gőgösségük miatt közmondásossá és nevetség tárgyává lesznek a nép között...

Aba, miután megkoronázták, mindjárt követeket küldött a császárhoz, megtudakolván, békét akar-e, vagy háborút. Merész, sőt szemtelen dolog volt ez Abától, a császár nem adott egyértelmű választ, bár Péternek, aki hűbéresként felajánlotta Magyarföldet, már korábban segítséget ígért. Aba ostoba módon ezt a gyengeség jeleként értékelte, és 1042 telén három sereggel támadt Németföldre. Kezdetben sok zsákmányt ejtettek és nagy pusztítást vittek véghez, de visszavonulóban aztán

megkapták a magukét a Morvamezőn, s most már Henrik indult meg seregeivel, melyeket Bretiszláv is támogatott, a magyarok ellen. Okulván Konrád vereségének tanulságaiból, a németek most kikerülték a nyugati gyepű ingoványos, mocsaras, vad vidékét, és Pozsony felől, majd a Vág és a Garam mentén támadtak és nyomultak előre. A nagy nehezen megkötött békében Aba elvesztette mindazokat a területeket, amelyeket István oly ügyesen megszerzett, ezenfelül még négyszer száz prémes ruhát és négyszer száz font aranyat is adnia kellett kártérítésül a császárnak. Aba király kártékony ostobasága miatt sokunkban, akik pedig Péterrel sem rokonszenveztünk, felmerült a vágy, bárcsak ő maradt volna a helyén – talán ilyen súlyos hibákat még ő sem követett volna el. Mert megveri az Úr a nemzetet ostoba és kártékony vezetőivel, akiknél még a legnyomorultabb pór is jobban tudja, mit kellene cselekedni, de nem tehet mást, mint hogy titokban átkozódik és értelmetlen célokért hullatja vérét.
A következő esztendő még jobban megpróbálta ezt a szegény földet, és engem is közvetlenül érintett, ezért kénytelen vagyok részletesebben előadni, mi is történt.
Itt vetem közbe, hogy bármennyire is megveti valaki a világi hatalmat, zavaros időkben és háborúságban lehetetlen megőrizni a remeteség belső világosságát; azonfelül minél élemedettebb korba lép valaki, annál inkább kikérik tanácsát és hozzá fordulnak válságos esetekben, míg a fiatalt könnyebben békén hagyják, mivel tőle senki nem akar még semmit. Ezért mindenkit csak arra tudok inteni, legyen hálás a magány és elmélkedés óráiért ifjúkorában, s akkor foglalkozzon a szent tudományokkal, akkor tanuljon meg nyelveket, mert bizony mondom, később csak azoknak a felszínesen elsajátított stúdiumoknak a maradékaiból és roncsaiból fog élni és gazdálkodni, amelyeket voltaképp csak később szándékozott alaposabban és mélyebben tanulmányozni, de erre legtöbbször sohasem kerül sor. Ezért hát legyetek éberek, és ne higgyetek az ördög hitegető csábításának, mely azzal vigasztal, hogy még ennyi meg ennyi időtök van hátra, még mindent megtanulhattok és megcselekedhettek, mert csak az Úr tudja napjaitok számát, s meglehet, rövidebben számolja őket, mint feltételezitek!
A helyzet igen bonyolulttá vált, amikor kerülő úton tudomásomra jutott a pápai bulla, amely átok alá helyezte Aba királyt, mivelhogy lázadó híveivel együtt elűzték a törvényes uralkodót, Pétert. Jobb lett volna erről egyáltalán nem tudni, mert nyilvánvaló volt, hogy Henrik császár parancsát teljesíti a pápa, akinek személyéről már elég kemény szavakat szóltam. De hát a pápa messze van, és más érdekek szerint ítél, ha egyáltalán veszi a fáradságot, és tájékozódik a magyar ügyekben, mi pedig itt vagyunk, és rajtunk nyugszik a felelősség azért, hogy a katolikus hit gyökerei megfogamzanak-e ebben a talajban, vagy botor módon, a formáknak engedelmeskedve magunk is segédkezünk kitépésükben. Nem kívánom senkinek azokat az álmatlan éjszakákat, amelyek alatt meghánytam-vetettem magamban a dolgot, s mivel erről püspöktársaimmal nem volt tanácsos szót váltani, még inkább nem közös egyezségre jutni, a hallgatást és tétlenséget választottam, amíg külső kényszer nem taszít valamilyen irányba. Mert nehéz megadni Istennek, ami az Istené, s a császárnak, ami a császáré, ha parancsaik összekeverednek, s lelkiismeretünk nemcsak saját magunkért felelős. Amint az átok híre terjedni kezdett, Aba hívei is szép lassan, óvatosan fogyatkozni kezdtek: aki tehette, valamilyen ürüggyel minél távolabbi birtokára húzódott, és voltak többen, akik, bár korábban Péter bősz ellenségei voltak – most terveket kezdtek szövögetni visszahívására. Arról is hír érkezett, hogy Aba király ide-oda utazgat a nyugati és északi országrészben, s boldog-boldogtalantól, de különösen a főemberektől, vitézektől esküjüket veszi, hogy mindenképpen őt támogatják és tartják királyuknak, a püspököket pedig, amerre csak jár, felszólítja, hogy helyezzék a fejére koronáját, mintegy jelképesen is megerősítve királyságát. Aba olyan rettentő fenyegetéseket helyezett kilátásba, hogy még senki sem merészelte ezt megtagadni tőle. Aztán, hogy elkezdtek szökdösni mellőle az emberek, Aba beleesett Péter hibájába, és számlálatlanul fogadta fel az idegen zsoldosokat, hogy életét megvédelmezzék. Azt

hajtogatta, hogy minden közös urak és szolgák között, de hogy miképpen képzelte ezt Aba király, azt csak a Mindenható tudhatja – talán hogy a tivornyázásban nem tett különbséget úr és szolga között, hogy ágyasai közé rabszolgákat is szerzett, s hogy kijátszotta egymás ellen a fegyverforgató urakat és a közvitézeket, emezeket pedig a szolgákkal tartotta pórázon. Pogányforma egyenlőség volt ez, amit hirdetett, nem a Krisztusé, mert a keresztény egyenlőség úgy mondja: mindenkinek mértéke szerint, aminthogy az üdvösséget is ki-ki érdeme és jóra való képessége szerint kapja majd meg. Mert vajon szüksége van-e Arisztotelész bölcsességeire a születésétől fogva tompa agyúnak, akit már akkor megdicsérnek, ha sikerül megszámlálnia két kezén lévő ujjait? Hát erőltessük rá az ilyenre Arisztotelészt?

Aba király nem csapott le azonnal az elégedetlenkedőkre, megvárta, míg mind színt vallanak, akkor nagy lakomára hívta össze az ország nagyjait, úgymond, tanácskozásra, s meglehet, hogy a főemberek csak azért mentek el, mert úgy vélték, elég erősek ahhoz, hogy megvédjék magukat, vagy talán foglyul is ejtsék Sámuel királyt – de a zsoldosok körülvették a tanácskozótermet, és legyilkolták, agyonverték a többségüket, a sebesülteket karóba huzatta, s akik mégis el tudtak menekülni, azok közül nem egyet a feltüzelt szolganép öldösött le. Ezeket mind ismét csak másod- sőt harmadkézből kaptam értesülésképpen, mert akik kevesen életben maradtak, azok mind Péter királyhoz menekültek, és kegyetlen bosszút esküdtek, s a rémmesék egyre dagadtak, már azt sem lehetett bizonyosan tudni, Esztrigánban vagy Fehérváron esett-e meg ez a szörnyűség, később még olyat is hallottam, hogy itt, Marosvárt történt volna, ami nevetséges hazugság. De királyi futárok már nemigen jártak, s a püspöki hírhozók is ritkábban és félősebben keltek útra, mert Aba emberei a papok szolgáit is eltették láb alól, ha nem akadt tanúja bűnüknek. A legfélelmetesebb mindebben az volt, hogy emberi ésszel fel nem lehetett fogni, mit akar valójában Aba? Néha úgy vélem, egyszerűen őrült volt, akit az ördögi szerencse és az István halála utáni általános zavarodottság segített a trónra, s talán maga is érezte, akármit is tesz, vagy annak az ellenkezőjét, szégyenteljes véget ér az, amit uralkodásnak aligha lehet nevezni.

Ezután érkezett egy szedett-vedett, félig részeg királyi futár, aki figyelmeztetett, hogy Aba király ide készül udvari népével, hogy a Húsvétot Marosvárt – azaz Csanádon ünnepelje meg, s hogy én is helyezzem fejére a koronát s ismerjem el hatalmát. Most voltam igazán nagy bajban! Mert ezt a húsvéti koronázást István is gyakorolta, s a német császár is, ha tehát Aba valóban király, vétkeitől függetlenül kijár neki a szertartás.

Csakhogy én Emrik herceg nevelője voltam, és István püspöke. Ha én megcselekedem ezt, mindenki joggal vélheti, Abát ismerem el törvényes királynak, Péterrel, a német császárral és a pápával ellentétben, így hát megvártam, míg a futár kijózanodik, s akkor megüzentem a királynak, nem tehetem fejére a koronát, ne jöjjön ide. A futár megrémült szavaim hallatán, s azt mondta, ő ilyen üzenetet nem ad át, mert Aba fejét véteti, ha mit üzennék, írjam le. Erre pedig megfontolás után én nem vállalkoztam, mert főbenjáró dologban nincs nagyobb fegyver, amit ellenségeink kezébe adhatnánk, mint a leírt és megmásíthatatlan szó, s ezt a fegyvert csak egyenrangú és becsületes ellenfél kezébe adhatjuk. Mint később kiviláglott, a futár szavaim hallatán olyannyira gondolkodóba esett, hogy jobbnak látta elbújdosni, talán átállt Péterhez, vagy eltűnt a köznép számon nem tartott tengerében.

István tervbe vette, hogy lajstromot készíttet népéről, hogy pontosan megtudja, hányan élnek Magyarföldön, hány férfi és hány nő, hány öreg és hány gyermek, de ezt a munkát csak a papok tudták volna elvégezni, mégpedig a térítés befejezése után, amikor mindenki valamely egyházközség számon tartott tagja. Ez azonban még igen messzinek tűnt, s tűnik ma is. Pedig az adókivetés és a katonaállítás szempontjából ezt igen hasznos megcselekedni, amint a rómaiak gyakorolták a cenzust minden polgár hasznára.

A rossz hírre ismét összehívtam papjaimat a káptalanterembe, s miután elmondtam a történteket, kikértem véleményüket, mert a helyzet olyan súlyos volt, hogy nem akartam senkit parancsszóval, hite és meggyőződése ellenére bajba vinni. De azt is elmondtam, hogy zsarnokokra nem vonatkozhatik a királyok életét és trónját védő isteni és emberi törvény, s nem hajthatunk fejet olyanok előtt, akik maguk semmibe veszik ezeket a törvényeket. Papjaimban nem kellett csalódnom: senki sem akadt, aki megriadt volna a döntés várható legrosszabb következményeitől.

Nagy és zajos kísérettel érkezett a király Marosvárra, s Csanád úr nagy tisztességgel fogadta, saját palotájában szállásolta el őket. Én nem jelentem meg a király fogadására, és papjaimnak is megtiltottam, hogy precesszióban üdvözöljék, amint ez általában szokás. Szép csendesen végeztük a munkánkat, a húsvéti ceremóniák rendje szerint. Közben hallottam, hogy a király kíséretében papok is vannak – ez elkedvetlenített, mert tudtam, ha egyházunk is megoszlik, nemcsak a királyok versengenek egymással, annak a lelkekben sokkal nagyobb zűrzavar lesz a következménye. De amíg világ a világ, mindig akad megtévedt ember, és mindig akad bűnös, aki bűneiért elnyeri jutalmát a világi hatalomtól s el a kárhozatot is Krisztus kezéből. Mert ha a világi hatalom megengedi, sőt törvénybe teszi mások üldözését, jó pénzért vagy kegyetlenségből, gonoszságból, a világi rang utáni vágyódásból a másra sem alkalmas, dologtalan és tálentumok nélkül való emberek erre is kaphatók. Ezért nem foglalom írásba mindazoknak a nevét, akik egyházunk tagjai közül Aba király kiszolgálóivá lettek: Isten ítélkezik majd felettük, ahogyan sokuk csúfos és kegyetlen halála már meg is mutatta büntető vesszejének súlyát.

Távolmaradásunk igen nagy feltűnést keltett, Csanád személyesen keresett fel, híján minden szokásos feszességnek, kevély méltóságnak, és csaknem térdre ereszkedett előttem, úgy kérlelt, hogy cselekedjem meg, amit a király kíván, mert mindez az ő számára is végzetes lehet – a király mindenképpen meg akar jelenni a székesegyházban a nagymisén, s ha nem tenné, attól tart, tekintélye csökkenni fog.

– Most nem Aba király minéműségéről van szó, püspök atyám – mondta –, hanem a mi bőrünkről.

– Ha a kegyetlen vérengzésért, amellyel eljátszotta királyságát, nyilvános vezeklést és bűnbánatot tart, megjelenhet koronával a fején. Ha akad, aki a fejére tegye a koronát, ám tegye a templomon kívül, én nem teszem, ez az utolsó szavam.

– Vannak más püspökök, akik majd megteszik – mondta dühtől elfulladt hangon, és kicsörtetett.

Úgy is történt. Csanád úr palotájában megejtették a koronázást, de a jelenvalók is érezhették, hitvány komédia volt ez, mert a király, amúgy koronásan, palástosan, és a kíséret bevonult a székesegyházba, előttük és mögöttük zsoldosok karéja. Késtek, mert a misét már megkezdtem hófehér karingben, palástban és süvegben, a fehér virágokkal díszített sugárzóan szép oltár előtt. Éppen kifordultam a Dominus vobiscummal, amikor betódultak a jövevények, és az egyszerű népek ijedten hátrafordultak, széthúzódtak a fényes öltözékek, csillogó ékszerek, fegyverek láttán. Minálunk nem volt szokásban, hogy bárki is fegyveresen menjen a templomba: legfeljebb messziről jövő emberek tették. Egy pillanat alatt végigfutott bennem, hogy énnekem most ki kellene utasítanom ezeket az embereket, akik megzavarják az istentisztelet rendjét. De azt is beláttam, hogy ennek csaknem bizonyosan értelmetlen vérontás lenne a vége: a világi hatalom feldühödött emberei nem hagynák megszégyeníteni magukat.

Azt írom, értelmetlen halál – mert van értelmes is, a mártírhalál, mely előre eltervezve történik meg, s a vértanú vállalásával példát ad, messze látszót, messze hangzót, hogy az általa vallott, hirdetett hitelvek megállják még ezt a végső, legszentebb és legkeservesebb próbát is. Így aztán ebben a nyomorult világban csak azon hitnek van becsülete és számíthat diadalra, amelyet elég sokan vallottak már meg vérük árán.

Így hát csöndesen folytattam a misét, papjaimmal együtt, akik rémült szemeket vetettek rám, úgyhogy a

lekcióhoz hozzátettem Péter rövid lekcióját is: Fratres: sobrii estote, ét vigilate: quia adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit, querens quem devoret: cui resistite fortes in fide. Ami annyit tesz: Testvérek józanok legyetek és vigyázzatok, mert ellenségtek, az ördög, mint ordító oroszlán jár körül, keresvén, hogy kit nyeljen el: szálljatok vele szembe erős hittel...
A király kíséretében lévő papok arcán megdöbbenést és félelmet láttam, nem haragot. Ott állt a király mellett a töpörödött öregember, akiről már hallottam, mert ő volt Aba király tolmácsa, és a szóbeszéd szerint annyira sok nyelven beszélt, hogy eredeti nációját már ő sem tudta – hol itt, hol ott esett hosszú élete alatt fogságba, minden országban raboskodott vagy dolgozott egy-két esztendeig. Minden királyi udvarban megtalálhatók ezek a hányt-vetett életű, nagy tehetségű emberek, akik megfelelő lehetőségek és stúdiumok mellett talán igen nagy tudósok is lehettek volna, így azonban a mindennapos szószátyárságokat kell végigkínlódniuk egy soknyelvű, sokdialektusú országban. A tolmács megérezte a készülő vihart, meg-megrebbenő szemmel törölgette homlokát, Aba király pedig komoran bámult maga elé – latinul nem tudott, mint hallottam, s a templom padjait sem sokat koptatta.
Amikor aztán a szentbeszédemre került a sor, már egészen nyugodt lélek töltött el, mintha nem is én magam álltam volna ott – Krisztus ereje belém szállt, hangom nem remegett. Már előzőleg megfontoltam, hogy latinul szólítom meg a királyt, mert ha magyarul teszem, vagy rögtön levágnak, vagy őket nyomja el a feldühödött templomi nép, mert bizony némelyik papom is Krisztus igaz katonájaként szorongatta a súlyos, ünnepi, földig érő gyertyatartókat, készen arra, hogy megvédelmezzék gyarló életem. Ezt mondtam a királynak, egyenesen a szemébe nézve, s közben Szent Ambrus püspök példájára gondoltam, aki 390-ben nyilvánosan megfeddte Theodosius császárt, amiért vérfürdővel büntette a thesszalonikiek lázadását. Ambrus a császárt az egyház engedelmes fiának tekintette, akit meg kell fenyíteni, ha rosszul viselkedik: – Üdvözöllek, király, de nem örömmel, hanem szomorúsággal. A szent negyvennapos böjt arra van rendelve, hogy annak megtartása által a bűnösök bocsánatot, az igazak jutalmat nyerjenek. Te pedig, király, beszennyezted ezt a szent ünnepet, amelynél nagyobbat nem ismer a mi hitünk. Elraboltad tőlem az atya nevet, mert hiszen ma nagyon sok kedves gyermekem hiányzik az Úr földi asztala mellől a te bűneid miatt: nem érdemelsz hát bocsánatot. Mivel pedig kész vagyok meghalni Krisztusért, megjelentem neked a jövendőt: nem telik bele egy esztendő, és harmadszor támad fel ellened a bosszúállás kardja, s elveszi tőled az országot, melyet hamisággal szereztél.
Mélységes csend támadt szavaim után, bár a király s a köznép nem értette ezt a néhány mondatot, a többiek arcára kiült borzalom és sápadtság elárulta nekik is, valami történt. Láttam, hogy a főemberek integetnek egymásnak és a tolmácsnak, nehogy fordítani kezdje szavaimat. A király azonban haragosan a tolmácsra meredt, aki látható zavarral és rettegéssel küszködve tétovázott. Kénytelen voltam rákiáltani a szószékről a szerencsétlen emberre: – Féld az Istent, tiszteld a királyt, de atyai szavaimat mondd meg!
A tolmács suttogva elismételte szavaim értelmét. Egy pisszenést sem lehetett hallani. Aba meghallgatta e szavakat, szeme villámlott, szája megrándult, én még vártam egy keveset szétterjesztett karral, majd visszamentem az oltárhoz, és folytattam a szentmisét. Mintha láthatatlan fal vett volna körül, olyan nyugalom és biztonságérzet töltött el: Krisztus hatalmával legyőztem a királyt, a király pedig önnönmagát. Többé nem élt a szívemben indulat őellene, s remélem, ez a pillanat elindította benne a bűnbánatot, s azt is remélem, igaz a szóbeszéd, hogy holta után testén a szörnyű sebek mind begyógyultak, ami, ha igaz valóban, Isten csodás kegyelmét mutatná.
Samu király – mert az egyszerű nép így nevezte Abát – a következő évben ismét megütközött a németekkel, akiknek Péter már hűbérese lett. A hírek lassan érkeztek továbbra is, sokan elhamarkodottnak vélték jövendölésemet, s néha magam is azt gondoltam, ez az ország visszasüllyed

álmos közönyébe, s nagyobb baj nélkül kiböjtöli a nehezebb időket, alkalmatlan és hűtlen királyokat. Mint megtudtam, Aba a már sokszor bevált magyar hadicselhez kívánt folyamodni, s a békeszegéstől feldühödött, betörésektől zaklatott német sereget a mocsaras nyugati gyepűn akarta maga után csalogatni és harc nélkül elveszíteni. Csakhogy kifelejtette számításából, hogy a németeket most magyar vitézek – Péter király megszaporodott hívei – vezetik, és könnyen átkalauzolják a veszélyes szakaszokon, valamint hogy Péter király István fővezére volt, és ha királyként nem is aratott sok dicsőséget, a katonai tudományokhoz jól értett, Aba királynál mindenképpen jobban, mert számos ország és nép hadi mesterségét ismerte és alkalmazta, így hát Henrik és Péter serege loppal a gyepűőrség háta mögé került, s azok a csapdából csak üggyel-bajjal szaladhattak meg – nyitva állt az út Magyarföld belseje felé. Győr, régi nevén Gyűrű felé indultak, melynek körkörös föld- és palánkvárát magam is láttam, s a szóbeszéd szerint még az avarok építették volna. Aba jól tette volna talán, ha nem bocsátkozik döntő ütközetbe, s nem teszi próbára sem hadi szerencséjét, sem pedig megmaradt emberei hűségét. Jól tette volna, ha minél beljebb húzódik az országba, akár a Duna vonalán túlra: ebben a rekkenő nyárban a német vértesek megfőttek volna a magyarok sík vidékén. De Abában nyilván égett a magyarok között oly gyakori s oly hibás virtus, amely a bátorság próbakövévé az istenkísértő merészséget teszi – láttam már meghalni magyart hiú hetvenkedésből, fogadkozásból, hogy ő fölemel valami követ, melyet három német vagy tálján zsoldos sem bír együttvéve – s a magyarok hősként gyászolták meg ezt az önmagát semmiért elveszejtő bolondot...

Különös és keserves dolog volt ez, hogy két magyar király támad egymásra, mindkettő ugyanazokra a jogokra és érvekre hivatkozván, ugyanarra a szent keresztre esküdözvén, hogy őnála az igazság és a magyar nép jóléte. S közben az értelmesebbje mind sejti még a harcolók között is, hogy egyik félnél sincsen ott Isten igéje és igaza: csak a véletlen szerencse, a nagyobb haszon reménye vagy a kisebbik rossz vágya vetette oda a csatamezőre Ménfő alatt.

Aba király vitézül harcolt, de már csata közben sok embere megfutott, vagy átpártolt Péterhez, a maradékot pedig a német vértesek tizedelték meg, akik ha egyszer megindulnak és ellenfélre lelnek, széles rendet vágnak benne. Magam nem vagyok, csak Krisztus katonája, és tudom, ki kardot fog, kard által vész el, de ha már valaki elköveti a vétket, hogy kardot fog, legalább ügyesen forgassa maga mentésére... Abának sikerült elmenekülnie, királyi jelvényeit azonban, melyek valósággal vonzották a nyilakat és lándzsákat, kénytelen volt szégyenszemre elhajítani, s ezek, vagyis a korona és az aranyozott lándzsa Péterek zsákmánya lett. Erős sereget küldtek Aba nyomába, akit később a Tisza mellett fogtak el, jószerével már egyes-egyedül. A győztesek a foglyokat maguk előtt hajtva diadalmenetben vonultak be Fehérvárra, fogságra vetették Aba király családját is. Nagyboldogasszony napján megint hódolt az ország sok főembere és papja a visszatért király előtt, úgy téve, mintha Aba országlásában senkinek része nem lett volna. Én józan megfontolás után erre az ünnepélyre sem mentem el, s tanácsommal, akit lehetett, szintúgy távol tartottam. Mert ha nem tettem a koronát Aba fejére, akkor hogyan tegyem meg Péterrel, aki idegen hatalom segítségével és akaratából hitvány bábként foglalta el István trónját. Megértettem azokat, akik ezt még Abáénál is szörnyűbb bűnnek tartották, különösen azután, hogy látszott: Henrik szabadító vértesei itt szándékoznak maradni, és igen jól érzik magukat Magyarföldön, új hűbérbirtokukon.

A fogságba esett és megcsúfolt Abát azután a királyi tanács elé hurcolták, mint ország árulóját és a királyi felség meggyalázóját halálra szánták és fejét vétették. Előtte azonban egy ideig kerengett a hír, hogy Abát saját emberei ölték volna meg a Tisza mellett valami Öregbarlang nevű helyen, s a fővételt már csak a rothadó hullán hajtották volna undok bosszú gyanánt végre. De az ilyesmiről minden szemtanú jobban teszi, ha mélyen hallgat, a találgatások pedig mindig jóval később merészkednek el a valódi okok és okozatok láncolatához. Nem tudom, akadt-e, aki imát mondott volna Aba király bűnös

lelkéért, én azonban megtettem, nem háromesztendős gyarló országlásáért, hanem mert balsorsában a benne rejtező jó is rosszra fordult.
Bizony, nagy árat fizetett Péter a császári segítségért. A császár fiaként bánt vele, de nagy bajt jelent, ha az egyik uralkodó a másikat fiaként szereti – mert attól olyan engedelmességet is követel. A császár maga díszítette királyi jelvényekkel, maga vezette trónjához Pétert, és a biztonság kedvéért színtiszta német testőrséget rendelt mellé. Védték is Pétert, de bizony őrizték is, ahogyan már egy engedelmes fiút szokás – csupán aggodalomból és barátságból. Nincs a hódításnak undorítóbb módja, mint az ilyen színlelt jó szándékkal körített erőszak, mert megzavarja az emberek gondolkodását és törvény lesz a mindennapos hazugságból. A zsákmányul ejtett lándzsát és harci koronát – Aba egykori tulajdonát – Rómába küldte, az apostolok sírjához, s igyekezett mindenben a jog és törvény helyreállítójának mutatkozni, ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy meg ne ölessen többeket Aba támogatói közül, egyeseket titokban meg is vakíttatott. Nagyon rosszul tette, mert csak a teljes megbékélés szellemében kezdhette volna újra országlását. Visszatetsző volt az is, hogy a császár folyton kedves fiának nevezte, holott Péter jócskán idősebb volt nála...
Péter és a magyar főemberek, akik hűséget esküdtek a német császárnak, csak személyes hűbérül kapták Magyarföldet, életük fogytáig utána visszaszáll az kegyelmes uruk, a császár kezébe, íme, Ézsau esete! Így lehet eladni egy egész országot cserében azért, hogy ők legyenek legfelül! Mit érdekli a gyehennafajzatokat, mi történik azután? Ez mutatja legjobban pogány gondolkodásmódjukat: mert aki hisz Istenben és a túlvilágban, az gondol utódaival is, töpreng azon, milyen örököt hagy nekik – ahogyan István igyekezett gondoskodni országáról, még ha szerencsétlen módon is. Mert mindez elkerülhető lett volna talán, ha Emrik él, vagy ha legalább Árpád valamely vére kerül rögtön a trónra, amikor még a széthúzás lehetősége meg sem fordul a magyarok fejében, s a könnyű hódítás gondolata meg nem születik a környező népek között.
A magyarok, kiknek feje felől eladták a házat, talpuk alól a földet, egy ideig szinte fel sem tudták fogni, mi történt. De Péter és dölyfös vezérei hamarosan megmutatták, mire számíthatnak, ha tovább várakoznak tétlenül és gyámoltalanul. Az erősségeket mind németek vagy taljánok kezére adta, s a király testőrei, élükön a frissen bevándorolt Gut és Keled urakkal, szabad prédának tekintettek mindent és mindenkit, s annyi kárt tettek oly rövid idő alatt, a panaszok oly végtelen áradatát idézték elő, hogy csak arra gondolhatok, a Sátán személyes megbízottai voltak, akik meg akarták vetni lábukat a keresztények földjének kellős közepén. Összeesküvés összeesküvést követett, de a magyarok nem túlságosan ügyesek a titkok megtartásában, vagy pedig nem becsülik egymás életét és érdekeit, és országos ügyben is személyes pártoskodásukat nézik: mert valaki mindig spionkodott Péter király számára. Most már pogány és keresztény egyaránt Vászoly száműzött fiai felé tekintett várakozva, de kétségek között is, vajon az idegenben nevelkedett hercegek nem hoznak-e nyakunkra még undokabb elnyomókat?
Mert a ruszoktól a hercegek tanulhattak rosszat és jót egyaránt, s csak remélhették, hogy a kijevi nagyfejedelem, Jaroszláv udvarában (akinek kegyességéről és bölcsességéről már hallottunk) nem ragadt rájuk semmi a ruszok álnok és bizantinus szokásaiból, s idejében meg fogják hallani Róma szavát.
Péter király inkább a Dunán túl érezte magát biztonságban, a német sógor csapatainak közelében, itt is érezhette hatalmát – mi itt, a Dunán innen s még inkább a Tisza vidékén, s délen, a Maros völgyében. A zsoldosok és az új főemberek sem szívesen garázdálkodtak errefelé, mert az itteni nép szegényebb, de szilajabb is: könnyen elrepül egy nyílvessző, meglendül a fokos vagy a kard, amióta István törvényeiből csak az adóra vonatkozóakat veszik igazán komolyan.
Nagy és nehéz eseményeknek néztünk elébe, vihar előtti csend borult Magyarföldre, én pedig a

püspökség ügyei mellett ismét minden lehetséges időt írásra fordítottam. Már világosan láthattam, hogy egykori nagy terveim töredékét sem hajthatom végre, és Jeromosnak nemhogy nyomába nem léphetek, de még első lépteit sem tettem meg a bölcsesség és a szent tudomány felé.
Egyik szerzetesem, aki a káptalani iskolánkban tanított, Isingrin nevű, egy alkalommal megkért, magyaráznám el neki a Biblia szép és híres történetéhez kapcsolódó éneket, a három ifjú énekét. Dániel könyvében találhatjuk meg magát a történetet, Ananiásról, Misáéiról és Azariásról, akik Dániellel együtt a babiloni Nabukodonozor udvarába kerültek, miután az megszállta Júdeát. Dániel a király első írástudója és álomfejtője lesz, a három ifjú pedig nem hajlandó imádni azt a nagy arany állóképet, amelyet a babiloniaknak bálványozniuk kell. Ezért aztán tüzes kemencébe vetik őket, de Isten csodálatos akaratából még ruhájuk sem perzselődik meg. A három ifjú énekét egyesek nem tartják hiteles szentszövegnek, pedig pompásan illik Dániel könyvébe, és a zsoltárok szépségével vetekszik. Mostani megpróbáltatásainkra is illenek e sorok: „Törvénytelen ellenségeink, gyűlöletes lázadók kezére adtál minket, kegyetlen király kezére, ki az egész világ leggonoszabb uralkodója, s mégsem nyithatjuk ki a szájunk.” Az egész könyvnek a címe Deliberatio supra hymnum trium puerorum lenne, de talán még ezzel sem leszek készen, pedig egykor úgy véltem, az Úr erőt és hosszú életet ad az egész Biblia tüzetes magyarázatához is... Bizony, szükségünk van a három ifjú hitére és bátorságára, hogy a mai királyok bálványai előtt térdet ne hajtsunk, s ne féljünk emberek és emberi dolgok miatt sem megbántani egy másik halandó embert, még akkor sem, ha azt királynak nevezik. Pedig a király is halála után csak féregnek és rothadásnak fészke.
Még eddigi életemben soha ilyen kiállhatatlan nem volt a hőség, mint ezen a nyáron, s így öregen és gyengén még ez a tikkasztó meleg is, melynek e tájon nem vet gátat árnyas liget vagy hósipkás hegy sem, mintha az ifjak tüzes kemencéjére emlékeztetne.
Csak aki már próbált bármely szöveget egyértelműen világossá tenni, az tudhatja, hogy a feladat igen nehéz, s igazi bonyodalmai csak munka közben tűnnek elő. Mert a magyarázat újabb magyarázatot követel, s ami kezdetben világosnak látszott, az is megingani látszik a részek egybevetése után. Gondoljunk csak arra, hogy a legegyszerűbb szövegnek más nyelvre való pontos lefordítása milyen nehézségekkel jár, s mennyi apró, árnyalatnyi eltérést kell megszüntetnünk vagy megmagyaráznunk, mígnem azt mondhatjuk: ez a mondat most pontosan azt jelenti ezen a nyelven, mint a másikon. De valójában bizonyosak ebben sosem lehetünk, mert mindenkinek csak egy anyanyelvet adott az Úr, a többit csak hozzátanulja, de valójában sosem tudja, s főleg: nem érzi helyességét vagy helytelenségét. Ennek igazságát bizonnyal a poéták írnák alá legelébb. A latin költők rosszul verseltek görögül, s nézd meg a germán poétát, milyen nyekeregve szól latinul lantja!
Nincs szándékomban elismételni mindazt, amit a Deliberatióban már leírtam, még kevésbé ellopni belőle azt, amit még meg akarok, ha Isten ad rá még egy kis időt. Nem mintha komolyan úgy hinném, az Úrnak valami különös érdeke fűződhetik ahhoz, hogy azzal foglalkozzon, vajon egy öregember be tudja-e fejezni szánalmas dadogását arról, amit valamikor régen ő sugallt egy sokkal szebb nyelvű szolgájának. Pedig már a himnusz kezdő soráról napokig lehetne töprengeni. „Áldott vagy, atyáink Ura és Istene, és méltó a dicséretre! Mert mindenben benne vagy, amit cselekedtél...” Minden teremtménynek áldania kell teremtőjét, mert minden teremtményt jól és jónak teremtett, nem pedig rossznak, mint ezt régebben és legújabban is egyes eltévelyedettek állítják. Mert a világmindenségben mindennek megvan a maga körforgása és a pontosan kiszabott helye, és az Úr a lehető legtökéletesebben alkotta meg – igaz, mindez a bűnbeesés előtti állapotra vonatkozik csupán, amikor is a lények között béke és harmónia uralkodott, és a Gonosz nem vetette meg lábát a földön. Az Énekben az is benne foglaltatik, hogy vetkeztünk, megszegtük az Úr parancsait. Ez a himnusz is, mint általában a Szentírás, igen egyszerű szavakkal él, látszólag nincs benne semmi titkos és

kifürkészhetetlen, de miként egy fűszálról azt hisszük, hogy értjük működését és rendeltetését, s megvetően eltapossuk, ha viszont belé akarunk hatolni valódi lényegébe, be kell vallanunk, igazából semmit sem tudunk a fűszálról – nos, el kell töprengenünk és latolgatnunk kell minden egyes szót, mert a végső tudás foglalatai ezek, s elménk talán éppen akkor világosodik meg, amikor a légkétségbeesettebben kiáltunk fel, hogy nem értjük. Vonatkozik mindez Krisztus urunk példabeszédeire is, amelyeknek egy-egy mondatán akár száz évig is el lehetne gondolkodni, annyi rejtett értelem és újabb réteg fejthető fel az első magyarázat és az első megértés héja alatt.
A minap kedves ünnepünk volt: Waltert helyettesemmé tettem, s a közös örvendezés után csöndes beszélgetésben éltük újra csaknem egészen közel álló múltunkat, amelynek feledésében alig nyugodhatunk meg. Most, élemedett korban, az a tíz esztendő korkülönbség közöttünk fokozatosan eltűnt – némi mulatságomra szolgál, hogy a daliás Walter most éppúgy fájlalja csúzos derekát, mint én, s bizony, már nem merne kiállni birokra a legerősebb ifjú szerzetessel is, mint évődve régebben megtette. Walternak elárultam, hogy immár nem is tudom, hány éve, de krónikát írok életem eseményeiről, s ha magához szólít Krisztus, rábízom a hártyákat, tegyen velük, amit akar, őrizze meg, vagy égesse el, ha úgy ítéli, hogy paphoz és hivő emberhez méltatlan hiú locsogás csupán. Arra is kértem, ne ítéljen túl szigorúan – ha még lesz időm, valami rendbe szedem, talán könyvekre osztom, de érzem, ez már így marad, ahogyan most van, s ha szégyenkeznem kell érte haló poraimban, hát hadd szégyenkezzem, ne javítson rajta senki, ne titkolják tudatlanságomat. Walter igyekezett megnyugtatni írásom sorsa felől, azt is mondta, hogy csak Isten a tudója, hány pogány és aljas emberről írtak már könyvet és még hányról fognak, valamint hány ilyen ember vállalkozott már eddig is autobiográfia írására, akiket azután, szánalmas művecskéikkel együtt kirostált az idő, mert a királyokról és más hatalmasságokról haláluk után legtöbbször azonnal kitűnik, csak a tőlük való rettegés vagy a tőlük várható jutalom késztette az embereket a róluk szóló vagy esetleg általuk írt művek olvasására és mértéktelen dicséretére, amint ez ama szörnyeteg Néró császárról köztudott, de bőséggel mondhatnánk más példákat is – te, olvasóm valamely későbbi korban, nyilván hasonló bőséggel szaporíthatod a példák sorát...
Most, hogy Walter tudomására hoztam ezt az egyetlen ártatlan titkomat, megkönnyebbültem. Már leírtam, talán többször is, hogy Waltert fiamként szerettem, mégis eszembe jutott, milyen szép is lenne, ha vér szerinti örököseim lehetnének, akik emlékem még akkor is megőriznék, ha nem egy egész országrész megbecsült püspöke, hanem egy névtelen, öreg rabszolga lennék csak. De jól van ez így: nincs már messze talán a végítélet, itt vágtatnak felénk az Apokalipszis lovasai, és ki tudja, talán iszonyú vétket követ el mindaz, aki ártatlan gyermekeket szül ennek a pusztuló világnak.
Nem sokkal ezután történt, hogy felkeresett valaki, akinek nevét nem írhatom le, mert teljes titoktartást fogadtatott velem, de még ha ezt nem is tette volna, akkor is védelmeznem kellene személyét. Bár meglehetősen valószínűtlen, hogy bárki is végigbetűzné ezeket a hártyákat mostanában, de ha mégis, könnyen a fejébe kerülhetne az illető személynek – a későbbi korok esetleges olvasója számára pedig csaknem mindegy, milyen nevet adok neki. Elég az hozzá, hogy magyar főember volt, álöltözetben, mely olyan jól sikerült, hogy alig akarták elém bocsátani, mert a koldusokat ugyan parancsomra megvendégelték, s el is szállásolták, ha kellett, de az utóbbi években már jobban próbáltam védeni csekély időmet, s az alamizsnálkodást ritkábban gyakoroltam személyesen. Most, hogy ezt leírtam, gyötör is az önvád, hogy eltávolodtam talán Krisztus urunk példájától, mert Ő sosem tartotta olyan fontosnak idejét és erejét, hogy ne jutott volna mindkettőből az ínségesnek, bármily rendű és rangú is volt. De ha valakire nehéz kő zúdul, vajon előbb türelmesen hallgassuk-e meg jajveszékelését, avagy hengerítsük el róla a követ, s azután figyelmezzünk? Nem kétséges, hogy a gyógyítást végzőnek is fontossági sorrendet kell felállítania, s nem veheti előbbre a szálka eltávolítását a törött végtag

helyretételénél.
Ez a főember Keletről jött, s első kézből hozott híreket Vászoly fiairól. Levente nem vette fel a keresztény hitet, de András és Béla igen, sőt András feleségül kapta Jaroszláv fejedelem lányát, Anasztáziát. Béla, aki állítólag néhány évvel ezelőtt Bretiszlávval és a többi cseh martalóccal akart visszatérni Magyarföldre, a lengyel Kázmér udvarába ment, és ott igen vitézül viselkedett – ő pedig Kázmér nővérét vette nőül. Most pedig a ruszok és a lengyelek földjén erős sereget gyűjtenek, és mielőbb vissza akarják szerezni Magyarföldet Pétertől, a német császár hűbéresétől.
A főember azt is elmondta, hogy a hercegek jó véleménnyel vannak felőlem, mert bár honfitársam a mostani király, híven szolgáltam mindig Magyarföld ügyét, és István örökét én sem hagyhatom tovább prédálni. Attól sem félnek, hogy esetleg megjelentem mindezt Péternek, mert előbb-utóbb tervük úgyis kitudódik, s még a legjobb lenne, ha Péter harc nélkül kitakarodna az országból, német pereputtyával együtt.
A főember csaknem hozzátette, hogy „tálján”, de idejében lenyelte a sértést, bár engem nem bántott volna vele: Itália ma városokból áll, ezernyi érdek és idióma szakítja szét, s csak Róma egykori hatalmának pislákoló fénye s a pápa erőtlen jogara miatt gondolunk rá egyetlen földként.
Óvatosan válaszoltam minderre, kifejtve, hogy sem Péter, sem Aba királykodásának dolgaiba nem ártottam magam: én csak az Anyaszentegyház jogait védem, s bár az igazság pártján vagyok, az igazságnak előbb meg kell nyilvánulnia. Senkit nem fogok védeni, avagy támadni: akárhogyan is dől el a küzdelem, csak a győzelem utáni cselekvésekben mutatkozik meg, vajon az igazság diadala volt-e ez. Mert ígéretekben István halála óta bőven volt részünk. Annak hajtunk fejet, aki a Szűzanyának ajánlott országban legalább békességet és rendet teremt.
Illendően beszéltünk és illendően búcsúztunk el: hallgatólagosan hozzájárultam ahhoz, hogy ez a főember itt, Marosvárt kifejtse puhatolódzó tevékenységét. Kétségek között hallottam a lázadók titkos gyűléseiről és mozgolódásáról, mert ha elbuknak, még jobban megerősödik Péter hűbéres zsarnoksága, s vele együtt erősödik a magyarokban az idegenek gyűlölete s még inkább a keresztény hit gyűlölete, mert sokuk számára a keresztény vallás még mindig az idegenek hite volt, s mint ilyen, akár jó, akár nem, már önmagában is megvetendő és elvetendő. Márpedig Krisztus hitének elvesztése minden nép számára ezerszer nagyobb és jóvátehetetlenebb vétek volna, mint világi hatalmának, területének, vagyonának bármilyen súlyos csorbulása.
Annak a főembernek kifejeztem kételyemet Leventét illetően is. Hogyan maradhat valaki pogány, s ha testvéreivel együtt visszatér, ki biztosítja a kereszténységet féltőket, hogy nem éppen őt teszik királlyá az Árpád hitére esküdöző, megvadult magyarok?
A főember bizonytalan válasza nem sok jóval biztatott. Most jó lett volna Csanád úrral megtárgyalni a kialakult helyzetet, szerettem volna tudni, pártolja-e a lázadókat, akik a szóbeszéd szerint itt gyülekeznek a környéken, s találkoztak is Marosvárt egymással és talán Csanáddal is. Kósza hírek érkeztek keletről és délről, különös tüzek lobbantak éjszakánként, és vásárnap s más ünnepeken egyre kevesebb férfit lehetett látni a templomban, csak asszonyok és gyerekek jöttek el.
Ha pap tűnt fel az utcán, egyszerre elnéptelenedett a környék, s a szerzetes testvérek mind jobban aggódni kezdtek ebben a vihar előtti csendben. Már egészen nyíltan kezdték beszélni, hogy Péter királynak és az idegenek uralmának vége, hogy az idegenek istenét többé magyarok ne imádják, s minden papot el kell kergetni vagy meg kell ölni, hogy még írmagja se maradjon ennek az országvesztő hitnek.
Legyőztem büszkeségemet, és elmenteni Csanád úrhoz, hogy tanácsot és alkalmasint védelmet kérjek tőle, de elmondták, hogy az ispán már számos hadinéppel elindult Fehérvárra az előző napon, s igen csodálkoztak, hogy Nagyboldogasszony napjára engem is el nem vitt a királyi ünnepre. Visszatérvén

onnan összehívtam a szerzetesek gyűlését, s még javában vitatkoztunk, mitévők legyünk, s elhiggyük-e, hogy a Vászoly-fiák máris átlépték a magyar határt rusz zsoldosaikkal, amikor az első menekülők megérkeztek keletről, északról és délről, de leginkább a Körös folyó környékéről, Békésből, ahol egy Vata nevű főember, ki féktelenségéről már korábban is hírhedett volt, fejét megberetválta pogány szokás szerint, hajából három csimbókot eresztett, s elsőként ajánlotta fel lelkét az ördögnek, mondván, vége a magyarok raboskodásának, meg kell ölni minden idegent, németet és taljánt, és lovat kell áldozni a magyarok régi, pogány istenének. Hajmeresztő és zavaros történetek voltak ezek, egyesek saját szemükkel láttak némely gonoszságokat, másokat kényszerítettek, hogy egyenek az undok lóáldozatból. Akadt, aki azt állította, Vata erre tart, mások azt hajtogatták, hogy tengernyi nép élén megindult a Vereckei-szoros felé, ahonnan várták a hercegek érkezését. Nem akarom nyájamat elhagyni, de a nyáj hagyja el pásztorát: Fehérvárra kell mennünk, hogy az országnagyokkal megtanácskozzuk a teendőket, s bárhogyan lesz is, ha a hercegek valamelyikét királynak akarják, akkor az ő végső úticéljuk is Fehérvár kell hogy legyen. Kihirdettem, hogy a bátorságosabb utazás kedvéért együtt maradunk, s aki keresztény hitét félti, tartson velünk. Úgy vélem, a szóbeszédet igaznak is véve leghelyesebb, ha nyugatnak tartva minél hamarabb átkelünk a Dunán. Bár teljes szívemből belenyugszom Krisztus akaratába, és hőn áhítom a vértanúk szent halálát, imádkozom, hogy ne ömöljék ártatlanok vére, s ne gyötrelmes bizonytalanságban kelljen szemeim végképp lehunynom – bizonytalanságban munkám és az eltévelyedett nép sorsa felől. Conserva me, Domine, quoniam speravi in te.

Eddig jutott a boldog emlékezetű püspök úr az írásában, amelyet könnyezve és elszorult szívvel olvastam végig, s ha a dolgok jobbra fordulnak, s jut időnk és erőnk, lemásoltatom, minden keresztény lélek okulására és Istennek nagyobb dicsőségére.

Ha lenne a világnak oly biztos helye, ahol a hártyák épen maradnának, oda tenném, vinném vagy küldeném őket, de nincs ilyen biztonságos hely, lerombolják a legvastagabb falakat és feldúlják a legmélyebb sírokat is, ha nem emberek, hát a múlandóság férgei.

Jó szívvel emlékezett meg rólam is Gyirót atya, ahogyan hívei nevezték, s hogy minden úgy történt, ahogyan itt leírva vagyon, arra magam is alázatos tanú vagyok Krisztus urunk előtt.

Hadd folytatom innen tehát, hogy elindultunk az ő vezetésével Fehérvárra. Az összegyűlt papok közül voltak, akik félelmükben mindenféle fegyvert szedtek össze, ezekre Gellért keményen rászólt, és Krisztus szavaival dorgálta őket, s eldobatta velük a gyilkoló szerszámokat, mert ki a vértanúság ellen védekezni akar, az nem is érdemli az Úr kegyelmét, így hát egyre dagadó folyamként mentünk úttalan utakon, a nagyobb településeket elkerülve, mert nem tudhattuk, a pogányok lázadása milyen gyorsan terjed és mely vidékekre csap át. A Dunán túl már bátorságos volt utunk, és sok délvidéki főember is beért bennünket kíséretével, annál is inkább, mert kevés volt a szekerünk, és legtöbbünk gyalogszerrel haladt, s csak a fáradtabbak és vénebbek kapaszkodtak a szekér oldalába. Gellért atya példát adván, maga is gyalogszerrel igyekezett előre, pásztorbotjára támaszkodva, melyet általában jelvényként nem használt, most azonban, a megszoríttatás idején püspöki tisztének már nemcsak tiszteletét, de veszélyét is vállalta, valóban jó pásztorként. A rettegőket és bizonytalankodókat is lecsendesítette és megnyugtatta az ősz és ösztövér öregember hite és bátorsága.

Amióta a püspöknek látomása volt, melynek hatására összehívott bennünket, még jobban készült a halálra, s ételt alig vett magához, bár ebben már régebben sem serénykedett. A testi gyöngeségtől most gyakran megingott, de a rá ruházott szerep és lángoló hite mindig új erőt öntött belé. Mindig, mindenki azonnal felismerte benne a szentéletű embert és a született vezetőt, pedig ritkán emelte fel a hangját, mely nem is volt mély, inkább gyermekhez illőn lágy. Igaz, ha hirtelen haragra gerjedt, még a

harcedzett katonák is gyáva nyúlként lapultak, mert igazának tudatában az angyalok fensége és ereje költözött belé.
Haladásunk közben utolértek bennünket gyorsabb lovas emberek és újabb, kétségbeejtő hírek is: a Tisza vidéke már lángokban áll, és a hercegek nem tartják vissza őket a barbár kegyetlenkedéstől, vagy talán nem is merészelik megtenni. Fehérváron teljes volt a zűrzavar, sokan azt hittük, Péter király már itt van seregeivel, de még nem érkezett ide, hanem állítólag Esztrigán mellett ütött tábort zsoldosaival. A főemberek és a papok sebtében tanácskozni kezdtek, s egyelőre erősen megoszlottak a vélemények. Sokan tekintettek várakozóan Gellért atyára, aki egyik irányban sem kötelezte el még magát, s aki rövid beszédben nyugalomra intett, s arra, hogy ki-ki az ország érdekeit, ne saját sérelmeit nézze. Azt tanácsolta, várják be a trónkövetelő királyokat, illetve követeiket, s a fegyverek súlyát nem mérlegelve tárgyaljanak velük István király örökének szellemében. Sokan nem hallgattak azonban bölcs szavára, hanem mint idegent lehurrogták, s úgy rendelkeztek, hogy Péter királyt többé be sem eresztik Fehérvárra. Péter csekély kísérettel vágtatva érkezett koronája védelmében, de a feldühödött köznép és a régi, magyar szabadságot éltető várjobbágyok fegyverrel űzték őket vissza, bár ezzel kockáztatták, hogy a király ismét rájuk hozza a német császár fegyvereit. Mint később kiderült, Pétert csak idegenek követték gyászos futásában. Most már minden azon múlott, milyen erős Vata úr, és a hercegek mennyire hajlanak az ő szavára. Egyáltalán: mindenki szeretett volna tisztán látni, mert az életünk és a jövőnk függött a gyors és helyes döntéstől. Gellért atya megpróbálta beléverni az összegyűlt urak fejébe, hogy ha Magyarföld visszasüllyed a pogányságba, akkor nemcsak Krisztus szívét sebzik meg, de halálos sebet ütnek Magyarföldön is, mert keresztény szomszédai jogot szereznek ezáltal arra, hogy szent hadjárattal törjenek a megátalkodott pogányok földjére, s mindannyian rabszolgák lesznek a császár birodalmában. Közben újabb hírek érkeztek Endre és Levente hercegről, akiket már körülvettek Vata emberei, akik engedélyüket kérték, hogy őseik módjára élhessenek. Levente pogány volt, ő bele is egyezett, de Endre sem tiltakozhatott, bár sejthette, ez azt is jelenti, hogy mindenkit legyilkolnak, aki nem hajlandó leköpdösni a szent keresztet, s aki nem eszik a feláldozott fehér ló húsából. Ha nem engedik meg ezt a pogányoknak, kik segítenek nekik Péter király ellen? Akkor még nem hihették, hogy jószerével harc nélkül kapják meg az országot... Így hát a vérszagtól megrészegült pogányok szertevitték a hírt, hogy Árpád vérei azt üzenik, meg kell ölni mind a papokat, szerzeteseket, püspököket, minden keresztényt, aki nem beretválja le a haját, és le kell szúrni minden tizedszedőt, és mindenkit, aki nem magyarul szól, hanem idegen nyelven óbégat és vartyog.
Péter királlyal is csúful bántak: elébe kerültek még a nyugati gyepű előtt, s meg akarták kötözni, hogy a hercegek elé vigyék. Péter király büszkesége még utoljára feltámadt, kíséretével együtt valami majorságba vette be magát, és megpróbált védekezni. A felbőszült magyarok aztán csak elfogták, és Vászoly példájára megvakították, úgy vitték Fehérvárra, ahol rettentő kínok közt nemsokára meghalt. Bizony, intsen ez mindenkit, milyen súlyos lehet a korona, ha a nép akarata ellenére viselik. Még akkor is rettentő a súlya, ha senki más nem pályázik reá... De térjünk vissza a mi boldog emlékezetű Gellért atyánkhoz!
A bizonytalanságban lévő és szorongattatott országnagyok tanácsa a legutóbbi híreket meghallva, hogy a királyi hercegek már Pest felé közelednek, hol is tábort fognak verni, úgy döntött, követséget indít elébük. De senkinek nem akaródzott nagyon az elmenetel, mert ha már idáig életben maradtak, vajon melyikük tenné kockára biztonságát?
A választás Gellért atyára esett, aki maga mellé vette az önként jelentkező másik három püspököt, Beszterédet, Bőldit és Benetát (vagyis Bencét), három, születésére nézve is magyar papot, hogy a pogányok rosszindulatát így is csökkentsék, megmutatván: a magyarok közül is számosan vannak

főpapok, nemcsak az idegenek közül. Kíséretükre hozzájuk csatlakozott néhány bátor férfi, köztük Szolnok ispán is, kevés számú fegyveressel, mert a közvitézek is azon voltak, hogy a hitek és királyok közötti áldatlan vitából kimaradjanak, s megvárják valamelyik fél bizonyos győzelmét. (A népnek e józan, bár alapjában undokul gyáva viselkedése teszi lehetővé időről időre azt, hogy a szélsőségesek viszonylag kisszámú gyülekezete fejük felett átvegye a hatalmat és nevükben gyakorolja...)
Szent Mihály havának közepén volt már, hogy elindultunk, félelemmel és reménységgel szívünkben, hogy a hercegektől védelmet kérjünk az igaz keresztények számára. A papok Gellért püspök kívánságára teljes egyházi díszben vonultak, ő maga is nagy ünnepeken használt fehér palástját és magas süvegét viselte, mely arannyal volt szőve és még a szentéletű király ajándéka volt, a precesszió élén pedig egy aranyos feszületet vittek, mely messze csillogott a fáradt őszi napsugárban. Szolnok úr nem is helyeselte ezt az ünnepélyes vonulást, mert félt, hogy magunkra vonjuk a portyázó pogányok figyelmét, de Gellért atya így válaszolt neki: „Azt hiszed-é, testvérem, ha lopva és álöltözetben sietünk oda, nem áruljuk el Krisztust, a hitünket és azt a népet, amely látni akarja tanúságtételünket?”
Erre Szolnok úr nem tudott mit válaszolni, csak haragosan rázta sörényét. „Gyirót atya, lehet, hogy igazad van, de kevés a katonám, és ezek is riadtak, hamar megszaladnak: ha baj lesz, nem tudlak megvédeni titeket.” Gellért atya szelíden nézett rá, hosszan, de csak ennyit szólt: „Szolnok testvérem, kívánom, magad védd meg Krisztus urunk ítélőszéke előtt, mert hamarosan ott látjuk viszont egymást.”
E nem túl vigasztaló szavakra mindannyian, akik hallottuk, keresztet vetettünk, az ispán úr pedig foga között mormogva valamit, ami minden bizonnyal szitkozódás volt, visszavonult. Mi magunk is csodálkoztunk, hogy Gellért atya ily merészen döntött, holott korábban, mint nemegyszer tapasztaltuk, a bölcs távolmaradás és a feltűnést kerülő, békés középút híve volt. Egy keresztény hit ellen lázadt, barbár országban kereszt alatt vonulni, teljes papi díszben, messze hangzó énekszóval – ez már nem holmi fontolgató egyházi személy, hanem Isten szent emberének döntése volt.
Itt a nép szelídebb és kíváncsibb volt, mint a keleti tartományokban, s a férfiak többsége is helyén maradt: elvonultunkra sokan kitódultak házaikból, a püspökök kezét csókolták, velünk énekeltek, s lovon vagy gyalogszerrel elkísértek minket településük határáig. Jól is tartottak minket, és tiszteletük, jó szívük jelei felderítettek minket, és szinte könnyelművé tettek, már-már úgy véltük, túl sötéten láttuk, amit eddig tapasztaltunk, s talán a szörnyű szóbeszédnek negyede sem igaz.
Gellért atyánk nem énekelt velünk, de mozgó ajkáról leolvastam, szüntelen imádkozik. Egyszer csak felém fordult, s megkérdezte, megőrzöm-e jól azokat a hártyákat. Mondtam, életemnél is jobban vigyázok. Erre elmosolyodott, gyöngéden vállamra tette kezét, és megjegyezte, hogy Isten vigyáz az életemre, s meg fogom élni az ő korát. „Csak okosabban használd idődet, fiacskám, mint én. Csak olyan terveket kovácsolj, amelyeket be is tudsz teljesíteni.”
Most nevezett fiacskájának először és utoljára. Nem illett máskor hűvös és szigorú szájába ez a kedves becézés, melyet anyámtól hallottam: legkedvesebb szava eddig a „carissime” volt, a kedveském, amellyel néha Szent Pál fordult híveihez. Később Öküzt emlegette, azt az ügyesen faragó vak embert, akire kedves állatait bízta, s azon elmélkedett, vajon mi volna a véleménye a mai időkről ennek az egyszerű embernek, aki titkon bizonyára félig-meddig pogány maradt. „Nem tetszene neki.” Így beszélt, félig nekem, félig magában, s a fejét rázogatta. „Túl sok királyt láttam életem során. Egy elég lett volna: István. Krisztusom, ha Emriket életben hagytad volna!... Miféle ország lesz ez, melynek így kezdődik keresztény históriája?”
Már sötét volt, mikor a pusztaságban egy településhez érkeztünk, melynek neve Diósd, ahol csinos gerendatemplomot emeltek Szent Szabina tiszteletére. Itt tábort ütöttünk, mert fáklyáink nem voltak, s vezetőnk is úgy tanácsolta, másnap bátorságosabb lesz utunk. A nyomorúságos kis falu házacskáiban leltünk többedmagunkkal szállást. Kenyérrel, tejjel, tojással, sajttal szolgáltak a parasztok, de Gellért

nem vett magához semmit, csak néhány korty vizet. Előkerült a helység papja, ki a menet közeledtére elrejtőzött, azt hívén, valamely pogány sereg portyázik arra. Gellért atyánk a papot, kinek nevét nem jegyzem fel, nehogy megszégyenüljön, szelíden megdorgálta, hogy az Úr házát elhagyta. Attól a paptól kért és kapott mécsest, térdelve virrasztóit a feszület előtt, úgy, térden állva lepte meg az álom is. Hajnalban ébredve, úgy kellett támogatnunk, elgémberedve volt minden tagja. Misét mondott, melyben a három másik püspök segédkezett neki. Sokan összegyűltek itt, nem is férfünk mind el a szűk szentegyházban. Rövid és egyszerű igékből álló beszédet mondott a mi hitünkről s az örök üdvösségről, mely minden hívőre vár. Soha még nem olvadt oly édesen számban az Úr teste és vére, patyolattisztának és halálra késznek éreztük magunkat mindannyian.
Amikor a misének vége volt, s csak mi, papok maradtunk körülötte, Gellért atyánk halkan így szólt: „Testvéreim és püspöktársaim, tudjátok meg, hogy ma megkapjuk a vértanúság koronáját s az örök üdvösség örömét. Mert ma éjszaka álmomban láttam Krisztus urunkat mint kisfiút, édesanyja ölében ülve felénk nyújtotta kezét, és magához szólított bennünket. Saját kezével nyújtotta felénk szent testének és vérének áldozatát. Sorban oda járultunk, s térden állva fogadtuk kegyelmét. Mikor pedig Beneta püspök járult elé, akkor elvonta előle Krisztus a szentséget. Ő nem részesül velünk a vértanúságban, hanem tovább hirdeti helyettünk is Isten dicsőségét itt a földön.”
Összenéztünk, keresztet vetve, némelyek szemében zavar és kétely is volt, mert mi már messze voltunk azon csodás időtől, a szent apostolok korától, amikor szinte naponta estek isteni csodák s jövendölések. Már megszoktuk és megtanultuk, hogy a jóslatokat képes értelemben kell venni, akárcsak Krisztus urunk jövendőre vonatkozó szavait, így hát különösnek tetszett az a bizonyosság, amellyel Gellért atya kimondta a szót: ma. Tehát még ma. Megborzongatott minket e közelség és e bizonyosság.
A jövendölés hamar elterjedt, s külön büszkeségemre szolgál, hogy közülünk senki sem futott meg a vértanúság elől, senki sem fordult vissza, még a közemberek közül sem, olyan szent erő sugárzott Gellért atyából, holott teste a virrasztásban úgy elgyengült, hogy szekérre kellett tennünk, minden tiltakozása ellenére, így indultunk együtt a pesti rév felé, a Duna partján, egészen a Kelen hegyéig. A túloldalt láttuk a bárkákat, és látni véltük a királyi tábor sátrait és zászlóit is. Már szinte azt hittük, baj nélkül leérünk a vízhez, ahol csolnakosok várakoztak, amikor éktelen üvöltözést hallottunk felülről, és sziklák, kövek zápora zúdult ránk, némelyeket azonnal megölve, másokat megsebesítve és bevérezve.
A körülöttünk lévők közül Bőldi püspök azonnal meghalt, Beszteréd is halálos sebeket kapott. Gellért atya letérdelt a szekéren, és szüntelenül vetette magára a keresztet, latinul és magyarul mondta Krisztus szavait: „Istenem, bocsáss meg nekik, nem tudják, mit cselekszenek.” Megpróbáltam fölébe hajolni, hogy testemmel védelmezzem, de egy kődarab oly erővel talált hátba, hogy lefordultam a szekérről, melyet a megriadt lovak tovább rántottak. Nem tudom, még eltaláltak-e más kövekkel is, vagy hogy meg akartak-e ölni, mert eszméletemet vesztvén csak másnap, jámbor emberek jóvoltából tértem magamhoz. A többit már az ő elmondásuk alapján teszem csak hozzá, mert a szörnyű öldöklésnek sok szemtanúja volt az innenső s a túlsó partról is, ki káröröммel, ki rettegve, ki szánakozva vagy szent haraggal, de tehetetlenül nézte végig ezt az értelmetlen és vad pusztítást.
A csekély számú fegyveres, mint Szolnok úr előre megmondta, csakugyan szétszaladt, de hiába, mert Vata emberei mindenkit levágtak, Szolnok ispán a hengergő kövek elől a folyóba ugratta lovát, s egy csónak felé úszott, de a pogányok parancsára a csónakos nem vette fel a menekülőt, hanem ledöfte a felkapaszkodni akaró, védtelen embert. Azt is mondják, hogy ez a csónakos az ispán keresztfia vagy unokaöccse lett volna, de ilyen színezgetések minden nevezetes esemény elbeszélésekor előadódnak. Azt azonban egybehangzóan állítják, hogy Gellért atyát egyetlen kő sem találta el, ő pedig a

keresztjelét rajzolva a levegőbe megáldotta a nyomorultakat. Ettől a pogányok igen megdühödtek, békén hagyták a már leterítetteket – így menekültem meg én is –, rárohantak atyánkra, ütlegelték, majd valami kétkerekű taligára kötözték, s felvonszolták a Kelen-hegy oldalába. Ott nagy rikoltozás és hahotázás közepette fejébe nyomták a püspöksüveget, kezébe adták a pásztorbotot, és a taligát a mélybe taszították. Még összevissza törve is maradt benne élet, mert odalent lándzsával átdöfték, és fejét egy sziklán szétverték.

Én testének maradványait nem láthattam, mert magam is nehezen épültem fel, így hát nem tudom, mi igaz mindabból a csodás tüneményből, mellyel halálának körülményeit felruházták. Később magam is jártam azon a helyen, hogy imát mondjak érte és összes mártírhalált szenvedett társamért, s ott mutogattak némely vörös sziklákat, amelyek az Ő vérétől volnának pirosak: de ilyen vörös köveket a természet véletlenszerűsége is alkot, s nem kövek megérintéséből ajánlatos gyógyulást remélni és Krisztus kegyelmét esdeni, hanem lelkek érintéséből, mindannak megértéséből, amiért Gellért atya élt és meghalt.

Szolgáljon ez az írás mindennek tanúságául, még akkor is, ha az emberi nem szemlátomást arra ítéltetett, hogy Ádám bűnét tetézve ismételje, valódi okulás nélkül. Lehet, e nép közül sokan visszatérnek a pogánysághoz, lerombolják a templomokat és új bálványokat emelnek, s azoknak hódolnak, de ha elporlad is minden írás és feledésbe merül minden földi hatalom, s elhomályosul az emberi nem emlékezete, hiszem, Krisztus megemlékezik azokról, akik megőrzik szívükben azokat, akik próbáló időkben tanúságot tettek mellette és érte.

Budapest, 1978-1981

# Tartalom


- Írópolca előtt állott Gellért
- Ezekben a napokban
- Megöleltük egymást
- A király törvénye